

CONCLUSSIONS

El 26 de gener de 1939, a la ciutat de Barcelona es van imposar, de cop, nous hàbits polítics i quotidians. El procés contrarevolucionari va ser profund i va afectar totes las esferes de la societat, des dels més privats als més públics. Però la gent era més o menys la mateixa. Va haver-hi executats, exiliats, empresonats i depurats. Des d'un punt de vista numèric, i respecte al percentatge de població total, van ser un nombre petit, però des d'un punt de vista qualitatiu, en tractar-se de quadres directius, marginal-los de la capacitat de decisió fos un element clau per aconseguir la submissió, ni que fos aparent, de la majoria dels que es van quedar i van poder seguir fent una vida més o menys normal.

Una multitud de funcionaris i empleats residents a Catalunya ja abans de la guerra —de les administracions públiques, de l'ensenyament, dels mitjans de comunicació— van col·laborar, de grat o per força, amb el nou règim i això va fer possible posar en marxa i mantenir en funcionament la nova estructura de poder creada el 1939. Tampoc els propietaris, directius i treballadors de les empreses privades van ser portats de fora, sinó que eren ciutadans de Catalunya, molts d'ells amb vinculacions polítiques i sindicals anteriors a la guerra. Ni la Lliga, ni el lerroixisme, ni els moviments catòlics eren grups marginals abans de la guerra, i persones que hi estaven vinculats van ocupar llocs amb una certa projecció en la societat civil el 1939, en las redaccions dels diaris, en l'administració municipal i provincial, en centres d'ensenyament, en societats culturals, esportives i recreatives.

La contrarevolució va trobar a Catalunya un suport molt més ampli del que sovint es reconeix. Una societat no s'adapta d'un dia a l'altre a canvis tan brutals com els que es van registrar el 1939 a Catalunya a no ser que hi hagi unes condicions objectives que els deixin prosperar, arrelar i mantenir-se, evolucionant, durant varies dècades. La repressió, la fam i la por no ho expliquen tot..

Un dels moments cinematogràfics que sempre m'han impressionat més, i que probablement em va marcar fins al punt d'orientar-me cap a la recerca que ha donat peu a aquesta tesi, és l'extraordinari monòleg d'Albert Lory (Charles Laughton) davant el

tribunal, a *This Land is mine* (“Aquesta terra és meva”), dirigida per Jean Renoir, amb guió de Dudley Nichols:

El prudent empleat de classe mitjana, esdevingut resistent quasi involuntari, fa davant del tribunal d'una ciutat de la França ocupada un al·legat que sap que el portarà al piquet d'execució, però que dona a la seva vida una dignitat que mai no havia tingut. Aquest al·legat és a la vegada una denúncia lúcida d'actituds que bé podrien aplicar-se a la Barcelona de 1939:

“És difícil per a gent com nosaltres saber el que és bo i el que és dolent. Als treballadors els és fàcil saber qui és l'enemic perquè l'objectiu de l'ocupació és fer-los esclaus. Però els de classe mitjana podem creure fàcilment, com Georges Lambert, que un triomf alemany no seria tan dolent. La gent diu que massa llibertat porta al caos i al desordre. No hem de lluitar només contra la gana i un tirà. Primer hem de lluitar contra nosaltres mateixos. L'Ocupació, l'ocupació de qualsevol país només és possible perquè som corruptes. Jo m'acuso el primer. No vaig protestar quan mutilaven la veritat dels llibres de text. La mare m'aconseguia més menjar i llet i jo ho acceptava sabent que privava de la seva ració nens i persones més pobres que nosaltres. Vosté és el carnisser, senyor Noble. Naturalment volia sobreviure i el mercat negre era la resposta. Va mantenir el negoci obert venent carn per la porta de darrere a deu vegades el seu preu. En va vendre a la mare, que també és culpable, igual que jo pel fet de menjar-ne. Vosté, senyor Milette, ha fet l'agost amb els alemanys: a l'hotel: mai no havia venut tant xampany a tant bon preu. És clar que a ells imprimir bitllets els surt de franc. Però amb aquests diners va comprant propietats, igual que l'alcalde. I podria dir el mateix de molts de vostès. Si l'Ocupació dura prou, els homes que n'estan traient profit compraran tota la ciutat. No els culpo de fer diners, però s'haurien de sentir culpables de fer possible l'Ocupació. Perquè no podrien fer res d'això sense posar-se en mans dels autèntics amos de la ciutat: els alemanys!”¹

La decisió d'una part important de la població barcelonina de col·laborar o aprofitar-se de la situació creada pel nou règim va tenir motivacions molt diferents. Algunes les hem anat veient al llarg de la nostra recerca sobre la Barcelona de 1939. Un intent de sistematització ens permet detallar, a partir de la informació obtinguda, els següents factors que van influir en l'important grau

¹ Text literal, extret del guió del film.

d'adhesió al nou règim existent, al principi, entre la població de Barcelona:

Factor d'adhesió número 1

Les ganes d'oblidar les penalitats passades durant la guerra i l'esperança en una millora general de les condicions de vida.

No és possible assegurar quina va ser la rebuda que van dispensar els barcelonins a les tropes franquistes el 26 de gener. Les descripcions de l'entrada varien molt segons qui les faci, i no depèn només de l'òptica política que tingués. Depèn del moment i del lloc per on va entrar, del seu estat d'ànim aleshores, que en podia variar la percepció, o fins i tot de barreges en la memòria amb fets posteriors. Les fotografies que s'han conservat són les publicades a la premsa i per tant, evidentment, parcials. A partir dels testimonis disponibles, sembla que la tònica general va ser d'apatia, tot i que un percentatge de persones, sobretot noies joves, no van estar-se d'expressar el seu entusiasme, amb notables diferències, segons els barris. L'entusiasme provenia més dels que arribaven que dels que havien passat la guerra aquí.

Malgrat això, l'alegria per la fi de la guerra va ser general entre els que es van quedar. I també l'alegria pel que creien la fi de l'escassetat de menjar. Aviat s'adonarien del seu error pel que fa a aquest últim aspecte. Fins i tot el menys entusiastes van fer un esforç d'adaptació, com l'havien fet molt probablement el 1936. Aquests eren els que, sense haver-se implicat amb el poder republicà i sense intenció de fer-ho amb franquista, l'única cosa que volien era sobreviure: mantenir el negoci, conservar el treball, evitar represàlies, tractar de fer una vida el més normal possible en un context tremendament anormal.

El fet mateix de no marxar a l'exili significava en certa manera una opció que comportava la necessitat d'adaptar-se. Deixant de banda els que sempre s'apunten al carro guanyador, els menys polititzats i els que es van deixar arrossegar per l'ambient d'alegria dels guanyadors i per l'aparatositat de les manifestacions externes d'aquesta alegria —uniformes, himnes, actes multitudinaris...— cal convenir que seria absurd pensar que no va ser una majoria la que va decidir deixar un marge a l'esperança ni deixar un temps per comprovar com funcionava el nou règim. L'altra cosa és que, passats els cent dies de marge i comprovades com anaven les

coses, el descontent comencés a créixer. Però estem parlant de 1939 i no dels anys quaranta.

Factor d'adhesió número 2

La propaganda que feia creure que tot el que havia passat era culpa del règim anterior i que el nou portaria un món de felicitat.

El nou règim va voler donar de seguida una imatge de canvi i d'eficàcia, amb elements visibles i fàcilment identificables. Només arribar, el primer dia, va ordenar que s'encenguessin tots els llums com a cop d'efecte. Es diu que l'ordre va ser donada directament per Franco.

L'ocupació dels carrers, amb actes multitudinaris redundants, pretenien mantenir un ambient emocional que va tenir èxit només els primers dies. Les desfilades, els repics de campanes, les concentracions patriòtiques i els actes multitudinaris es van mantenir amb intensitat tot al llarg de l'any, però és clarament constatable la seva lenta decadència fruit sens dubte del cansament dels que havien de participar-hi. La mateixa acumulació de noves celebracions, amb una estètica i uns rituals desacostumats a Barcelona, impedia la gent arribar a distingir de què anava cadascuna.

Les festes de la Victòria; el 18 de juliol, reconvertit en Fiesta de Exaltación del Trabajo al mateix temps que aniversari de l'Alzamiento; el *Dia del Caudillo* o commemoració de la *Exaltación del Generalísimo a la Jefatura del Estado*, el *Dia de la Raza*, homenatges als Caídos i a l'exèrcit, visites de personalitats alemanyes i italianes —va ser especialment espectacular la del comte Ciano, el 10 de juliol—, celebracions inventades pels diversos organismes vinculats a Falange... Totes sonaven igualment estranyes als costums tradicionals dels barcelonins. El cicle festiu de l'any té una component rutinària que costa molt de trencar, com saben perfectament tots els que han tractat en algun moment d'introduir alguna nova festa en el calendari. I si a més el principal atractiu de la festa son desfilades d'autoritats i uniformes, després de tres anys de guerra, no resulta estrany que algunes tinguessin una migrada assistència de públic, en aquells moments de penúria, sobretot les que recordaven el pitjor del que tothom volia oblidar. La Falange no havia tingut cap arrelament a Barcelona i les seves maneres, que dominaven la parafernàlia festiva del

moment, resultaven clarament exòtiques. La gent no va arribar mai a acostumar-s'hi i molt menys a entusiasmar-s'hi.

Més eficaç es va demostrar el control estricte dels mitjans de comunicació. El control de desplaçaments, basat en l'exigència de possessió de salconduit per a sortir de la ciutat, va mantenir-se durant tot l'any 1939, tant sota el règim d'ocupació com a partir d'agost, un cop aixecat aquest. Una gent tancada tot el dia a la ciutat, sense possibilitats de sortir, no té altra possibilitat d'informació que la que obté a la pròpia ciutat. I quina era?: Els diaris, la ràdio i el cinema controlats pel govern.

En la consolidació del règim franquista a Barcelona hi va tenir un paper molt destacat la intensa campanya de desinformació i propaganda portada a terme des del ministeri de la Governació. Sense menystenir el paper dels actes multitudinaris al carrer, els cartells i altres mitjans de propaganda, el principal va ser el control dels mitjans de comunicació escrits (dels 27 diaris que es publicaven a Barcelona el 18 de juliol de 1936 només sis capçaleres van tornar a reaparèixer al llarg de l'any 1939), de les emissores de ràdio i dels noticiaris cinematogràfics. Un control tan estricte que els va mantenir durant tot l'any 1939 com a veritables butlletins oficials, sense deixar marge a gairebé cap informació que no fossin notes trameses des dels organismes oficials.

La utilització de tots aquests mitjans de comunicació per a l'autopropaganda no tenia límits. S'ocultava tot allò que no convenia i es manipulava allò que convenia. En ocasió del retorn de nens refugiats als seus llocs d'origen, que es va realitzar sovint en condicions lamentables, la premsa i els noticiaris cinematogràfics es van emplenar de fotos amb nens polits atesos per simpàtiques infermeres d'Auxilio Social, ben uniformades. El primer lliurament als pares es va fer el dia 8 de març en un acte propagandístic on els discursos de les autoritats comparaven a Franco amb Jesucrist perquè, com ell, havia dit: "Deixeu que els infants vinguin a mi".

Els franquistes van practicar una campanya de desinformació sistemàtica, basada no solament en l'exaltació dels propis mèrits, sinó sobretot en la negació dels del període anterior, fins al punt d'esborrar-lo de la història. Els trenta mesos de guerra —i en ocasions tots els anys trenta— van ser transformats en un forat negre, en un temps que no havia existit i que calia fins i tot esborrar de la memòria. No es van reconèixer els estudis fets que els nens i

adolescents havien fet durant aquells anys, els diaris van recuperar la numeració anterior a la guerra, sense assumir com a pròpies les planes publicades els mesos anteriors, els carrers van retornar als noms de l'època de la primera Dictadura... L'ocultació de la realitat, ben acollida al principi dintre el desig d'oblidar —o de què els altres oblidessin— que tothom tenia, va ser la part de la campanya de propaganda i rentat de cervell que es va demostrar més eficaç i és una de les claus de la implantació del franquisme. Van ser molts els pares que, sistemàticament, van negar-se a dir mai un mot als seus fills del que havia passat durant la guerra.

Factor d'adhesió número 3

La substitució, a tots els nivells, dels quadres directius, mitjançant la repressió: execució, presó, depuracions.

Si acceptem com a bones les xifres de Solé Sabaté i Villarroya, la repressió franquista va suposar l'execució, entre febrer de 1939 i juliol de 1945, de 434 persones amb veïnatge a Barcelona (xifra que no inclou ni els morts a les presons ni els assassinats que no van ser conseqüència de sentència de jutjat militar, i que suposa el 0,40‰ del total de la població del 1936), mentre que durant els dos anys i mig de guerra civil van ser executades unes 2.400 persones amb veïnatge a la ciutat de Barcelona (un 2,25‰ del total de la població del 1936). Aquestes últimes van ser morts causades majoritàriament per “incontrolats”, ja que a Catalunya, només un cinc per cent de les execucions procedien de condemnes a mort imposades per tribunals militars i civils.

Pot dir-se, per tant, de manera aproximada que durant la guerra van ser executats cinc vegades més ciutadans de Barcelona que durant la postguerra². El record d'aquelles morts entre familiars, amics i coneguts va ser sens dubte un element clau per desitjar la fi del règim en el context del qual s'havien produït i esperar-ne un de nou on fets com aquells no fossin possibles. Van ser per tant, en definitiva, un dels elements que poden ajudar a explicar l'adhesió al franquisme de persones que, tot i pertànyer a les classes socials més afavorides pel nou règim, probablement miraven amb escepticisme els seus plantejaments polítics.

Però si el franquisme va mantenir-se en unes xifres d'execucions inferiors a les hagudes durant els tres anys anteriors —l'any 1939 van morir afusellades al Camp de la Bota de Barcelona 1.069 persones, de les quals només 319 eren censades a la ciutat— va mantenir en canvi nivells molt alts de repressió sense resultat de mort física, però sí de mort civil. Aquesta repressió va empresonar o va allunyar dels llocs de decisió política, econòmic i cívica a totes

² Aquesta proporció a la ciutat de Barcelona no és corresponent amb la general de Catalunya (8.352 executats durant la guerra civil, un 2,9‰ del total de la població; i 5.923 a la postguerra, un 2‰), ni amb la general d'Espanya investigada fins ara: 37.843 morts (22 províncies) per la repressió republicana i 72.527 (24 províncies) per la repressió franquista de guerra i postguerra. (Julià, pags. 411 i 412).

les persones que no acceptessin i no estiguessin disposades a complir i fer complir les premisses bàsiques del nou règim.

Aquesta substitució a tots els nivells dels quadres directius del període anterior va tenir un abast molt diferent als llocs de treball depenents, directa o indirectament, de l'administració pública i als de l'empresa privada.

Les depuracions van ser rigoroses entre els funcionaris i en sectors de l'empresa privada en els que l'Estat va assimilar els treballadors als funcionaris, com el periodisme. El criteri bàsic seguit a l'Administració pública va ser el de no reconèixer els nomenaments fets a partir del 18 de juliol de 1936 i donar de baixa els qui no s'havien reincorporat al treball (perquè havien marxat a l'exili, per exemple). Però fins i tot entre els que ja eren funcionaris abans d'aquesta data va haver-hi un elevat percentatge de separacions del servei: entre el 22% (a l'Ajuntament) i el 44% (a la Universitat). Cal tenir en compte, de totes maneres, que la depuració no va suposar en tots els casos la separació definitiva del servei, sinó que en molts casos es van aplicar sancions que incloïen el trasllat a places dintre o fora de la província, la inhabilitació per a càrrecs directius, jubilacions forçoses o suspensions de sou.

A les empreses privades, en canvi, es va seguir un criteri molt arbitrari, però sovint l'eficiència va primar sobre els criteris polítics. Les empreses no podien prescindir de treballadors competents i hi havia, a més, dos motius que generava la mateixa lògica del sistema per a què els amos no exageressin els acomiadaments: l'un, el principi que un treballador agraït és un treballador rendible, i l'altre que existia la por que en lloc d'un bon treballador acomiadat per desafecte els enviessin un excombatiente que fos un inepte o un gandul.

Entre els professionals, van ser els respectius col·legis els que van realitzar els tràmits previs de depuració, implicant metges, advocats, arquitectes... en l'establiment de quins d'entre ells podien seguir exercint la professió, encara que la decisió final corresponia al govern.

El control polític sobre els llocs de treball, que va tenir resultats contundents sobre la capacitat de defensa dels drets laborals, en eliminar tots els quadres sindicals, va ser només una part de les actuacions repressives del franquisme contra aquelles

persones que no fossin de provada fidelitat. Totes els directius d'associacions, tinguessin el caràcter que tinguessin, havien de passar un control governatiu, i tot i que això, en la pràctica, no sempre va suposar un seguidisme absolut de les directrius oficials, sí que va suposar l'adhesió implícita de la part de la població que no volgués mantenir-se en la clandestinitat o en el més absolut exili interior.

A la vegada, els processos de depuració, que es van allargar fins ben avançat el 1940 en l'administració pública, van aconseguir de mantenir els funcionaris amb la por a perdre el lloc de treball durant tot l'any 1939, el que va ser una manera segura d'obtenir moltes adhesions incondicionals. Com comentava un articulista del Noticiero Universal, hi havia *“algunos empleados que después de una actuación francamente marxista durante dos años y medio adaptados a la política de aquel tiempo, siguen tan tranquilos en el desempeño de su cargo y ahora son los primeros en manifestar su entusiasmo por la España de Franco y hasta alguno "intenta" encuadrarse en Falange”*.³

³ 22 de març del 1939.

Factor d'adhesió número 4

La por.

El règim va assentar-se sobre un sistema policial obsessionat pel control dels ciutadans. Ja des del primer moment, les autoritats exigien fitxar-se per a qualsevol gestió: demanar salconduits, convalidar estudis, obtenir menjar, recuperar el treball. Fitxar-se suposava ser investigat, passar pels filtres que el situarien a un al costat dels “afectos” o al costat d'aquells que serien condemnats al pacte de la fam.

Els porters de les escales de veïns, els vigilants i els serenos van ser convertits en agents policials. Els porters havien de presentar a les autoritats relació dels que vivien a la seva escala i a la casa que no hi hagués porter la relació havia de ser presentada pel propietari “*y a falta de éste el vecino más antiguo que en ellas estuviese domiciliado*”.

L'adaptació va convertir-se en una necessitat vital. Al marge dels canvis de camisa espectaculars, que n'hi va haver, la gent va haver-se d'acostumar a l'esquizofrènia. Era indispensable guardar-se les idees i mantenir les formes externes. La hipocresia convertia tothom en còmplice.

Factor d'adhesió número 5

La implicació.

El règim va tractar d'obtenir adhesions per mètodes indirectes més subtils —i segurament més eficaços— que la propaganda o la repressió. El principal va ser l'elevació de la delació “*al prestigio de aviso patriótico*”. Es convidava tots els ciutadans a implicar-se en les tasques repressives del règim, donant d'aquesta manera satisfacció als seus desitjos de venjança. Alguns eren fins i tot tan impacients de col·laborar que va caldre, els primers dies, que les autoritats militars demanessin calma i paciència.

La delació no solament era un mitjà útil per posar a dia els fixers de la repressió política. Era una manera, també, d'implicar la població civil amb aquesta tasca repressiva i, per tant, d'identificar-la amb el nou règim. Com ha escrit Conxita Mir, “a escala local i a redós de la revenja, es va conformar una extensa xarxa de complicitats, a partir de la qual el bloc vencedor va amalgamar un col·lectiu compacte, lligat tant per qüestions de filiació, parentiu, amistat o conveniència política com per raó del sentiment de pertinença del bloc en el poder. Dins d'aquestes xarxes destaca de manera especial la participació dels joves i de les vídues, amb pares o esposos víctimes de la repressió republicana que, junt amb les autoritats locals, apareixen convertits en actius agents polítics al servei del nou ordre”⁴.

Una altra forma d'implicació voluntària que va trobar el règim franquista en els seus orígens va ser un curiós sistema de fiscalitat basat en les aportacions patriòtiques. Més enllà del més característic d'aquest sistema de donatius, la Suscripción Nacional, es van establir uns sistemes mixts que no consistien en exaccions obligatòries sobre la renda sinó que exigien una certa participació entusiasta dels ciutadans, com ara el Dia del Plato Único, el Día sin Postre i la Prestación Personal. La veritat és que aquests mètodes no van tenir gaire èxit pel que fa a aconseguir la col·laboració ciutadana, sobretot quan aquests van comprovar que no era una cosa de les primeres setmanes, sinó que es consolidava i s'establí una certa obligatorietat.

⁴ *L'Avenç*, número 251, octubre 2000, pag. 46.

D'acord amb els principis del Día del Plato Único, cada persona podia, voluntàriament, abstenir-se un dia a la setmana de menjar un dels dos plats del dinar i el sopar i lliurar a l'Estat els diners que d'aquesta manera s'havia estalviat. El *Día sin postre*, establí la possibilitat d'abstenir-se de menjar postres un dia a la setmana i lliurar l'import a l'Estat. Aquest últim va tenir a Barcelona una vida molt efímera i de fet no va arribar ni tan sols a recaptar-se mai. Només va estar legalment vigent de juliol a novembre de 1939 i en cinc mesos no hi havia temps material d'organitzar una cosa tan complexa com la recapta d'un impost en una ciutat d'un milió d'habitants. L'import proposat (1 pesseta diària, enfront de les 8 del *Plato Único*) va fer que no compensés l'esforç de recaptació i s'enterrés amb la mateixa rapidesa que havia estat creat. Només va arribar a començar-se a aplicar en hotels, restaurants i bars, i va servir sobretot per a què en algun àpat oficial es fes el gest simbòlic d'abstenir-se de postres com a contribució a la beneficència.

En canvi, el *Día del Plato Único*, creat a l'Espanya nacional el 30 d'octubre de 1936, va mantenir la seva vigència durant anys i va ser la causa, per exemple, que a la postguerra ningú es casés el dijous (els dilluns a partir d'abril de 1940), degut a la impossibilitat legal de fer un banquet complet aquest dia de la setmana, ja que els restaurants eren els primers obligats a contribuir amb aquest subsidi i, en la pràctica, van ser els únics contribuents donada la dificultat del cobrament domiciliari.

Pel que fa a la Prestación Personal al Servicio del Estado, era obligatòria per a tots els homes entre 18 i 50 anys. Va ser establerta el maig del 1939 i suposava l'import de quinze jornals cada any, que es pagaven per trimestres. A la pràctica, doncs, venia a ser com un impost sobre la renda, però el més curiós era que "*la obligación referida podrá redimirse directamente abonando su importe en efectivo o cumplirse mediante la intensificación del trabajo habitual de acuerdo con el patrono y entregando éste el importe*", el que l'acostava més a una taxa medieval que a un impost modern. El mateix Foment del Treball recomanava als empresaris aquesta segona opció de rescat mitjançant hores de treball suplementari preferentment els dissabtes per la tarda, segurament perquè es veia que seria una manera més efectiva d'obtenir-lo. Les dificultats de recaptació es van demostrar aviat i al començar el segon trimestre de 1940 ja es va suprimir.

Factor d'adhesió número 6

El paper de l'Església. La possibilitat de retornar al culte.

La supressió del culte públic catòlic durant la guerra civil va situar en contra de les institucions republicanes tots aquells que n'eren practicants. I quan el franquisme els retornà la possibilitat de la pràctica religiosa a la llum del dia, va obtenir uns adherents fidels, amb el clergat al capdavant. La vida de parròquia era, per a moltes famílies barcelonines, la base de la seva vida de relació social, no solament en els actes de culte i en els sagraments sinó sobretot en les activitats recreatives i benèfiques que es portaven a terme en els locals annexos als temples. El franquisme els ho retornà tot això amb escreix: misses a totes hores, i sagraments obligatoris. Els bateigs —als que molts nens hi anaven caminant—, primeres comunions i confirmacions massives van ser un espectacle habitual l'any 1939. Les parelles que només havien contret matrimoni civil van ser obligades a casar-se per l'Església. L'ensenyament religiós recuperà tot el seu poder. Va haverhi una excepció en el retorn dels costums religiosos: la prohibició del català en les prèdiques (en els actes de culte se seguia utilitzant el llatí, com abans de la guerra), estricta a la ciutat de Barcelona, encara que no tant en el món rural. Però els feligresos van recuperar en aquesta qüestió la màxima del bisbe Torres i Bages: “Catalunya serà cristiana o no serà”, és a dir que per a Catalunya era més important la pràctica religiosa que no pas la llengua, de la mateixa manera que els propietaris havien adoptat el criteri de què si de moment recuperaven els seus béns, benvingut fos el franquisme, encara que de moment no els retornés la llengua.

Factor d'adhesió número 7

L'agraïment dels propietaris, per recuperar el que tenien.

Una carta al director de La Vanguardia resumia en poques ratlles, el 1999, un sentiment que pot considerar-se generalitzat seixanta anys abans: “*La burguesía catalana apoyó al franquismo (...) ¿A quien tenía que apoyar? El gobierno republicano les quitó todo y los que no habían podido escapar al extranjero los enviaban a las checas o a un paseo por la Rabasada. Al liberar Cataluña, Franco les devolvió todo, creo que es lógico que se lo agradecieran*”⁵.

La victòria franquista permeté la supervivència de determinats sectors socials, supervivència física, recuperació de les seves propietats i un nou marc polític que els va permetre millorar la seva posició econòmica. Francesc Cabana, bon coneixedor de les grans famílies industrials catalanes, va més enllà: “Per definició, tota la burgesia que vivia i treballava a Catalunya era afectada al Règim. I com més alta burgesia, més afectada. En donava testimonis continuats”. Però introdueix alguns matisos més discutibles: “Una altra cosa és creure que la burgesia fos massivament afectada. Els col·laboradors actius amb el règim, dintre de la burgesia catalana, són pocs (...) Prefereixen fer la seva feina i deixen l'ambició política per a persones amb professions liberals o funcionaris amb ambició personal”⁶.

És un argument que es troba repetit sovint en els que han entrat en un tema tan espinós: la burgesia no col·laborava de gust, sinó que ho feia perquè no quedava més remei si es volia tirar endavant el negoci, en un règim tan intervencionista com el franquista de la primera etapa.

Aquesta visió tan materialista prové, curiosament, dels historiadors menys materialistes, que prefereixen ignorar els components ideològics de l'adhesió al franquisme de sectors de la població catalana que arriben fins molt avall en els graus socials. Es detecta constantment, en tots els llibres de records i de memòries. Al costat de l'agraïment al franquisme per haver pogut

⁵ Jordi Lluís Martí. Barcelona. *LVE*, 17 de setembre de 1999.

⁶ Cabana: *La burgesia catalana*, pag. 149.

recuperar el negoci, i a vegades en molt bones condicions, hi ha una altra mena d'agraïment per poder seguir portant el tipus de vida quotidiana a què estaven acostumats, per poder seguir mantenint els seus ritus religiosos i socials: un paper destacat a la parròquia, unes determinades formes de cultura i de relació social... I això va des de la llotja del Liceu als Pastorets del Cercle Catòlic, des del banc de primera fila a missa de dotze fins a la feina generosa i anònima en les obres caritatives de l'Església. Des de l'alta burgesia a les classes mitjanes més properes als sectors obrers. Unes formes de vida que havien quedat trencades a mitjans de 1936 i que molts nivells socials, i no només l'alta burgesia, van recuperar amb gust, afegint-t'hi, si calia, alguns dels nous rituals del franquisme, fos l'afiliació uniformada dels fills a les organitzacions de Falange o la col·laboració amb qualsevol altra iniciativa de les noves autoritats.

Una altra cosa és considerar que aviat van descobrir que eren en un estat corporatiu i que les seves possibilitats d'iniciativa eren mínimes, que l'Estat ho controlava tot. No van haver d'esperar gaire per adonar-se'n. Quan el mes de setembre de 1939 Josep Maria Milà fou pràcticament cessat pel ministre Serrano Suñer, en el fons hi havia la qüestió de la fixació de límits, d'on s'acabava el camp d'actuació de la burgesia catalana i on començava el del govern. La burgesia va acceptar aquesta situació deixant de banda altres consideracions, tot i que, passat l'entusiasme de les primeres setmanes, apagades les esperances posades en el nou règim al cap de pocs mesos, el nombre de descontents va anar augmentant ràpidament. Si la manca de matèries primeres era la principal preocupació dels empresaris, la manca d'aliments i de treball ho era de la classe obrera. La repressió lingüística i de les manifestacions externes de catalanitat va ser també una causa de progressiva desafecció de les classes mitjanes.

Factor d'adhesió número 8

Les condicions de vida.

Determinades circumstàncies derivades de la guerra o del nou règim portaven inevitablement a la necessitat d'adhesió com a única forma de supervivència o com a forma de supervivència més fàcil. I això anava des de les possibilitats d'enriquiment, pels mitjans que fos, si hom acceptava sense fisures les regles de joc, fins a nivells molt més insignificants però que afectaven un nombre més gran de persones que els beneficiaris directes de la corrupció.

Quan les noies casadores rebien entusiasmes les tropes franquistes no ho feien només perquè veien a prop la fi de la guerra, sinó perquè a tots els barcelonins de les quintes de 1936 a 1939 no se'ls va reconèixer el servei militar que havien fet i van ser destinats a batallons disciplinaris d'arreu de l'Estat, on van passar fins quatre anys. La ciutat va estar mancada així de braços joves durant molt de temps, i pot dir-se que l'absència de barcelonins entre 20 i 25 anys fou, l'any 1939, un fet habitual. Els soldats franquistes a Barcelona eren una de les escasses possibilitats de matrimoni i no era qüestió girar-lis l'esquena. D'adhesions que van tenir motius tan humans com aquest n'hi va haver una pila. La necessitat de conservar el treball en uns moments de tanta precarietat i la por a perdre una vida sense sobresalts i entrar a formar part del batalló dels proscrits, eren tan forts com altres motius d'adhesió amb arrels que s'endinsaven en els laberints més foscos del que havia estat un enfrontament de classes, però també una guerra fratricida.

La guerra de 1936-1939 va ser una guerra civil, no gaire diferent de les terribles guerres civils que es produeixen al començar el segle XXI fora de les nostres fronteres. Tot el que va passar després no s'explica sense tenir en compte el que havia passat abans. De les conseqüències miserables d'aquella guerra civil se'n van saber aprofitar el feixisme, una classe social i un conjunt de famílies per mantenir la seva hegemonia durant molts anys al nostre país.

BIBLIOGRAFIA

BIBLIOGRAFIA

LLIBRES DE MEMÒRIES I ALTRES TESTIMONIS CONTEMPORANIS CITATS

AGUSTÍ, Ignacio: *Ganas de hablar*. Editorial Planeta, 1974

ALBA, Víctor (Pere Pagés): *Sísif i el seu temps. II-Costa amunt*. Editorial Laertes. Barcelona, 1990.

AMORÓS SOLÀ, Xavier: *El camí dels morts*. Editorial Empúries. Barcelona, abril 1996.

Anònim: *Franco in Barcelona*. United Editorial Ltd., Londres, abril 1939. Edició catalana de la Fundació Carles Pi i Sunyer d'Estudis Autònoms i Locals, Barcelona 2000.

ARIMANY, Miquel: *Memòria de mi i de molts altres*. Editorial Columna, Barcelona, desembre de 1993

AROCA, José Maria: *Los republicanos que no se exiliaron*. Ediciones Acervo. Tercera edició. Barcelona, 1976.

ARTÍS-GENER, Avel·lí: *Viure i veure* (vol. 4). Editorial Pòrtic, Barcelona 1996.

ARTIS I BENACH, Pere: *Lluís Millet vist per Lluís Millet*. Editorial Pòrtic, Barcelona 1983.

ARXER I BUSSALLEU, Jacint: *La guerra civil a Arenys de Mar*. Editor: Estanislau Torres. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

AUB, Max: *Prólogo a la tercera edición de "Sierra de Teruel" de 1968*. Reproduït a *Archivos de la Filmoteca, revista de estudios históricos sobre la imagen*, número 3. Filmoteca de la Generalitat Valenciana, setembre / novembre de 1989)

BACCA DOWDEN, Mavis: *Acusada d'espia a la Barcelona franquista (1939/1943)*. Editorial Pòrtic, Barcelona 1994.

BADIA I PUIG, Carme: *Ballar pel ball que toquen: la vida del Joan Puig i la Carmeta Puig explicada per ells mateixos*. Edició de l'autor, Granollers 2000. Edició posterior a Viena Edicions, Barcelona, 2001.

[BARTRINA] VILARÓ, José Esteban: *El ocaso de los dioses rojos*. Ed. Destino. Barcelona, 1939.

BALLESTER, Josep: *Temps de quarantena (1939-1959)*. Eliseu Climent editor, València 1992.

BARRAL ALTET, Xavier, i altres: *L'art de la victòria. Balles Arts i franquisme a Catalunya*. Edicions Columna, Barcelona 1996.

BARRAL AGESTA, Carlos: *Años de penitencia*. Alianza editorial, Madrid 1975.

BENQUEREL, Xavier: *1939*. Traducción del catalán de Joan Altés. Editorial Planeta, Barcelona 1976.

BOHIGAS, Oriol: *Combat d'incerteses. Dietari de records*. Edicions 62. Barcelona, 1989.

BORRÁS BETRIU, Rafael: *Los que no hicimos la guerra*. Ediciones Nauta. Barcelona, 1971.

BROGGI, Moisès: *Memòries d'un cirurgià*. Edicions 62, Barcelona, 2001.

BUSQUETS MOLAS, Esteve: *Quaranta anys de periodisme barceloní*. Editorial Pòrtic. Barcelona, 1976.

BUXÓ DULCE DE ABAIGAR, Joaquín: *Hablando desde el cargo*. Diputación Provincial de Barcelona, 1966.

CABALLÉ Y CLOS, Tomás: *Barcelona roja*. Librería Argentina. Barcelona, 1939.

CABANELLAS, Guillermo: *La guerra civil y la victoria*. Ediciones Giner. Madrid, 1978.

CALAF, Ramon: *A cor obert, pel·lícula d'una infància inacabada*. Edició de l'autor. Barcelona, 1999.

CANDEL, Francesc: *Crònica informal, sentimental i incompleta (1936-1986)*. Llibres de l'índex. Barcelona, 1992.

CAPMANY, Maria Aurèlia. *Això era i no era*. Editorial Planeta. Barcelona, 1989.

CARANDELL, Luís: *El día más feliz de mi vida*. Editorial Espasa Calpe, 2000

CARBONELL I FITA, Pere: *Tres nadals empresonats (1939-1943)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1999.

CASTELLET, Eduard: *Passeig enrere*. Pròleg de J.A. Benach. Edicions 62, Barcelona 2000.

CIANO, Galeazzo: *Diario*. Los libros de nuestro tiempo (José Janés, director). Barcelona, 1946. Traducción directa del italiano según las fotocopias del manuscrito original, prólogo y notas por Fabio Congost.

CID, Felip: *Memòries inútils*. Editorial Afers, Catarroja, 2000.

COOPER, Kanty: *The Uprooted. Agony and Triumph Among the Debris of War*. Quartet Books, Londres, Nueva York, Melbourne, 1979. (Traducció al castellà de "La caída de Barcelona. La ciudad en silencio" a: USANDIZAGA, Aránzazu (de.): *Ve y cuenta lo que pasó en España*. Editorial Planeta, Barcelona 2000, pags. 297-306)

COLOMINES, Joan: *El compromís de viure*. Apunts de memòria. Editorial Columna, Barcelona 2000.

D'ABADAL I CALDERÓ, Raimon: *Dietari de guerra, exili i retorn (1936-1940)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.

DARGALLO I REVENTÓS, Manuel: *De quan collíem herba per als conills. Tiana, 1936-1939*. Editorial Columna. Barcelona, 1998.

DE NADAL, Joaquim M.: *Memòries. Vuitanta anys de sinceritats i de silencis*. Editorial Aedos. Barcelona, 1965.

DE SILVA, Josefina: *Nosotros, los evacuados*. Plaza y Janes editor. Barcelona, 1978.

DOÑA, Juana: *Desde la noche y la niebla*. Ediciones de la Torre. Madrid, 1978.

ESPAR TICO, Josep: *Amb C de Catalunya. Memòries 1936-1963*. Edicions 62, Barcelona, març 1994.

ESTAPÉ, Fabian: *De tots colors*. Edicions 62. Barcelona, 2000.

ESTEVE I BLASI, Joan: *La Campana: memòria d'una taverna de Gràcia*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 2000.

ESTRADA SALADICH, F.: *Memorias de un comerciante catalán*. Editorial Quiris, Barcelona s/d.

FABRE VIÑALS, Dalmiro: *Memorias durante mi permanencia en el frente y duración de la guerra empezada en 18 de julio de 1936 y terminada en 31 de marzo de 1939. Año de la Victoria*. Manuscrit inèdit.

FALCON, Lídia: *Los hijos de los vencidos, 1939-1949*. Editorial Pomaire. Barcelona, 1979.

FARRERAS, Elvira, i GASPAR, Joan: *Memòries. Art i vida a Barcelona (1911-1996)*. Recollides per Antoni RIBAS. Edicions la Campana. Barcelona, 1997.

FARRERAS VALENTÍ, Francesc: *Gosar no mentir. Memòries*. Edicions, 62. Barcelona, maig 1994.

FERNÁNDEZ JURADO, Ramon: *Memòries d'un militant obrer (1930-1942)*. Editorial Hacer, Barcelona 1987.

FEU, Joan: *D'aquells fums, aquestes boires*. Edicions Destino, 1988.

FINA SANGLAS, Albert: *Des del nostre despatx*. Editorial Dopesa. Barcelona, abril 1978.

FOLCH I CAMARASA, Ramon: *Bon dia, pare*. Edicions de la Rosa vera. Barcelona, 1968.

FONTANA, José Maria: *Los catalanes en la guerra de España*. Editorial Samarán. Madrid, abril de 1951.

FRANCO SALGADO-ARAUJO, Francisco: *Mi vida junto a Franco*. Ed. Planeta. Barcelona, 1977.

G. MALUQUER, Concepció: *Aigua tèrbola*. Alfaguara. Barcelona, 1967.

GIMÉNEZ CABALLERO, Ernesto: "Memorias de un dictador". Barcelona, 1979.

GOMIS, LL., i altres: *Dietario de posguerra*. Edición de Arcadi Espada. Editorial Anagrama, Barcelona 1998.

GRÀCIA I CARDÚS, B.: *La guerra que he viscut. Diari d'un portalliteres, 1937-1939*. Editorial Pòrtic. Barcelona, 1982.

GRÀCIA PLANA, Vicenç: *Bajo el resplandor de las estrellas*. Espasa Calpe, Madrid 2001.

GRAU I VIADER, Francesc: *Rua de captius*. Editorial Pòrtic. Barcelona, 1981.

GUILLAMET, Joan: *Tots hem fet l'estraperlo*. Dima ediciones, s.a. Barcelona, 1968.

IBÁÑEZ ESCOFET, Manuel: *La memòria és un gran cementiri*. Edicions 62. Col·lecció Biografies i memòries, 12. Barcelona, novembre de 1990.

LINATI BOSCH, José A.: *Memorias sin remedio*. Ediciones 29. Barcelona, abril 1984

LUJAN FERNÁNDEZ, Néstor: *El túnel dels anys 40. Memòria personal*. Edicions de La Campana, abril 1994.

MAC NEICE, Louis: "Today in Barcelona", a *The Spectator*, 20 de maig del 1939.

MARCET COLL, José Maria: *Mi ciudad y yo*. Talleres gràfics Dúplex. Barcelona, 1963.

MARTI GUILLAMON, Frederic: *El carrer de Rubiols*. Eliseu Climent editor. Valencia 1997.

MARTÍNEZ VENDRELL, Jaume: *Una vida per Catalunya. Memòries (1939-1946)*. Editorial Pòrtic. Barcelona, 1991.

MAS I ALBÀ, Miquel: *El soldat i la penombra*. Editorial Columna. Barcelona, 1994.

MAS I SOLER, Marc: *Postguerra. Un poble de Catalunya (1939-1942)*. Editorial Pòrtic. Barcelona, 1983.

MAYO GULLÓN, José: *Libro diario de operaciones del cabo José Mayo Gullón, empezado en el día 7 de septiembre de 1936 —I Año Triunfal— fecha en que el citado individuo empezó su vida de campaña*. Manuscrit inèdit.

MISERACHS, Xavier: *Fulls de contactes. Memòries*. Edicions 62. Barcelona, 1998.

MORETA, Marcel· li: *Memòries d'un catalanista*. Pagés editors, Lleida, 2001.

MUÑOZ PUJOL, Xavier: *De dreta a esquerra. Memòries polítiques*. Edicions 62, novembre de 1990.

ORTÍNEZ, Manuel: *Una vida entre burgesos. Memòries*. Edicions 62. Tercera edició, Barcelona, setembre de 1993.

PAC VIVAS, Manuel: *Batalló de càstig*. Memòries d'un vell lluitador d'origen pagès. Pagès editors, Lleida, 1999.

PÀMIES, Teresa: *Dona de pres*. Ed. Proa. Barcelona, 1975.

PÀMIES, Teresa: *Quan érem capitans*. Dintre Obres selectes i inèdites, 2: Records de guerra i d'exili. Editorial Dopesa. Barcelona, 1976.

PASTOR, Ricardo: *Recuerdos infantiles de nuestra guerra*. Parsifal ediciones. Barcelona 1992.

PI I SUNYER, Carles: *1939, memòries del primer exili*. Fundació Carles Pi i Sunyer, Barcelona 2000.

- PLA I DUAT, Josep: *El noi del misseret*. Edicions La Campana. Barcelona, 1992.
- PLANES, Ramon: *La terra té camins*. Club editor. Barcelona, 1971.
- PONS PRADES, Eduardo: *Un soldado de la República*. G. del Toro, editor. Madrid, 1974
- RABINAD, Antonio: *El hombre indigno*. Alba editorial. Barcelona, 2000.
- RECASENS, J.: *Vida inquieta. Combat per un socialisme català* Editorial Empúries. Barcelona, 1985.
- RENART, Joaquim: *Diari, 1918-1961*. Edicions Destino. Barcelona, 1975.
- REVENTÓS, Joan i Jacint: *Dos infants i la guerra. Records de 1936-1939*. Club Editor. Barcelona, novembre de 1974.
- RIBE, Manuel: *Memorias de un funcionario*. Marte ediciones, Barcelona 1963.
- RIERA LLORCA, Vicenç: *Plou sobre mullat*. Galba. Barcelona 1979.
- RIU PORTA, Josep: *Records de fa anys (1938-1939-1940)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1992.
- RIUS I VILA, Joan: *El meu Josep Janés i Olivé*. Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat, 1976.
- ROURA I CASTANYER, Maria del Tura: *La meva Història de la Guerra, a Olot*. Papers de l'Arxiu Casulà, num. 13. Olot, 1986.
- RUBIO, Rodrigo: *Album de posguerra*. Plaza y Janés, Barcelona 1977.
- SAGASTIZABAL, Javier: *El precio de la guerra. Diario de la campaña de Cataluña*. Publicación Gamaritz. Bilbao, 1997.
- SARIOL, Joan: *Petita història de la guerra civil*. Dopesa. Barcelona, 1977.
- SERRAHIMA, Maurici: *Del passat quan era present, 1 (1940-1947)*. Edicions 62, Barcelona, 1972.
- SEVILLA, Carmen, i RABAL, Paco: *Aquella España dulce y amarga*. Editorial Grijalbo, Barcelona 1999. Edició a cura de Maria Antònia Iglesias.
- SORRIBAS, Jaume: *Cridaré Visca Catalunya lliure!* Editorial El llamp. Barcelona, 1988.

- TAGÜEÑA, Manuel: *Testimonio de dos guerras*. Editorial Planeta. Barcelona, 1978.
- TÀPIES, Antoni: *Memòria personal. Fragment per a una autobiografia*. Editorial Crítica. Barcelona, 1977. (Segona edició: Fundació Antoni Tàpies i Editorial Empúries. Barcelona, novembre de 1993).
- TARÍN-IGLESIAS, José: *Vivir para contar*. Editorial Planeta. Barcelona, 1982.
- TARÍN-IGLESIAS, Manuel: *Los años rojos*. Editorial Planeta. Barcelona, 1985.
- TORRE ENCISO, C. Y MURO ZEGRI, D.: *La marcha sobre Barcelona*. Editora Nacional. Barcelona, 1939.
- TORRES, Estanislau: *Entre el Clot i el Guinardó*. Pagès editors. Barcelona, 1996.
- TORT i MARTÍ, Manuel: *Guerra incivil*. Editorial Claret. Barcelona, maig 1981.
- TRIADÚ, Joan: *Dies de memòria. 1938-1940. Diari d'un mestre adolescent*. Proa, Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 2001.
- VAYREDA, Maria dels Àngels: *Encara no sé com sóc*. Club Editor. Barcelona, juny de 1970. (Tercera edició: Abril 1981)
- VIA, Ramona: *Antologia*. Editorial Columna, Barcelona maig 1994.
- VIA, Ramona: *Nit de Reis*. Club Editor, Barcelona, 1966
- VIADIU, Francesc: *L'hostal d'Entença*. Hogar del libro. Barcelona, 1980.
- VILA CASAS, Enric i CANDEL, Paco: *Memòries d'un burgès i d'un proletari. De la República al 23-F (1931-1981)*. Editorial Columna. Barcelona, 1996.
- VILADROSA, Octavi: *Sang, dolor, esperança*. Editorial Sirius. Barcelona, 1991.
- VILALLONGA, José Luis: *Fiesta*. Plaza y Janés editores. Barcelona, 1983.
- VILALLONGA, José Luis de: *La cruda y tierna verdad. Memorias no autorizadas*. Plaza y Janés editores. Barcelona, 2000.
- ZARRALUQUI VILLALBA, Julio: *Cuatro redacciones y una guerra (La vida y la época de un periodista)*. Memorias. Imp. Ferrer Coll. Barcelona, 1968.

LLIBRES/RECUILL DE TESTIMONIS CITATS:

AIXELA, Emma, i GABANCHO, Patrícia: *La història amagada. El segle XX a través de les àvies*. Edicions de la Campana. Barcelona, 1999.

BORRAS BETRIU, Rafael: *Los que no hicimos la guerra*. Ediciones Nauta. Barcelona, 1971.

COMAS D'ARGEMIR, Dolors, i altres: *Vides de dona. Treball, família i sociabilitat entre les dones de classes populars (1900-1960)*. Fundació Serveis de Cultura Popular / Editorial Altafulla, Barcelona 1990.

CUEVAS, Tomasa: *Cárcel de mujeres*. Sirocco Books. Barcelona, 1985.

ESPADA, Arcadi (Editor): *Dietario de posguerra*. Anagrama, Barcelona 1998.

HUERTAS, J.M.: *Chicos de la gran ciudad*. Editorial Nova Terra. Barcelona, 1969.

FRASER, Ronald: *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros. Historia oral de la guerra civil española, II*. Editorial Crítica, Barcelona 1979.

GIRONELLA, José Maria, i BORRAS BETRIU, Rafael: *100 españoles y Franco*. Editorial Planeta, Barcelona 1979

ROCA, Maria Mercè: *El món era a fora*. Editorial Planeta, Barcelona 2001.

TORRES, Estanislau: *La caiguda de Barcelona. 1939*. Galba Edicions. Barcelona, 1978.

USANDIZAGA, Aránzazu (de.): *Ve y cuenta lo que pasó en España*. Editorial Planeta, Barcelona 2000.

**NOVEL·LES AUTOBIOGRÀFIQUES
SOBRE LA PRIMERA POSTGUERRA CITADES:**

ALBA, Víctor (Pere Pagés): *Marta (els supervivents)*. Columna edicions. Barcelona, 1996.

AMAT, Núria: *El país del alma*. Seix Barral, Barcelona 1999.

CANDEL, Francisco: *Donde la ciudad cambia de nombre*. Primera edició: Editorial Plaza y Janés. Barcelona, 1965. 22ª edició, primera íntegra, com *Donde la ciudad cambia su nombre*: Ediciones B. Barcelona 1991.

CANDEL, Francisco: *Han matado a un hombre, han roto un paisaje*. Editorial Plaza y Janés. Barcelona, 1967.

FOLCH I CAMARASA, Ramon: *La visita*. Ed. Selecta, Barcelona, 1965.

GUARDIA ABELLA, Isidro: *Otoño 1941*. G. del Toro, editor. Madrid, 1976.

MOIX, Terenci: *El día que va morir Marilyn*. Edicions 62. Barcelona 1996.

ALTRES LLIBRES I ARTICLES
CITATS EN NOTES A PEU DE PLANA:

ABELLA, Rafael: *La vida cotidiana durante la guerra civil*. Vol II: *La España republicana*. Editorial Planeta. Barcelona, 1975.

Actes de les Jornades sobre la fi de la Guerra Civil. Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca. Olot, 2001.

ALBO, Ramón: *Factores influyentes. Estadística de los factores influyentes en el extravío de los menores ingresados en 1944 en la acción tutelar reformadora permanente del Tribunal Tutelar de Barcelona*. S.A. Horta de Impresiones y ediciones. Barcelona, 1945.

ALIER, Roger: *Historia del Gran teatro del Liceo*. Biblioteca de La Vanguardia. Barcelona 1983.

ALÓS, Ernest: "Els articles de Josep Pla al Diario Vasco", a *Capçalera*. Col·legi de Periodistes de Catalunya, abril de 1991.

ALTED, Alicia: "Education and political control" dintre *Spanish Cultural Studies*. Oxford University Press, 1995.

AMIGÓ I BARBETA, Jordi: "Gener de 1939: retirada i ocupació versus *huída y liberación* al Baix Llobregat", dins *VVAA: El franquisme al Baix Llobregat*. A cura de Carles Santacana. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

ANDREU, Marc, i altres: *La ciutat transportada*. Transports Municipals de Barcelona, 1997.

APARICIO, Juan: "Memoria de la prensa catalana", dins el suplement *Fin de semana* d'*El Alcázar*. Madrid, 14 d'octubre de 1979.

ARACIL, Rafael, i altres: *Empresaris de la postguerra: la Comisión de Incorporación Industrial y mercantil nº 2 (1938-1942)*. Cambra Oficial de Comerç, Indústria y Navegació de Barcelona/CEHI/Museu d'Història de Catalunya. Barcelona 1999

BALCELLS, Albert, i SAMPER, Genís: *L'escoltisme català (1911-1978)*. Barcanova. Barcelona, 1993

BARRERA, Carlos: *Periodismo y franquismo*. De la censura a la apertura. Ediciones Internacionales Universitarias, Barcelona 1995.

BENET, Josep: *Catalunya sota el règim franquista*. Ed. Blume, Barcelona 1978.

BENEYTO, Juan: *La identidad del franquismo*. Del Alzamiento a la Constitución. Las ediciones de El Espejo. Madrid, 1979.

BIESCAS, José Antonio, i TUÑÓN DE LARA, Manuel: *España bajo la dictadura franquista. Volumen X de la Historia de España dirigida por Manuel Tuñón de Lara*. Editorial Labor. Barcelona, 1980.

BLINKHORN, Martin: *Carlismo y contrarrevolución en España (1931-1939)*. Editorial Crítica, Barcelona 1979.

BOHIGAS, Pere, FABRE, Jaume, i HUERTAS, Josep M.: *Monuments de Barcelona. L'Avenç*, Barcelona, 1984.

BUSQUETS MOLAS, Esteve: "Aproximació a la història de *El Correo Catalán*", dins *Annals del periodisme català* num. 8-9. Col·legi de Periodistes de Catalunya. Juliol-desembre de 1986.

CABANA, Francesc: *37 anys de franquisme a Catalunya, una visió econòmica*. Editorial Pòrtic, Barcelona 2001.

CABANA, Francesc: *La Burguesia catalana. Una aproximació històrica*. Edicions Proa. Barcelona, 1997.

CABANA, Francesc: *Episodis de la burgesia catalana*. Edicions Proa. Barcelona, 1998.

CADENA, Josep Maria: "Trenta anys de periodisme pràctic", a *Barcelona Metròpolis Mediterrànea*, Quadern Central número 13. Ajuntament de Barcelona, tardor de 1989.

CADENA, Josep Maria: "Les Associacions de periodistes de Barcelona", a *Annals del periodisme Català*, número 0. Col·legi de Periodistes de Catalunya, abril-juny de 1984.

CALVO CALVO, Lluís: *Tomàs Carreras Artau o el tremp de l'etnologia catalana*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

CANAL, Jordi: "Franquisme i repressió cultural. Les depuracions a la Biblioteca Popular d'Olot (1939-1940)", dins VVAA: *L'època franquista, estudis sobre les comarques gironines*. Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona, 1989.

CANALS, Ramon M., TORAN, Rosa, i VIRÓS, Rosa: "La Segona República (1931-1939)", dintre VVAA: *Les eleccions legislatives i municipals a Barcelona 1810-1986., context polític i resultats electorals*. Ajuntament de Barcelona, 1989.

CARMONA FERNÁNDEZ, Francisco J.: *La Compañía de Jesús y el liderazgo católico en la Barcelona de los cuarenta*. Universidad de Granada, 1994.

CASALS I MESSEGUER, Xavier (editor): *Franquisme. Sobre resistència i consens a Catalunya (1938-1959)*. Editorial Crítica. Barcelona, 1990.

CASARES, Francisco: "En aquella fecha inolvidable", a *Diario de Barcelona*, 2 de febrer de 1964.

CASASSAS i YMBERT, Jordi: *L'Ateneu Barcelonès. Dels seus orígens als nostres dies*. Edicions de la Magrana / Ajuntament de Barcelona, 1986.

CASTANYS, V.: *Estraperlistas y nuevos ricos, usos, costumbres y rarezas (texto y dibujos)*. Editorial Bauzá, Barcelona s/d.

CASTELLS ARTECHE, José Manuel: *El derecho de libre desplazamiento y el pasaporte en España*. Seminarios y ediciones S.A. Madrid, 1974.

Cataluña con Franco. Editorial Mare Nostrum. Barcelona, 1984.

CLARA, Josep: Girona 1939: *Quatre sentències de mort*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.

CLARA, Josep: *El partit únic. La Falange i el Movimiento a Girona (1935-1977)*. Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona, 1999.

CLARA, Josep: "Narcís de Carreras i la participació dels catalans en el govern franquista", dintre VVAA: *El catalanisme conservador*. Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona, 1996.

CLAVERA, Joan, i altres: *Capitalismo español: de la autarquía a la estabilización, 1939-1959*. Editorial Cuadernos para el diálogo, Madrid 1978.

CLOSA, Jaume (editor): *Els anys de la postguerra a Catalunya (1939-1959). Cicle de conferències fet al CIC de Terrassa curs 1987-1988*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

COLOMER I CALSINA, Josep M.: *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*. 2 vols. Curial, edicions catalanes. Barcelona, 1978.

COLOMER, Josep M., AINAUD, Josep M. i DE RIQUER, Borja: *Els anys del franquisme*. Editorial Dopesa, Barcelona 1977.

COMAS, Ramon: *Gomà - Vidal i Barraquer: dues visions antagòniques de l'Església del 1939*. (segona edició). Editorial Laia, Barcelona 1975.

CORTHis, André: *L'Espagne de la Victoire*. Librairie Arthème Fayard. Paris, 1941.

DE RIQUER, Borja: "Un document excepcional: la declaració de suport als militars sublevats el 1936 d'un centenar de catalans", dins *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1991.

DE RIQUER, Borja: *L'últim Cambó (1936-1947). La dreta catalanista davant la guerra civil i el franquisme*. Eumo editorial. Vic, 1996.

DE RIQUER, Borja de (director): *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol 10: La llarga postguerra 1939-1960. Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1997.

DELIBES, Miguel: *La censura de prensa en los años 40 (y otros ensayos)*. Ámbito ediciones. Valladolid, 1985.

DELOR I MUNS, Rosa M.: *Salvador Espriu, els anys d'aprenentatge (1929-1943)*. Edicions 62, Barcelona 1993.

DÍAZ, Elías: *Pensamiento español de la era de Franco (1939-1975)*. Editorial Tecnos, Madrid 1983.

DÍAZ-PLAJA, Guillermo: *Sociología cultural del posfranquismo*. Cap II: La cultura como intransigencia. Plaza y Janés, Barcelona 1979.

DOMÈNECH MONER, Joan: "Els primers mesos de 1939 a Lloret: el retorn dels soldats mobilitzats", dins VVAA: *L'època franquista, estudis sobre les comarques gironines*. Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona, 1989.

Dos-cents anys de premsa diària a Catalunya. Catàleg de l'exposició. Fundació Caixa d'Estalvis de Catalunya. Barcelona, 1995.

DRAPER MIRALLES, Ramon: *Guía de la prostitución femenina en Barcelona*. Ediciones Martínez Rova, Barcelona 1982.

DREYFUS-ARMAND, Geneviève: *El exilio de los republicanos españoles en Francia*. Editorial Crítica, Barcelona 2000.

DUEÑAS, Gonzalo: *La ley de prensa de Manuel Fraga*. Ruedo Ibérico, 1969.

Equipo de estudios de Cáritas Diocesana: *Visión sociográfica de Barcelona*. Publicaciones de Cáritas. Barcelona, 1965.

Equipo Mundo: *Los 90 ministros de Franco*. Dopesa. Barcelona, 1970

Estadística. Resúmenes demográficos de la ciudad de Barcelona del período 1936 a 1939 i de 1939, Año de la victoria. Anexo a la Gaceta Municipal de Barcelona. Barcelona, 1940.

FABRE, Jaume: *Els presidents de la Junta d'Obres del Port de Barcelona*. Autoritat Portuària de Barcelona,, 1993.

FABRE, Jaume: *Periodistes uniformats. Diaris barcelonins dels anys 40: La represa i la repressió*. Col·lecció Vaixells de paper, 19. Diputació de Barcelona / Col·legi de Periodistes de Catalunya. Barcelona, 1996.

FABRE, Jaume, ed.: *Periodistes sota censura. De la fi de la Guerra Civil a la Llei de Premsa*. Col·lecció Vaixells de paper, 27. Diputació de Barcelona / Col·legi de Periodistes de Catalunya. Barcelona, 1999.

FABRE, Jaume: *Història del fotoperiodisme a Catalunya*. Ajuntament de Barcelona, 1990.

FABRE, Jaume, i HUERTAS, Josep M.: *Carrers de Barcelona*. Edhasa, Barcelona 1982.

FABRE, Jaume, HUERTAS, Josep Maria, i RIBAS, Antoni: *Vint anys de resistència catalana (1939-1959)*. Edicions de La Magrana. Barcelona, 1978.

FABRE, Jaume: "Els refugiats de la guerra civil a Catalunya", a *L'Avenç*, número 63 Barcelona setembre 1983

FABRE, Jaume: "La delació dins la repressió franquista de posguerra", a *L'Avenç*, número 75. Barcelona, octubre 1984.

FABRE, Jaume, i HUERTAS, Josep Maria: Dossier "La penúltima mort de La España Industrial". *L'Avenç*, número 34. Barcelona, gener 1981.

FABRE, Jaume i HUERTAS, Josep Maria: "40 alcaldes de Barcelona (1901-1983)", a *L'Avenç*, número 58. Barcelona, març de 1983.

FABRE, Jaume: "La Vanguardia Española: el dia que va marxar Josep Pla i va arribar Luis de Galinsoga". *Annals del Periodisme Català* nº 10. Barcelona, gener-març 1987.

FABRE, Jaume, i HUERTAS, Josep Maria: "Els governadors civils de Barcelona" a *Tele/èXprès*. Barcelona, 24, 25 i 27 de gener de 1978 .

FABRE, Jaume, i RIBAS, Antoni: "Quan afusellaven al Camp de la Bota" *Avui*, 24 de febrer de 1977

FABRE, Jaume, i HUERTAS, Josep Maria: "Pepe Ribas, el primer cap de Falange a Barcelona", a *L'Avenç*, número 37. Barcelona, abril 1981.

FABRE, Jaume, i HUERTAS, Josep Maria: "Josep Vergés, un català de Palafrugell i Burgos", a *L'Avenç*, número 46. Barcelona, febrer 1982.

FABRE, Jaume, i HUERTAS, Josep Maria: "Conversa amb Francesc Serinyà, l'últim funcionari", a *L'Avenç*, número 33. Barcelona, desembre de 1980.

FABRE, Jaume, i HUERTAS, Josep Maria: "Conversa amb Narcís de Carreras. La Lliga que no va poder ser", a *L'Avenç*, número 31. Barcelona, octubre de 1980.

FABRE, Jaume, i HUERTAS, Josep Maria: "Josep Solé Barberà", *Avui*, 29 de juliol del 1976.

FABRE, Jaume, i RIBAS, Antoni: "El Front Nacional de Catalunya de l'any 1939". *Avui*, 5 de març de 1977.

FABRE, Jaume: "Feliu Matamala, fejecista i de la Lliga primer, falangista després, i antifranquista finalment", a *Punt Diari*, 18 d'abril del 1982.

FAVÀ, Maria: "Martínez Tomás, don Antonio, la otra Vanguardia", entrevista publicada al *Diario de Barcelona* el 28 de març de 1976.

FERNANDEZ AREAL, Manuel: *La libertad de prensa en España*. Ed. Cuadernos para el diálogo. Madrid, 1971.

FERNANDEZ DE CASTRO, Ignacio: *La fuerza de trabajo en España*. Editorial Cuadernos para el Diálogo. Madrid 1973.

FERRER I GIRONÈS, Francesc: *La persecució política de la llengua catalana*. Edicions 62. Barcelona, 1985.

FONTANA, Josep (ed.): *España bajo el franquismo*. Editorial Crítica, Barcelona 1986.

FRANQUET, Rosa: *Ràdio Barcelona, 70 anys d'història: 1924, 1994*. Col·lecció Vaixells de Paper, 17. Diputació de Barcelona / Col·legi de Periodistes de Catalunya. Barcelona, 1994

F., D. de: "Presencia física y ausencia espiritual del periodismo, durante los treinta meses marxistas", a *Diario de Barcelona*, 26 de gener de 1958.

FUENTES IRUROZQUI, Manuel: *¿Una nueva teoría del valor? Precios y salarios*. Publicaciones de la Inspección General de Comercio y política arancelaria, sección de información y propaganda, ministerio de Industria y Comercio. Madrid., 1941.

Fundamentos del Nuevo Estado. Ediciones de la Vicesecretaría de Educación Popular. Madrid, 1943.

GABRIEL, Pere (director): *Història de la cultura catalana, vol 10: Resistència cultural i redreçament 1939-1990*. Edicions 62, Barcelona 1998.

GALLO, Max: *Histoire de l'Espagne franquiste. 1: De la prise du pouvoir a 1950*. Bibliothèque Marabout. Paris, 1969

GALLOFRE I VIRGILI, Maria Josepa: *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1991.

GELI, Carles, i HUERTAS CLAVERÍA, J.M.: *Les tres vides de "Destino"*. Col·lecció Vaixells de Paper, número 7, Col·legi de Periodistes de Catalunya/Diputació de Barcelona, 1990. Edició en castellà a Editorial Anagrama, Barcelona 1991.

GELI, Carles, i HUERTAS CLAVERÍA, J.M.: *"Mirador", la Catalunya imposible*. Editorial Proa. Barcelona, 2000.

GOMÁ Y TOMÁS, Isidro: *La familia según el derecho natural y cristiano*. Casa editorial Rafael Casulleras. Barcelona, 1942.

GOMÀ ORDUÑA, José: *La guerra en el aire (vista, suerte y al toro)*. Editorial AHR. Barcelona, 1958.

GUARDIOLA, Antonio: *Barcelona y sus contornos*. Editorial RADAR. Madrid, 1951.

Guia de Barcelona de calles, plazas, paseos y avenidas. Editorial Guías Rápido. Barcelona, 1942.

GUTIERREZ LATORRE, Francisco: *Los cuarenta años de periodismo de Solidaridad Nacional (1939-1979)*. Tesina de convalidació de licenciatura en Ciències de la Informació. Universitat Autònoma de Barcelona, 1986.

HERNANDEZ, Tomás: "El Brusi: La represa dels anys 40", dins *Annals del periodisme català* num. 21. Col·legi de Periodistes de Catalunya. Juliol-desembre de 1992.

Homenaje de Cataluña liberada a su Caudillo Franco. Ediciones del Fomento de la Producción Nacional, Barcelona 1939.

HUERTAS CLAVERÍA, Josep Maria: "L'oculta mirada del règim", dins *Annals del periodisme català* num. 8-9. Col·legi de Periodistes de Catalunya, juliol-desembre de 1986.

HUERTAS CLAVERÍA, Josep Maria: Pròleg a *La poesia prohibida d'en Cesc*. Edicions 62. Barcelona, 1981.

Imatge Josep Pla. A cura de Josep Vergés. Josep Pla, obra completa, 45. Edicions Destino. Barcelona, 1984.

JIMENEZ DÍAZ, Carlos: "Memoria sobre el estado nutritivo de la población madrileña (1941-1943)", reproduït amb pròleg de J.L. Peset a *Estudios de Historia Social*, num 5-6. Instituto de Estudios de Sanidad y Seguridad Social. Madrid, abril-septiembre 1978.

JULIÀ, Santos, i altres: *Víctimas de la guerra civil*. Ediciones Temas de hoy, Madrid 1999.

JUNYENT, José Maria, i JUNCADELLA, Domingo: *Un año de teatro en Barcelona*. Edició dels autors, Barcelona 1942.

La obra realizada por el primer ayuntamiento de Barcelona después de la liberación. 26 enero 1939 - 26 enero 1941. Ajuntament de Barcelona, 1941.

LLANAS, Manuel: "Gaziel, processat pel franquisme (1940-1943)" a *Revista de Catalunya*, setembre de 1991.

LLARCH, Juan: *Campos de concentración en la España de Franco*. Producciones editoriales. Barcelona, 1978.

LLARCH, Juan: *Batallones de trabajadores*. Editorial Vergi. Barcelona 1975.

LOJENDIO, Luis Maria: *Operaciones militares de la guerra de España*. Editorial Montaner y Simón. Barcelona, 1940.

LÓPEZ ANTUÑANO, José Gabriel: "Mario Verdaguer en su laberinto", dins *Bitzoc literatura*, num. 14-15. Mallorca, novembre 1992.

LOPEZ DE ZUAZO ALGAR, Antonio: *Catálogo de periodistas españoles del siglo XX*. Edició de l'autor, Madrid 1981. Segona edició (vol I, A-F) Fundación Universidad-Empresa, Madrid 1988.

MARÍN i CORBERA, Martí: "Existí un catalanisme franquista?", dintre VVAA: *El catalanisme conservador*. Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona, 1996.

MARÍN I CORBERA, Martí: *Catalanisme, clientelisme i franquisme. Josep Maria de Porcioles*. Capítol "Construcció, consolidació i crisi del règim local franquista a Barcelona, 1939-1957". Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 2001.

MARTÍ GÓMEZ, José: *La España del estraperlo, 1936-1952*. Editorial Planeta, Barcelona 1995.

MARTÍN, Raúl: *La contrarevolución falangista*. Ruedo Ibérico, 1971.

MARZO, Jorge Luis: *Rendeix-te! Fulls volants i guerra psicològica al segle XX*. Catàleg de l'exposició. Centre de Cultura Contemporània de Barcelona / Diputació de Barcelona, 1998.

MASABEU I TIerno, Josep: *Alexandre Galí i la Mútua Escolar Blanquerna*. Associació Blanquerna / Caixa de Barcelona. Barcelona, 1989.

MASCARELL, Ferran: *30 ferias de muestras (1920-1982): imágenes para una història*. Inèdit.

MERINO LUBIAN, José María.: *Guia Merino. Barcelona 1939-40*. 29. edició. Librería Francisco Sintés, Barcelona, 1939.

MIR, Conxita, i altres: *Repressió econòmica i franquisme: L'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

MIR, Conxita: "Repressió militar i societat civil a la Catalunya rural durant el franquisme", a *L'Avenç*, número 251, Octubre del 2000 (Plecs d'Història Local, número 89).

MOLAS, Isidre: *Lliga Catalana (2 vols)*. Segona edició. Edicions 62, Barcelona 1973.

MOLAS, Isidre: *El sistema de partidos políticos en Cataluña, 1931-1936* (Apéndice: "Resultados electorales"). Ediciones Península, barcelona 1974.

MOLINA, J.M.: *El movimiento clandestino en España. 1939-1949*. Editores Mexicanos Unidos. México, 1976.

MOLINERO, Carme i YSAS, Pere: *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*. Eumo editorial, Vic 1992.

MOLINERO, Carme i YSAS, Pere: *Els industrials catalans durant el franquisme*. Eumo editorial. Vic 1991.

MOLINERO, Carme i YSAS, Pere: *"Patria, justicia y pan". Nivell de vida y condicions de treball a Catalunya, 1939-1951*. Edicions de La Magrana, Barcelona 1985.

MOLINERO, Carme i YSAS, Pere: *L'oposició antifeixista a Catalunya (1939-1950)*. Edicions de la Magrana. Barcelona, 1981 .

MOLINERO, Carme, i YSÁS, Pere: "La Diputació de la postguerra 1939-1949", dins *d'Història de la Diputació de Barcelona*, vol III. Diputació de Barcelona, 1988.

MOLIST POL, Esteban: *El Diario de Barcelona (1792-1963)*. Editora Nacional. Madrid, 1969.

MONES i PUJOL-BUSQUETS, Jordi: *L'escola a Catalunya sota el franquisme*. Rosa Sensat-Edicions 62. Barcelona, 1981.

MORENTE VALERO, Francisco: *Tradición y represión, la depuración del magisterio de Barcelona (1939-1942)*. Promociones i Publicaciones Universitarias S.A. Barcelona, 1996.

NADAL, Jordi, i SUDRIA, Carles: *Història de la Caixa de Pensions. Barcelona, 1981* (Capítol 5: "La guerra civil i la immediata postguerra"). Edicions 62, Barcelona 1981.

PALACIOS, Jesús: *La España totalitaria. Las raíces del franquismo: 1934-1946*. Editorial Planeta. Barcelona, 1999.

PASTOR PETIT, Domingo: *La cinquena columna a Catalunya (1936-1939)*. Editorial Galba, 1978.

PASTOR PETIT, Domingo: "José Bertrán y Musitu, receptor de informes (1936-1939)", dintre *Espías españoles*. Editorial Argos Vergara, Barcelona 1979.

PAYNE, Stanley G.: *Falange. Historia del fascismo español*. Ruedo Ibérico, 1965.

PEDRO BATOR, JUAN: *El Diluvio: estudio monográfico de una leyenda periodística*. Treball de fi de curs de l'Escola Oficial de Periodisme, dirigit per Josep Maria Cadena.

PERICH, Jaume: "Así empezó todo" dins de *Lo mejor de Perich*. Ediciones Temas de Hoy, Madrid 1993.

PERNAU, Josep: *Diari de la caiguda de Catalunya*. Ediciones B., Barcelona 1989.

POBLET, Josep M.: *Els darrers temps de la Generalitat i la República*. Ed. DOPESA. Barcelona, 1978.

PRESTON, Paul: *La política de la venganza. El fascismo y el militarismo en la España del siglo XX*. Ediciones Península. Barcelona, 1997.

PRIETO, Indalecio: "La ficha de un perillán" [Manuel Aznar], a *El Socialista*, Toulouse, 5 maig 1955.

Primer centenario de la Guardia de la ciudad instituida por el Ayuntamiento de Barcelona en 1843. Barcelona, 1943.

PUJADÓ I PUIGDOMENECH, Judit: *Oblits de reraguarda: els refugis antiaeris a Barcelona (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

QUINTANA GAMERO, Gonzalo: *La Prensa*. Treball de fi de carrera. Escola Oficial de Periodisme.

RAMON I PERO, Jaume: *Història del F.C. Barcelona*. Edibook S.A. Barcelona, 1989

RECOLONS, Lluís: *La població de Catalunya. Distribució territorial i evolució demogràfica 1900-1970*. Ed. Laia. Barcelona, 1974.

REVENTOS, Jacint, GRACIA, Anna, i PIQUÉ, Carme: *Història de la medicina catalana sota el franquisme*. Editorial Hacer, Barcelona 1990.

RIBAS I PROUS, Josep Maria (comissari): *Amb un altre objectiu: Víctor Horn, un fotògraf alemany a la Guerra civil*. Catàleg de l'exposició. Caixa de Tarragona, 1997.

RIBAS i MASSANA: *L'economia catalana sota el franquisme (1939-1953). Efectes de la política econòmica de postguerra sobre la indústria i les finances de Catalunya*. Edicions 62. Barcelona, 1978.

RIERA, Ignasi: *Els catalans de Franco*. Plaza y Janés editores. Barcelona, 1998.

RISQUES, Manel, VILANOVA, Francesc, i VINYES, Ricard (editors): *1939, Barcelona any zero*. Catàleg de l'exposició. Institut de Cultura, Museu d'Història de la Ciutat/Edicions Poa, Barcelona 1999.

RIUS I VILA, Joan: *El meu Josep Janés i Olivé*. Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat, 1976.

RODRÍGUEZ JIMÉNEZ, José Luis: *Historia de la Falange Española de las JONS*. Alianza Editorial, Madrid, 2000.

RODRÍGUEZ JIMÉNEZ, José Luis: *La extrema derecha española en el siglo XX*. Alianza Editorial. Madrid, 1997.

RODRÍGUEZ MARTÍNEZ, Saturnino: "No-Do i la Segunda Guerra Mundial", a *Historia* 16, número 301. Madrid, maig del 2001.

RODRIGUEZ-PUÉRTOLAS, Julio: *Literatura fascista española*. 1: Historia. 2: Antologia. Ediciones Akal. Madrid, 1986.

ROVIRA I VIRGILI, A.: *Els darrers dies de la Catalunya republicana*. Curial edicions. Barcelona, 1976.

ROYO VILLANOVA, Antonio: *Elementos de Derecho administrativo*, Vol. I. XVIII edición, Madrid 1943.

RUBIO, Javier: *La emigración de la guerra civil de 1936-1939*, Editorial Ariel, Barcelona 1974.

RUIZ VILAPLANA, Antonio: *Doy fe...* Epidauro ediciones, Barcelona 1977

SALAS LARRAZÁBAL, Ramón: *Pérdidas de la guerra*. Editorial Planeta. Barcelona, 1977.

SALVO TORRES, Ramon: "1939-1940. Els dos albums d'homenaje de Catalunya liberada a su caudillo Franco i les primeres mostres de poesia d'avantguarda a la postguerra", dins *Revista de Catalunya* número 112. Barcelona, novembre de 1996.

SÁNCHEZ ASIAÍN, José Ángel: *La Banca española en la Guerra Civil 1936-1939, discurso leído en el acto de su recepción pública*. Real Academia de la Historia, Madrid 1992.

SÁNCHEZ I VILANOVA, LLORENÇ: *Victoriano Muñoz, enginyer*. ENHER, Lleida 1993.

SANTACANA, Carles: *El franquisme i els catalans. Els informes del Consejo Nacional del Movimiento (1962-1971)*. Editorial Afers, Cataroja 2000

SANTANACANA I TORRES, Carles: *Victoriosos i derrotats. El franquisme a l'Hospitalet de Llobregat*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

Sección de Trabajo de la Industria textil algodonera: Dos años de actuación (agosto 1940-julio 1942). Ministerio de Trabajo, Barcelona 1942.

SHAW, Duncan: *Fútbol y franquismo*. Alianza Editorial, Madrid, 1987.

SINOVA, Justino: *La censura de prensa durante el franquismo*. Espasa Calpe. Madrid, 1989.

SOLÀ I GUSSINYER, Pere: *Història de l'associacionisme català contemporani. Barcelona i les comarques de la seva demarcació*. Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1993.

SOLÀ I GUSSINYER, Pere: *L'esclafament de l'associacionisme lliure a Catalunya en temps del general Franco*. Episodis de la història, 305. Rafael Dalmau, editor. Barcelona, 1996.

SOLÉ SABATÉ, Josep Maria: *La repressió franquista a Catalunya. 1938-1953*. Edicions 62. Barcelona, 1985.

SOLÉ SABATÉ, Josep Maria, i VILARROYA, Joan: *La repressió a la rera guarda de Catalunya (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.

SOLÉ SABATÉ, Josep Maria, i VILARROYA, Joan: *Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes, 1936-1975*, Edicions Curial. Barcelona, 1993.

STEIN, Louis: *Más allá de la muerte y del exilio. Los republicanos españoles en Francia, 1939-1955*. Plaza y Janés. Barcelona, 1983.

SUAREZ, Angel, i COLECTIVO 36: *Libro blanco sobre las cárceles franquistas. 1936-1976*. Ruedo Ibérico. Paris, 1976

SUÑE I YSAMAT, Albert, i PORTER I MOIX, Josep: *100 anys d'esport català*. Col· leccionable del diari Avui, s/d.

TERMES, Josep: "La Catalunya de la primera posguerra (1939-1950)", dintre *Les arrels populars del catalanisme*. Editorial Empúries, Barcelona 1999.

THOMAS, Hugh: *La guerra civil española* (Edición corregida y aumentada). Ruedo Ibérico, 1967.

THOMAS, Joan Maria: "La Jefatura Provincial de FET y de las JONS de Barcelona entre noviembre de 1939 i desembre de 1940", dintre *VVAA: I encuentro de investigadores del franquismo*. Fundació Arxiu Històric CONC, UAB i Societat Catalana d'Estudis Històrics, Barcelona, novembre de 1992.

THOMAS, Joan Maria: *Josep M. Fontana Tarrats, biografia política d'un franquista català*. Edicions del centre de Lectura de Reus, 1997.

THOMAS, Joan Maria: *Falange, Guerra Civil, Franquisme*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.

THOMAS, Joan Maria: *Lo que fue la Falange*. Plaza y Janés. Barcelona, 1999.

TORRENT, Martín : *¿Que me dice usted de los presos?* Madrid, 1942 .

TORRES, Estanislau: *Excursionisme y franquisme*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1979.

TORRES, Estanislau: *La desfeta del terç de requetès de Nostra Senyora de Montserrat*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.

TUSQUETS, Joan: *L'imperialisme cultural d'Eugeni d'Ors*. Editorial Columna, Barcelona 1989

VALLS TABERNER, Fernando: *Reafirmación espiritual de España*. Editorial Juventud, Barcelona 1939.

VALLES, Edmon: *Història gràfica de la Catalunya autònoma*, vol. II: 1936-1939. Edicions 62. Barcelona, 1978.

VALLES, Edmon: *Història gràfica de Catalunya sota el règim franquista*. Edicions 62. Barcelona, 1980.

VILANOOU, Conrad: *L'esport a Sants-Montjuïc, una visió històrica (1883-1994)*. Ajuntament de Barcelona, arxiu municipal del districte de Sants-Montjuïc, 1994.

VILANOVA I VILA-ABADAL, Francesc: *Repressió política i coacció econòmica. Les responsabilitats polítiques de republicans i conservadors catalans a la postguerra (1939-1942)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

VILARRUBIAS SOLANES, F.A.: *El ejército del 19 de julio en Cataluña*. Editorial Mare Nostrum, Barcelona 1991.

VILLAR, Paco: *Historia y leyenda del Barrio Chino*. Edicions de La Campana, Barcelona 1996.

VILLARROYA I FONT, Joan: *Els bombardeigs de Barcelona durant la guerra civil (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

VVAA: *Les ruptures de l'any 1939*. Edició a cura de Manel Risques, Francesc Vilanova i Ricard Vinyes. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

VVAA: *La joventut a Catalunya al segle XX*. Materials per a una història. 2 vols. Diputació de Barcelona, 1987.

VVAA: *Els anys de la postguerra a Catalunya (1939-1959)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.

VVAA: *En antena, 75 anys de Ràdio a Espanya*. Cadena SER, 1999.

XAMMAR, Eugeni: *Seixanta anys d'anar pel món*. Editorial Pòrtic, Barcelona

YFANTE, Jesús: *Los negocios de Porcioles. Las Sagradas familias de Barcelona*. Toulouse, 1974.

Les entrevistes personals no publicades son citades en les notes a peu de plana.

PUBLICACIONES OFICIALES CONSULTADES (1939)

BOE

BOP Barcelona

Gaceta Municipal

Boletín Oficial del Obispado

COL· LECCIONS DE DIARIS CONSULTATS (1939)

La Vanguardia Española

El Correo Catalán

Solidaridad Nacional

El Noticiero Universal

COL· LECCIONS DE REVISTES CONSULTADES (1939)

Destino

Hoja dominical

La fiesta santificada

Hoja informativa del templo de la Sagrada Familia

Montaña de San José

Boletín de la Agrupación Excursionista de Cataluña.

Noticario del Centro Excursionista de Gracia.

Ampurias

ARXIUS

Històric de la ciutat de Barcelona
Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona
De la Administración (Alcalá de Henares)
Plano de la ciudad (Barcelona)
Històric del Col·legi d'Arquitectes
De la Junta d'Obres del Port de Barcelona
Del Col·legi d'Aparelladors
A.C.A. – Fons de Govern Civil
Palau de Justícia
Històric del Col·legi de Periodistes
Històric de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació
Històric de la Diputació de Barcelona
Del Diari de Barcelona (ara propietat de l'Ajuntament de Barcelona)
CEHI-FIHES. Fundació Figueres

BIBLIOTEQUES

Biblioteca de Catalunya
De la Universitat de Barcelona
De l'Institut Municipal d'Història de Barcelona

HEMEROTEQUES

Del Col·legi de Periodistes de Catalunya
De l'Institut Municipal d'Història (Barcelona)
De la Facultat de Ciències de la Comunicació de la U.A.B.
De la Biblioteca de Catalunya

APÈNDIXS

Apèndix 1

“Today in Barcelona”

Louis McNeice a *The Spectator*. Londres, 20 de maig del 1939.

“Vaig ésser a Barcelona el 29 de desembre al 9 de gener de 1939. El 9 de gener és el dia que vaig veure coses més sorprenents. A Toulouse, on aterrà l'avió que ens duia a Espanya vaig veure: menjar a les botigues i a les parades del carrers, begudes als cafès, gent ben vestida, les faroles enceses. Només calen deu dies per trobar aquestes coses sorprenents. Havia arribat a Barcelona de nit, els carrers són els llims però de gom a gom, una sensació de milers de persones circulant al teu voltant tota la nit. Aquesta és una de les coses que hom troba amb abundància aquí: éssers humans. Dos milions i mig ara, contra el milió d'abans. Les vides d'aquesta gent s'han simplificat molt i s'han assimilat les unes a les altres. Els temes de conversa són pocs i universals, el diner ha perdut la seva força simplificadora i tothom, hom pensa, està per necessitat a la mateixa barca. Per aquesta raó hom se sent molt a casa en els foscos carrers de Barcelona. Poden haver-hi amargues discòrdies entre els polítics, per la gent dels carrers, em sembla, han esdevingut un partit familiar —o, si ho preferiu, s'aguanten a la mateixa corda— units per les necessitats materials, per la fam, per la por d'una mort sobtada que enalteix els valors de la vida. No he estat mai enlloc on aquests valors fossin tan palesos. Seria difícil ésser un Hamlet a Barcelona.

Les botigues són fantasmes de botigues, només obertes el matí, els taulells i les lleixes buides, un objecte cada dos metres. Els cafès són fantasmes de cafès —no hi ha café, cervesa, alcohol ni vi. La gent se'n surt amb una aigua tenyida que hom anomena llimonada, o amb un vermut terriblement degradat (en canvi, hi havia un quartet de corda en un cafè). Tanquen a les nou, les cadires s'apilonen a les taules. Però la gent, encara que prims, i sovint malalts, no són ni de bons fantasmes de gent. En una ciutat en guerra la informació és sempre incerta. ¿Com pot saber-se el que passa al front o desenredar els nusos paradoxals de la política de partits espanyola, o distingir la veritat de la propaganda? No obstant, hi ha un fet que és tan clar —i refrescant— com la llum del dia: l'extraordinària moral d'aquesta gent, el seu coratge, bon humor i generositat.

La seva força, no cal dir, pot ser també la seva feblesa. L'optimisme del govern ja ha significat diversos guanys per Franco. Altrament, mentre és cert que un poble s'ha d'adaptar obviament a les condicions de guerra, no sembla pas del tot desitjable que la guerra hagi d'esdevenir un hàbit tan consumat com aquí a Barcelona. Hom té la sensació que la gent ha gairebé oblidat la pau i podria ésser que no sabessin que fer si arribés. Amb tot, sense aquesta confiança i aquesta adaptació a les circumstàncies ben segur que Barcelona ja s'hauria entregat a Goliath. La seva gent són essencialment, no-derrotistes. Ningú aquest cap d'any va admetre, ni que fos un moment, que l'actual ofensiva de Franco podia tenir exit. En un districte industrial vaig veure com reconvertien un cinema i un teatre en un nou menjador infantil.

En aquesta ciutat, en altre temps la ciutat dels taxis i dels cafès, ara t'has de desplaçar a peu. I en lloc de còctels i àpats de set plats hi ha cues per menjar racionament de les glans, un culleró de lleties per a sopar. La gent normal i corrent no pot comprar menjar però pot obtenir-lo amb intercanvis: sabó, encenedors i tabac són les millors monedes. (M'han dit que els àrabs vénen sabó al port a dues-centes cinquanta pessetes el quilo.) Al meu hotel tenien un excés privilegiat al menjar a preus de fantasia: un plat de cigrons a 30-40 pessetes, carn de cavall amb naps tallats a 45, arengades fregides (un menjar exquisit) a 60. El supervisor d'un menjador cobra unes 400 pessetes al mes.) El racionament (està sempre disminuït) és per ara el següent: pa: 150 gr. per dia excepte els diumenges. Cigrons (100 gr.) i pèsols (50 gr.). Amb un ticket, però d'això només en pots agafar un cop per setmana i, a vegades un cop al mes. Oli: 1/4 de litre, no n'hi ha des de fa tres mesos i el que hi havia era com oli de màquina. Els tickets de racionament ja no serveixen per al peix des de fa dos mesos, ni per la carn des de fa un mes.

Els que en lloc de la cartilla de racionament van als menjadors, em sembla que estan més bé perquè almenys saben el que menjaran. I els nens tenen prioritat. Degut a tot això la seva dieta està causant un vast increment del raquitisme i de les malalties de la pell com la sarna. Hauria d'afegir que la gent que treballa en els menjadors semblen invariablement de bon humor, amables i estrictament afectuosos.

En aquestes situacions, les estadístiques són més importants que les impressions però aquí teniu alguns records de la meua visita. El cant dels galls: és el so més característic de Barcelona (com si sortissin galls a Picadilly). Molta gent guarda gallines o conills als balcons. Manca de tabac: donar

a un home una cigarreta és donar-li el regne dels cels. Un vespre vaig donar tres cigarretes a un espanyol i l'endemà m'envià una llesca de pa sec embolicada amb paper per a compensarho. Colònies de refugiats: sovint en convents rehabilitats, llits llòbregues sota arcades gòtiques, velles amb els ulls malalts explicant acudits sobre Mr. Chamberlain. Escoles: manca de mestres per els nens nets (rentats amb aigua freda) i feliços, les parets sovint decorades amb posters de Walt Disney —el llop dolent representant el feixisme— o amb el mariner Popeye tirant-li el llaç a Mussolini. Tots els nens semblen ésser artistes naturals; en algunes escoles encara imprimeixen els seus propis poemes i linoleums. Bombardeigs: La sirena es com la veu d'una ànima perduda, pera és bonic sentir i veure les defenses antiaèries —boles de cotó flotant en l'aire en la blavor del dia o llampecs blancs a la nit. Els focus són vells, també, i el rastre vermell de les ales que floten amunt suaument en cadena quasi amb ineptitud com decoracions de fira. Després d'un bombardeig al centre el dia de cap d'any, els carrers quedaren plens de vidres trencats i la gent s'agrupava per mirar una paret amb tot d'esquitxos de sang. A Tarragona, durant una alarma, quatre noies feien saltirons per la plaça, agafades formant un cercle. Ruïnes: Prop de la Catedral un edifici de sis pisos quedà sense façana i sense els sòls.

Al pis de dalt es veia una escorredora de plats clavada a la paret amb tots els plats intactes i una lleixa amb dues ampolles en perfecte estat. El districte del cantó del port, la Barceloneta, ha estat evacuat. Els carrers són simples runes i les cases són com calaveres. Ironia: el Banco de Vizcaya encara anunciava les cotitzacions de la borsa del 17 de juliol de 1936, i a les farmàcies venen tractament per a l'obesitat. Entreteniments: Cada divendres a la tarda un concert d'orquestra multitudinari a l'enorme Teatre del Liceu. Tots els cinemes i teatres funcionen. Un documental sobre una elegant exhibició de gossos a Moscó. I la gent que encara juga a pilota vasca. Però el zoo és macabre: un ós polar 90% mort, un cangur menjant fulles seques.

A l'aeroport de Barcelona vaig trobar un mariner americà, un ex-membre de les brigades internacionals, baix quadrat i forçut, amb cara de ganster. A la solapa portava la insígnia de tots els partits del govern. Per a causar bona sensació, em digué; m'expresà la més gran admiració pels espanyols, fins i tot, malgrat el que opinen alguns, pels soldats. Vaig compartir la seva admiració i mentre l'avió deixava els Pirineus enrera on en direcció a un país on els diners encara corren, vaig sentir que el meu descens cap aquest paisatge respectable no era només un descens en metres sinó també una davallada cap al món”.

Apèndix 2

Els censos i padrons de població de Barcelona entre 1930 i 1939

Segons el cens de 1930 la població de fet de Barcelona era de 1.005.565 habitants. El nou cens de població, seguint el costum de realitzar-lo els acabats en zero, hauria de referir-se a la data del 31 de desembre de 1940.

Segons el cens de 1940, la població de fet de Barcelona era de 1.081.175 habitants.

Entremig d'aquests dos censos realitzats per organismes de l'Estat central, l'Ajuntament va portar a terme el reglamentari padró municipal de tots els anys acabats en cinc i les anuals rectificacions d'aquest padró, investigacions demogràfiques oficials que ofereixen moltes menys garanties que els censos del trenta i del quaranta, oi més si tenim en compte les circumstàncies en què van haver de realitzar-se, sobretot els del segon quinquenni.

Segons el padró de 1935 la població de fet de Barcelona era de 1.048.641 habitants, i segons les rectificacions anuals posteriors la població va passar de 1.062.157 habitants l'any de començament de la guerra a 1.085.564 l'any 1938. Aquesta última xifra, referida a 31 de desembre de 1938, és a dir, pocs dies abans de la caiguda de Barcelona, es l'única dada oficial procedent de fonts republicanes que podem utilitzar per a establir la gent que hi havia a la ciutat de Barcelona en el moment d'entrar-hi les tropes guanyadores, tot i que no és tampoc del tot fiable. La necessitat de disposar d'unes dades de població més segures que les obtingudes durant les anormals circumstàncies bèl·liques fou sentida pel nou Ajuntament barceloní en aquests termes, característics del llenguatge de l'època:

“La incuria en que los comités rojos tuvieron la totalidad de lo servicios del Ayuntamiento, fiando siempre en la improvisación y el favoritismo, les impidió, en treinta meses de dominación, terminar y poner en vigor el padrón de habitantes, confeccionado en 31 de diciembre de 1935, quedando el Ayuntamiento sin tan vital instrumento, y el vecindario perjudicado por la falta de mismo, pues debido a ello continua aun en vigor el padrón (sic) del año 1930. Para vencer tal obstáculo, conocer la situación exacta de la población de Barcelona y, a base de ella, poder atender a sus necesidades de toda índole, tanto desde el punto de vista de los servicios municipales de toda clase, como de los de aprovisionamiento, colaborando así a la actuación de las restantes autoridades de la ciudad, la Comisión Municipal Permanente ha acordado interesar el correspondiente permiso para confeccionar el nuevo padrón (sic) de habitantes que cubra tan lamentable olvido y actuación de lo comités ojos que rigieron la ciudad (LVE, 14 de noviembre. Observi's la confusió entre cens i padró).

Naturalment, el permís no va ser concedit, perquè el padró el fan els Ajuntaments els anys acabats en cinc i del cens ja se n'encarregaria l'Estat quan hagués passat el 31 de desembre de 1940.

Pel que fa a les fonts del nou règim, la *Dirección General de Estadística* va portar a terme una rectificació que comprenia el període entre maig de 1936 i 31 de gener de 1939, segons la qual la població de fet en aquesta última data era de 1.085.951 habitants. La diferència entre les dues xifres, com es veu, és menyspreable (387 habitants i la coincidència entre les dues ens permet acceptar-la com a vàlida a falta de res més rigorós).

L'últim any de guerra, per a les finalitats de racionament, es va realitzar una nova inscripció censal, segons la qual la població de Barcelona, l'últim trimestre de 1938, era de 1.311.335 habitants, entre els quals hi era inclòs, naturalment, el contingent de refugiats, sobre els quals mai no es va donar oficialment una quantificació precisa. La gran mobilitat de la població refugiada, fa que no es pugui utilitzar aquesta xifra per a conèixer la població real de la ciutat el gener del 1939, tot i que revela la xifra sorprenent de 300.000 refugiats a Barcelona al final de la guerra.

Durant l'any 1939, a Barcelona, el creixement vegetatiu va ser negatiu, és a dir que no va haver-hi creixement, sinó decreixement. Va morir molta més gent que no pas en va néixer.

Aquest creixement vegetatiu negatiu va ser compensat però per un saldo migratori positiu i lleugerament superior al decreixement de població per raons naturals. En definitiva, el creixement absolut va resultar positiu: la població, segons les xifres oficials, va augmentar el 1939 en 387 persones respecte a l'any anterior. De fet, pràcticament un creixement zero.

Vegem xifres concretes de l'any 1939, comparant-les amb les dels tres anys de guerra:

1936: Naixements	16.923
1936: Morts.....	<u>15.012</u>
1936: Creixement vegetatiu.....	1.911
1936: Població de fet.....	1.062.157
1935: Població de fet.....	<u>1.048.641</u>
1936: Creixement absolut	13.516
1936: Creixement absolut	13.516
1936: Creixement vegetatiu.....	<u>1.911</u>
1936: Saldo migratori.....	11.605
1937: Naixements	16.215
1937: Morts.....	<u>17.383</u>
1937: Creixement vegetatiu.....	-1.168
1937: Població de fet.....	1.074.637
1936: Població de fet.....	<u>1.062.157</u>
1937: Creixement absolut	12.474
1937: Creixement absolut	12.474
1937: Creixement vegetatiu.....	<u>-1.168</u>
1937: Saldo migratori.....	13.642
1938: Naixements	13.603
1938: Morts.....	<u>28.192</u>
1938: Creixement vegetatiu.....	-14.589
1938: Població de fet.....	1.085.564
1937: Població de fet.....	<u>1.074.637</u>
1938: Creixement absolut	10.927
1938: Creixement absolut	10.927
1938: Creixement vegetatiu.....	<u>-14.589</u>
1938: Saldo migratori.....	25.616
1939: Naixements	8.922
1939: Morts.....	<u>20.294</u>
1939: Creixement vegetatiu.....	-11.372
1939: Població de fet.....	1.085.951
1938: Població de fet.....	<u>1.085.564</u>
1939: Creixement absolut	387
1939: Creixement absolut	387
1939: Creixement vegetatiu.....	<u>-11.372</u>
1939: Saldo migratori.....	11.759

Aquests quadres han estat elaborats a partir de les xifres de naixements i defuncions que per a aquests quatre anys dona l'estudi de l'*Instituto Municipal de Estadística* publicat com annex a la *Gaceta Municipal de Barcelona* de l'any 1939: *Estadística. resúmenes demográficos de la ciudad de Barcelona del periodo 1936 a 1938 y de 1939, Año de la Victoria*. Les operacions aritmètiques per a obtenir els creixements absolut i vegetatiu, i el saldo migratori, són d'elaboració pròpia, ja que l'estudi no facilita altres dades que les de natalitat, mortalitat i nupcialitat, i la població total de fet. El saldo migratori cal obtenir-lo, doncs, per deducció. L'observació d'aquestes xifres ens permet deduir:

- L'any d'inici de la guerra és l'únic en què el nombre de naixements supera al de morts, com és normal. Això fa, malgrat que és l'any que el saldo migratori és més baix, que sigui el de major creixement absolut.

- El segon any de guerra, 1937, els morts ja superen els naixements, cosa també normal donada la situació bèl·lica. Cal observar però que sorprenentment, el nombre de naixements no ha disminuït, sinó que es manté al mateix nivell de l'any anterior, amb una diferència de només 700 naixements menys. Així, si aquest any és el primer que el creixement vegetatiu és negatiu és degut única i exclusivament a l'augment de la mortalitat. El saldo migratori ja és superior a l'any anterior, el que denota l'inici de l'arribada de refugiats.

- L'any de més mortalitat va ser 1938, i és per tant l'any que el creixement vegetatiu és més negatiu. Malgrat això, com és l'any que els refugiats arriben en allau i el saldo migratori és més elevat, el creixement absolut segueix essent positiu. Cal observar que aquest any, lògicament, el nombre de naixements ha disminuït de manera sensible encara que no catastròfica.

- L'*Año de la Victoria*, el creixement vegetatiu, tot i ésser negatiu encara, comença a recuperar-se, perquè malgrat la caiguda en picat dels naixements, el descens de la mortalitat és encara superior.

¿Com és possible que el saldo migratori fos positiu, és a dir que l'arribada de nous nadius compensés la marxa de barcelonins a l'exili i el retorn de refugiats als seus pobles d'origen? Només s'explica imaginant l'elevat nombre de funcionaris del nou règim i de forces d'ocupació que van establir-se aquell any a la ciutat.

A efectes pràctics, doncs, farem servir com a útil per a tot l'any 1939 la xifra de 1.085.951 referida per la *Dirección General de Estadística* a 31 de gener de 1939, i considerar que aquesta xifra es va mantenir sense gaires canvis durant 1939, ja que els naixements, arribada de funcionaris i retorn d'exiliats podien quedar compensats progressivament per l'evacuació de refugiats. Reforça aquest plantejament el fet que el mateix organisme estatal atribueixi a Barcelona, el 31 de desembre de 1940, una població de 1.081.175 persones.

Apèndix 3

Les causes de defunció durant la guerra, analitzades pels tècnics franquistes

“Año 1936 - El examen de las cifras de defunciones por causas de muerte y su comparación con la de promedio anual del quinquenio 1931-1935 no ofrece en las rúbricas generales particularidad importante. Y, sin embargo, ese año trágico, que desde el punto de vista sanitario no destacaría en ningún sentido, lleva en su deber todas las negruras de un período de inconcebible barbarie.

La cifra de los espantosos crímenes cometidos por las hordas es lo que importa sobremanera aclarar. Para ello trataremos de analizar las rúbricas correspondientes al grupo XVII (Muertes violentas y casuales).

El promedio anual de defunciones por todas las causas comprendida en este grupo, fue, en el quinquenio anterior, de 419, y en el año a que no referimos, de 1.945, o sea un aumento en números absolutos de 1.526. Este solo resultado obligaría ya a investigar la causas que originaron resultado tan excepcional.

Consignamos aquí lo datos que figuran en la nomenclatura detallada, que se publican luego, y destacamos los números origen del aumento.

Número

194.	Otros accidentes.	
	a) Cuerpo extraño	914
	b) Otros	262
196.	Heridas de guerra.....	491
198.	Ejecución judicial.....	109

Los números —y en estadística de un modo especial— no pueden aceptarse como representativos de los hechos, si no se menciona la fuente de donde proceden y el procedimiento seguido para su obtención. El Instituto Municipal de Estadística siente la necesidad, en este año de excepción, de consignar expresamente el proceso de elaboración de sus estadísticas y la crítica a que somete sus resultados.

Los datos para a elaboración de las estadísticas demográficas, publicadas por el Ayuntamiento, son obtenidos por sus funcionarios de lo registros de los Juzgados municipales. De modo que, normalmente, los resultados generales son de una gran exactitud; mucho más aún los referentes a defunciones, ya que para el enterramiento de los fallecidos en el término municipal es absolutamente imprescindible la previa inscripción en el Registro. En cuanto a la Estadística por causa de muerte se había llegado a una gran precisión, en la que colabora, de un modo esencial, el Instituto Municipal de Higiene, actuando para que los médicos consignen la verdadera causa de la defunción, y aclarando, mediante informaciones especiales, las causas dudosas o estimadas imprecisas por el facultativo municipal encargado de la clasificación.

De un modo general la estadística de defunciones por causas respondía a la realidad de los hechos, reflejando con la exactitud posible el estado sanitario de la ciudad en el tiempo a que se refería. En cualquier época las defunciones del grupo XVII, han constituido, por su especial naturaleza, el mayor escollo de la clasificación, con daño de la precisión de los resultados. Precisamente en el año 1936 este grupo es el objeto de nuestro examen y el que ha motivado estas explicaciones. Dentro ya del análisis de la cifras del año 1936, consignada anteriormente, su sola observación nos demuestra la imprecisión con que han sido clasificadas las defunciones a que nos referimos. En efecto, aparte de las 109 que aparecen en la rúbrica n° 198 (ejecución judicial) y las 491 de la 196 (hechos de guerra), el resto vienen clasificadas en una rúbrica de tipo generalizado (194, otros accidentes), con las subdivisiones a) cuerpo extraño, y b) otro.

La realidad es absolutamente distinta. La defunciones clasificadas en la rúbrica 194 (otros accidentes) son, en su mayoría, una pequeñísima parte de los horribles asesinatos perpetrados por las bandas de asesinos, que esclavizan la ciudad a partir del 19 de julio. Las cifras de esa rúbrica deben pasar a las 173, 174 y 175, que es donde les corresponde figurar.

El error en la clasificación procede, aparte de otras consideraciones, de las deficiencias de la declaración en el Registro, donde generalmente no constan otros datos que los siguientes: "Un desconocido", y la causa de la muerte, "Hemorragia interna traumática". En un año normal era

aventurado incluir en las rúbricas correspondientes a "Homicidios" (173-4-5) las declaraciones de esta naturaleza. En cambio, en el año 1936 forzosamente han de figurar en ella.

Explicadas las causas de que no figuren en las rúbricas que le corresponda las cifras aparecidas en la 194 (otros accidentes), el Instituto rectifica en años sucesivos estos errores, como consecuencia de las informaciones que realiza, no sólo para que los resultados de sus estadísticas tengan la precisión necesaria, sino también para que los hechos criminosos de este incalificable período queden registrados en las proporciones debidas.

Este es el segundo aspecto del análisis. Las cifras insertas en el cuadro, en lo que respecta al grupo XVII (Muertes violentas y casuales), que hemos visto figuran consignadas con una gran indeterminación no responden tampoco a la enorme intensidad y extensión del fenómeno criminal.

No representan estas cifras otra cosa que los asesinatos de personas cuyos cadáveres, abandonados en las calles de la ciudad o dentro de su término, eran inscritos en los Registros y recibían sepultura en los cementerios. Ahora bien, los inscritos constituyeron una mínima parte de los asesinados. La gran mayoría desaparecían, como fardos inmundos, de los depósitos, siempre abarrotados de cadáveres bárbaramente mutilados, y que diariamente habían de desalojarse, para recibir la nueva mercancía de estos espantosos almacenes de muerte.

Los alrededores de la ciudad y los pueblos de su cinturón fueron mudos testigos de las mayores aberraciones de criminalidad que registra la historia. Todos esos cadáveres, paseados macabramente, pertenecían a vecinos de Barcelona, que al no ser registrados, falsean las cifras.

El Instituto municipal de Estadística destaca los hechos y las deficiencias de las cifras, realizando, al mismo tiempo, las informaciones pertinentes, de que ya se ha hecho mención, para obtener los datos precisos y de autenticidad indiscutible, con que rectificar en lo sucesivo nuestros cuadros.

Año 1937 - . Se marca en este año, con ritmo creciente, el aumento de la mortalidad en toda las causas, no lo destacamos de un modo particular porque los comentarios a cada grupo que se hacen a continuación para el año 1938 pueden ser aplicados en la proporción debida.

Año 1938. - El primer grupo (Enfermedades infecciosas y parasitarias) que en el promedio anual del quinquenio acusa una cifra de 2.155 defunciones pasa, en 1938, a 3.838, o sea un aumento del 78 por 100. Destacamos, tanto por su volumen como por su representación la fiebre tifoidea, la difteria y la tuberculosis. Las defunciones de fiebre tifoidea se triplicaron, y es verdaderamente milagroso que el foco epidémico de los meses de agosto, septiembre y octubre no originase una verdadera catástrofe, dada la enorme suciedad de la población y el régimen alimenticio a que forzosamente estaba sometida, ingiriendo toda clase de hierbas, vendidas e intercambiadas en zocos inmundos establecidos en las calles más infectas. La falta casi absoluta de suero en muchos momentos fue la causa principal del aumento de defunciones de difteria.

Y, finalmente, la tuberculosis ofrece un aumento sobre el promedio del 84 por 100, con una cifra total de 2.503 defunciones, o sea un exceso real de 1.144, aumento impresionante en sí y por sus consecuencias mucho más terribles que las producidas por una epidemia ocasional.

Es el hambre y la miseria de la población, que no vive si no a costa de sus energías, que rinde a los débiles y predispuestos y crea en otros el clima preciso a la vida del microbio, que minará sus existencias para siempre.

El grupo II (Cáncer y otros tumores), no parece afectado de un modo especial. Existe algún aumento, pero es el ritmo constante de esa cruenta enfermedad. En los grupos III, IV y V, dado su poco volumen, los aumentos existentes no producen efectos importantes.

El VI (Enfermedades del sistema nervioso y de los órganos de los sentidos), 2.119 de promedio sube a 3.065, o sea una diferencia de 946, que representa un 44,6 por 100 de aumento. A destacar, por su volumen dentro del grupo, aparte de un aumento sensible en la Meningitis, la "Hemorragia cerebral" entre cuyas defunciones tal vez figuren algunas que tuvieron su origen en violencias externas.

El VII (Enfermedades del aparato circulatorio), destacado siempre por el volumen de defunciones, en el promedio 2.111, pasa, en el 1938, a 5.910, es decir, un aumento de 3.263, que representa el 120 por 100. Las incidencias de la guerra y las torturas infinitas de un período en que el espanto era la normalidad, trastornaron el funcionamiento del corazón, no sólo de las personas con lesiones orgánicas del mismo, sino de todos los habitantes, que vivían en

perpetuo sobresalto, y terminaron por resentirse de un órgano tan esencial y sensible a los dolores físicos y amargas sin cuento de este periodo de tan triste recuerdo.

El VIII (Enfermedades del aparato respiratorio) es un grupo de los menos afectados. Existe un aumento de 419 defunciones con relación al promedio, o sea un 13,6 por 100. Comparado con el aumento general, no resulta elevado.

El IX (Enfermedades del aparato digestivo) constituye un nuevo grupo donde viene reflejado el desastroso régimen alimenticio. Hay un aumento en números absolutos con relación al promedio de 1.184 defunciones, que representa el 11,4 por 100, destacándose el aumento por "diarrea y enteritis" tanto en los menores de dos años como en los adultos. Era el terrible dilema entre la muerte por hambre, o el envenenamiento a consecuencia de la ingestión de substancias impropias.

Grupo X: Total de defunciones de este grupo, 1.512, con un aumento en números absolutos sobre la cifra del promedio, de 610, o sea el 19,1 por 100, producido en casi su totalidad por la "nefritis" en sus diversas formas, y atribuible, en su mayor parte, a la mala calidad de los alimentos. De los grupos XI al XV hay aumentos significativos, pero por su poca importancia en el total nos abstenemos de reseñarlos.

Grupo XVI (Senilidad): Las edades avanzadas han dado un tributo desproporcionado en este período. De la cifra media anual de 209 pasan, en el último año, a 962, o sea un aumento de 360 por 100, en números redondos. La personas de estas edades no resisten el ambiente, ni físico ni moral, de estos tiempos.

Grupo XVII (Muertes violentas y casuales): Insistimos en lo consignado en los comentarios de este mismo grupo en el año 1936, tanto por lo que se refiere a las deficiencias de la clasificación, como a la escasa realidad de la cifras, que al final totalizaremos con los datos aportados por las informaciones posteriores.

Destacamos solamente, para vergüenza y oprobio de la dominación roja, las defunciones de la rúbrica 189 (¡Hambre!): 9 fallecidos en 1931 y 286 en 1938. Es el epílogo, único y cruel, de una desorganización social, en la que, mientras los dirigentes vivían en perpetua bacanal, la gran mayoría de los ciudadanos morían lentamente de inanición. "Hambre y terror", dos corolarios necesarios al dominio comunista.

En resumen, el balance demográfico de este periodo pone de manifiesto, con acusado relieve, las características del infame sistema a que vivió sometida la ciudad. La desmoralización de las costumbres y las prácticas más abyectas crearon un ambiente criminal, cuyos efectos se muestran ya de un modo clarísimo en el año 1938, tanto en la natalidad como en la nupcialidad. La mortalidad alcanza proporciones inauditas, marcándose en la naturaleza de las defunciones los agentes que influyen más decididamente en la progresión observada. Estos agentes por el orden en que aparecen clasificadas las defunciones, son la suciedad, la miseria, el terror y las violencias externas. La suciedad, clima ideal a todos esos gérmenes infecciosos, atacando organismos sin defensa, dio lugar al aumento de defunciones en el grupo I; con el concurso de la falta de alimento, produjo el inusitado incremento de la tuberculosis, plaga social de terribles consecuencias para la población, no sólo por las víctimas, sino por el rastro indeleble que deja en los vivos aún, y todo ello en las edades de mayor productividad.

La miseria obligó a la utilización de substancias inadecuadas para la alimentación, cuyos resultados aparecen en la progresión de las defunciones por intoxicaciones, envenenamientos y, en general, todas las enfermedades del aparato digestivo.

El terror es causa de los desequilibrios nerviosos y trastornos del corazón, rindiendo las vidas en las proporciones que constan en los cuadros.

Y si cada uno de por sí, es el origen de muerte en determinados grupos de enfermedades específicas, juntos contribuyen al aumento de la mortalidad por todas las causas

No eran bastantes aún estos elementos, y el Crimen coronó la obra infamante del sistema; las cifras que constan en estas páginas dan una idea levísima en este aspecto.

Comentadas brevemente las diversas causas de muerte, pasamos finalmente a exponer las investigaciones realizadas y los procedimientos seguidos para la determinación de la cifra que refleje lo más aproximadamente posible la intensidad criminal del periodo rojo.

La primera labor ha sido el examen detallado de las 60.587 inscripciones de defunción de los tres últimos años, que obran en la Oficina. De este total se han desglosado las que de un modo cierto tienen su origen en violencia externa, que suman un total de 144. Mediante la confección de diversos ficheros, se procedió a la comprobación posible de las causas realmente específicas, para deducir de este total las debidas a causas accidentales, heridas de guerra,

etc. etc. Funcionarios de nuestras oficinas han realizado también informaciones en el Negociado de Cementerios para la confrontación de nuestros resultados. De todo ello resulta que la cifra de asesinatos comprendidos solamente en este grupo de causas es de 3.284. La cifra obtenida del Negociado de Cementerios es algo superior a 3.852, pero incluye probablemente otros accidentes.

Tenemos así un primer dato para la determinación de la cifra de asesinatos cometido por las hordas.

Seguimos nuestra investigación utilizando ahora medios indirectos. Ya apuntábamos, y es convencimiento de cuantos vivieron en nuestra ciudad en el periodo rojo, que los cadáveres de las personas asesinadas eran bárbaramente mutilados y quemados en su mayoría, sin que nadie se preocupara de su inscripción en los registros correspondientes. Hemos tratado, por tanto, de la determinación de un porcentaje que nos de una idea en la proporcionalidad entre los asesinatos registrados o no y siempre refiriéndonos a residentes en Barcelona.

Con listas facilitadas por Corporaciones de nuestra ciudad de los componentes o consocios asesinados, así como con los tomados directamente de las esquelas de defunción de los periódicos, se han confeccionado fichas para ser confrontadas con nuestros registros. En diferentes veces y por grupos de mil se ha procedido a su comprobación, tomando después la media aritmética de los diferentes resultados. Por este procedimiento se ha obtenido la conclusión siguiente: Asesinatos que figuran inscritos en nuestro registro, 28 por 100, y el 72 por 100 restante no fueron inscritos.

Esta comprobación nos ha dado, además, un resultado muy interesante. Era natural suponer que este 28 por 100 de asesinados que constan en nuestros registros apareciesen en ellos en su totalidad como fallecidos a causa de muertes violentas, y no es así. En el 64 por 100 de los casos, en la inscripción consta efectivamente como causa del fallecimiento una causa violenta o externa, pero en el 36 por 100 restante los asesinados figuran en nuestros registros como fallecidos a causa de tuberculosis, enterocolitis, insuficiencia cardíaca, hemorragias, nefritis, etc., etc., es decir, que el aumento impresionante de fallecidos a causa de estas enfermedades es debido también, en una gran parte, a asesinatos, mucho más horrible aun que los de los primeros meses. Son indudablemente los resultado de la sistematización del Cimen por la utilización de lo martirios más espeluznantes, cuya demostración patente son las "checas" existentes en nuestra ciudad. Refiriéndonos solamente a seis grupos de causas afectadas por estos crímenes (tuberculosis, hemorragia cerebral, enfermedades del corazón, diarrea y enteritis, nefritis y senilidad), resulta que la media anual de defunciones correspondientes a estas causas es de 6.724, pasando, en el año último, a 13.782, es decir, un aumento, en términos absolutos de 7.058 defunciones. El 36 por 100 de este aumento, o sea 2.550, son la consecuencia de espantosos crímenes que aparecen inscritos con diagnósticos de la causa de la muerte inmediata al fallecimiento.

Tenemos así, con la apreciación de resultados estadísticos obtenido con todas las garantías y utilizados con toda escrupulosidad, una cifra de crímenes inscritos de 5.834, que, como se ha demostrado por nuestras investigaciones, no representa más allá del 28 por 100 del total de asesinados, cuya cifra total, basada en estas consideraciones estadísticas, es superior a 20.827.

Este total de 20.827 asesinados se refiere naturalmente a residentes en nuestra ciudad. Esta espantosa cifra será tal vez algo inferior a la realidad, y en la apreciación de los que vivieron en nuestra ciudad en este ominoso periodo, muy inferior. El Instituto Municipal de Estadística continuará su labor de confrontación de los habitantes inscritos en el Padrón y desaparecidos en este período, único medio de llegar a una mayor exactitud".

Font: "Estadística...", pags 13 a 15

Apèndix 4

Dues descripcions d'afusellament de civils

Un dels escassíssims testimonis que existeixen d'afusellaments de civils és el de Jaume Sorribas a les seves memòries (pags 240-244). Després de mesos de presó, va ser destinat a un batalló de treballadors, i allà va ser on va poder presenciar en directe un afusellament de civils, que descriu de manera esfereïdora.

“Tota la felicitat va anar en orris quan en dir que la imaginària del mig ja m'anava bé, qui feia de caporal, com una cosa natural i com un fet curiós, em va dir: «Així, si vols, pots veure els afusellaments». Vaig quedar garratibat: no hi havia pensat més! I em van venir al pensament les queixes del guàrdia civil i l'esverament que va provocar al meu comandant i els seus amics a la Model, quan els vaig dir que em conduïen a Rabassa. Perquè dir Rabassa a Alacant, en aquells temps, era com dir Camp de la Bota a Barcelona. Ara recordava la indignació que em va provocar la lleugeresa amb què em parlava el guàrdia, el qual no es queixava dels afusellaments sinó que els hi fessin fer sempre a ells, sense descans, com aquell que es queixa cada dia d'una feina, no perquè sigui pesada o molestosa, sinó pel fet d'haver de fer-la diàriament; no perquè et repugna, sinó per què et cansa. També m'adonava ara que jo ho havia escoltat com a aquell que li conten un conte o un fet desgraciat, però que tu no el vius, ni t'afecta directament; que és trist o tràgic, però apartat, distant. I ara em deien que jo ho podria veure, que això succeïa diàriament, a dues passes d'on era jo. Que aquella gent que avui podia veure assassinar era la que jo coneixia a la presó, la mateixa que cada nit s'acomiadava al pati. Que podia ser un Vila, o un fill de l'oficial de la presó, o un altre poeta frustrat, o un altre germà d'aquella noia que havia quedat cega en un bombardeig i tants i tants i tants que dia darrera dia i nit darrera nit patien el que jo vaig patir, per sort, una sola nit i que m'ha deixat seqüela per sempre més, per tota la resta de la meua vida. I aquests que mataran aquesta matinada i cada matinada, diumenges inclosos, són els d'obligació d'anar a missa. Aquests que avui veuré, ¿es situaran davant el piquet tot demanant-se què havien fet de mal per merèixer aquesta fi? I si alguns poden consolar-se pensant que moren per un ideal, d'altres, molts, els més, no.

I els uns i els altres, sense cap més sortida, ho consideraran una injustícia irreparable i sense conseqüències, una roïnesa, una vilesa que només Déu podrà castigar. Però, es demanaran, hi ha Déu? I els uns ploraran i als altres no els restaran forces ni llàgrimes per a fer-ho. I els uns cridaran visca i els altres pensaran, com em deia en Vila, en el seu fill, o la seva dona. O la seva mare! I em vaig ficar a la llitera convençut que no podria dormir, que em costaria adormir-me. I em vaig adormir tot seguit.

Quan em despertaren era ben fosc. Vaig passar una estona sense adonar-me on era. Mentre em vestia, endormiscat, no trobava les coses i a cada descoberta de mitjons, de botes, de camisa, somreïa entre núvols. La presència del noi a qui havia de rellevar em va tornar a la realitat. A la meua pregunta el xicot em va conduir al fons del barracot i per una finestreta em a ensenyar, a uns doscents metres de distància, una mena de desert amb dunes, tot explicant-me que des de la primera, «la que destaca, veus?», semblava més alta i més llarga que les altres, «ja que allí afusellen». Va explicar-me que ell no ho volia veure mai i que els companys tampoc, que els feia molta llàstima: “Això que no se senten ni les veus ni els crits”. Algun d'ells fins i tot havia vomitat I un que cada dia ho volia veure (va marxar fa poc) «un dia el vam apallissar; no et recomano que ho vegis». I atès que tenia son se'n va anar a jòc.

Em passejava amunt i avall del barracot. Sentia una pesantor al pit i a desgrat meu, al final de cada passeig m'apropava a la finestra a mirar. Ja començava a llostrejar i no em vaig moure de la finestra. Quan tenia el cor encongit i el pols m'anava al galop, una formació de la Guàrdia Civil, que no sé d'on va sortir, va deturar-se davant la duna que havia indicat el meu company: anaven en doble filera, duïen el màuser penjat a l'espatlla i els comandava, per l'aspecte, un oficial. Als pocs moments va arribar una furgoneta gran, de carrosseria metàl·lica, com les que repartien carn a Barcelona, que només de veure-la ja et posava neguitós. L'ajudant del xofer, també guàrdia civil, surt de la cabina d'un salt, s'afanya, i obre de bat a bat la doble porta de darrera; en baixen, a salts i ajudant-se entre ells a un home, potser un vell, l'ajuden a baixar entre dos) trenta-sis persones: trenta-cinc homes i una dona. Aquesta baixa sola i ensopega i trontolla, però no cau. Es va fent clar i potser una mica de boirina, o la distància, fa que no es distingeixin les fesomies. Ja han baixat tots i resten aturats en un grup, contemplant el seu voltant. Algun s'espolsa la roba i un altre s'allisa els cabells: fa feresa notar l'evident confusió i perplexitat. Ser que cap d'ells no es pensava que

arribaria aquest moment! Amb la rapidesa que dóna la rutina o la pràctica, l'oficial i l'ajudant del xofer els condueixen a la duna i els alineen a sota mateix: els homes molts junts l'un de l'altre, a tocar tocar; la dona, sembla jove, en un extrem. Obeeixen d'esma, com si fossin ninots; pobres!

Encara no és ben clar i no puc distingir les fisonomies: no és fàcil, però vés a saber si hi ha algun conegut. Impossible!, millor que no. Quan començava a observar-los d'un en un veig com la dona, més aviat menuda, pleneta i òbviament jove, surt de la filera fugint esperitada duna amunt. S'enfila molt a poc a poc, Déu meu, no pot córrer pel pendent i els peus se li ensorren en l'arena; entropessa, trontolla i ara va de quatre grapes. Mirant-la, esgarrifat, no m'adono que un guàrdia, rebent l'ordre o per pròpia iniciativa, o potser per ser l'encarregat en aquests casos, li engega un tret. La dona resta un moment encongida i així que m'arriba el soroll del tret cau de ple, bocaterrosa: és esborronador! El guàrdia pot estar cofoi de la seva punteria, l'ha encertada de ple. L'oficial s'enfila duna amunt, trepitja fort, sense dificultat; agafa la noia d'un peu i ara de l'altre i va arrossegant-la cap avall deixant-la estesa en el mateix lloc d'on havia fugit, al costat de l'últim condemnat de la filera. Les faldilles han restat enlaire i ensenya les cuixes i les calces blanques. L'oficial recull la faldilla i abrigo aquella part del cos ja sense vida. Però els dissortats espectadors (¿es pot imaginar ningú en quin estat contemplen l'espectacle?) ara veuen com l'oficial treu el pistolot i, morta o no, li engalta el reglamentari tret de gràcia. Ho ha fet amb la senzillesa que dóna la pràctica, com qui remata una bestiola malalta o perillosa. I anant per feina (¿potser perquè s'acosta l'hora d'esmorzar?) s'apressa a posar-se en un costat, entre l'escamot i les futures víctimes i suposo, crida foc!, puix que els guàrdies inicien les descàrregues, una darrera l'altra, disparant, carregant i tornant a disparar. Van caient com en un joc de bitlles, ara un, ara tres o quatre a la vegada, fins que tots jeuen aterrats. He anat escoltant les descàrregues com en un eco, o potser una tràgica traca. No crec que cap dels infortunats hagi tingut temps ni de cridar cap visca, ni de pensar en el fill, en la dona, o en la mare. Alguns dels guàrdies i l'oficial van engegant el tret de gràcia a cada un dels afusellats; potser l'episodi de la noia els ha posat una mica nerviosos i han fallat molts trets, perquè tant els guàrdies com l'oficial han de tornar a carregar varies vegades l'arma. Sort que, previnguts, anaven ben proveïts de munició !

Ara la furgoneta fa marxa enrera fins arribar, quasi, a tocar aquell pilot de carn i de sang. I amb la certesa que no en queda ningú amb vida (tant prim com ara es mira si hi ha vida en un fetus de dues setmanes), com a sac de patates els van agafant els guàrdies, ara el xofer inclús, i un l'agafa pels peus i l'altre el subjecta pels braços i després d'un doble balanceig (no crec que diguin upa!; és precís tornar a dir com sacs de patates?) els llencen dins la furgoneta. No sé si per atenció al sexe femení, o per la tan sabuda caballerosidad del Cuerpo, o bé pel fet de ser la darrera de la filera, la dona va ser l'última en ser llançada al cotxe: i només d'una batzegada!

Això succeïa en el decurs de la matinada del dia quinze d'abril de l'any mil nou -cents quaranta. Al cap d'un any i quinze dies d'haver-se acabat la guerra”.

Un altre testimoni el vaig recollir jo mateix l'any 1977 del militant del PSUC Joan Antoni Cuadrado, un condemnat a mort que va ser indultat quan ja era davant mateix del piquet d'execució, i que vaig publicar al diari *Avui* el 24 de febrer de 1977. Es tracta per tant no del testimoni d'un observador sinó del d'un protagonista. N'extrec els paràgrafs que fan referència més concreta a l'escenari de l'afusellament:

“Fins a les cinc del matí no em van treure de la presó en un cotxe d'aquells que en deien “cangur” (...) Recordo que, des de dins del cotxe, vaig sentir que en arribar ens aturàvem un moment en una mena de barrera que devia haver-hi per tancar el camí i evitar que entressin curiosos. Vaig sentir que el conductor cridava a algú: “Quita la cadena!”. En baixar del cotxe, em van treure les manilles. Hi havia com un parapet de ciment perpendicular a la mar. En un dels costats tenia com una duna de sorra. Un sorra vermellosa, de tanta sang d'executats com hi havia anat a parar. (...) Els primers anys de la postguerra, cada dia s'enduien de la presó Model, del Palau de Comunicacions, de la fàbrica del Cànem del Poblenou, del convent de Sant Elies, plens de presos, cinquanta, cent, cent cinquanta condemnats a mort. La “Saca” més important per al Camp de la Bota va ser el 20 de novembre de 1939, aniversari de la mort de José Antonio. Aquell dia van executar dues-centes cinquanta-sis sentències (...) Recordo molts guàrdies civils, la mar allí mateix, com a última i inútil possibilitat d'escapar, i aquella sorra vermellosa. Em van posar d'esquena al munt de sorra. Em van dir si volia que m'embenessin els ulls. No vaig voler. Jo els deïa de tot, des de feixistes fins a fills d'aquí i fills d'allà. La realitat era que estaves encès, però els tenies aquí dalt. De sobte vaig sentir un motorista o, millor dit, un soroll de motor, no sé si de moto o de cotxe, car en aquell moment no estava per aquestes coses. Només estava per l'escamot que tenia davant. Però pasaven els minuts i allí ningú no deïa res, ni el “preparen” ni el “apunten”. Res.

Al cap d'una estona veig que criden l'oficial que manava l'escamot. Torna, desfà l'escamot. Em criden. Jo no pensava en la commutació sinó en alguna cosa rara. Em malfiava. Em dieun "Su Excelencia no sé què no sé quan ha tenido la magnanimidad de indultarle la pena de muerte" (...) No m'ho acabava de creure i estava a l'aguait de quina me'n preparaven. "Tendrá usted que firmar aquí", van dir-me. No vaig respondre. Total, que van tornar-me a posar al "cangur" i cap a la presó".

Apèndix 5

Situacions curioses que es van produir el 1939 amb el retorn automàtic als noms de 1931

Un cas molt divertit, en aquest sentit, és el del Carrer de Pau Casals, obert en començar els anys trenta en una petita urbanització de La Verneda, al costat de la carretera de Mataró i prop del riu. A aquest carrer, en donar l'any 1934 el nom de Pau Casals al que fins aleshores havia estat l'avinguda Víctor Hugo que des de la Diagonal duia al Turó Park, li van canviar el nom per a evitar que es produís duplicitat. Així, al Pau Casals de la Verneda li van posar el nom de l'escriptor i dibuixant socialista Cristòfor de Domènech. D'acord amb la mecànica retroactiva establerta per l'ajuntament el 7 de març, el Carrer Cristòfor de Domènech havia de tornar a Pau Casals i l'avinguda de Pau Casals havia de tornar a Víctor Hugo. Naturalment, ni un ni altre canvi feia cap gràcia al nou règim, i per això el 16 de maig van decidir que l'avinguda de Pau Casals passés a dir-se, no de Víctor Hugo, sinó del General Goded, i amb aquest nom es va mantenir fins que l'alcalde Joaquim Viola va decidir tornar al nom de Pau Casals.

Però a l'ajuntament franquista no solament se li va escapar el retorn de Cristòfor de Domènec a Pau Casals, segurament perquè era en un barri molt apartat, sinó que fins i tot el va assumir com a propi en els nomenclàtors de 1943 i 1952 i així Barcelona va tenir un carrer dedicat al Pau Casals que era a l'exili denunciant la dictadura franquista i negant-se a actuar als països que la reconeixien. L'any 1961 el territori on era el carrer va passar a pertànyer al municipi de Sant Adrià de Besòs en tornar-li Barcelona a aquest municipi els terrenys del marge dret del riu Besòs que s'havia annexionat l'any 1929. Al Pla oficial de la ciutat editat l'any 1949, i al nomenclàtor de 1952, hi figura encara clarament el Carrer de Pau Casals. De fet, es tracta d'un error, perquè l'any 1947 ja s'havien adonat de la distracció i el nom del carrer havia estat canviat pel de Tercio de Nuestra Señora de Montserrat, nom que conserva a la prolongació que entra en territori barceloní. L'Ajuntament de Sant Adrià, al qual pertany l'altre tros de carrer, ha preferit esborrar del nomenclàtor un nom de tan evidents ressonàncies de guerra civil i l'ha canviat pel de Mare de Déu de Montserrat.

Una cosa semblant va passar amb el Carrer de Maurici Vilomara, nom posat el 1932 al carrer que fins aleshores duia el nom del doctor Robert per tal d'evitar duplicitat amb el Passeig del Doctor Robert, nom que el mateix 1932 es dona a un tros del Carrer de la Marina. El 1939 retornen el nom de Marina al Passeig del Doctor Robert (el 1942 li posarien de Carles I), d'acord amb la mecànica retroactiva. Però per la mateixa mecànica retornen el nom del doctor Robert al Carrer Maurici Vilomara. El 1942 rectifiquen l'error i retornen no a Maurici Vilomara però sí a Mauricio Vilumara.

I de casos com aquest, amb el sistema de "retrotraer", n'hi va haver un cabàs ple. El nom de Sor Eulàlia d'Arzizu, que l'Ajuntament republicà havia posat al Carrer de Marimón, va tornar a tenir el nom d'abans de 1931; el Carrer Otto, que el 1934, amb molt bon criteri, havia vist normalitzada la seva grafia com Odó i completat amb l'útil indicació d'Abad, va deixar de ser Abad Odó per retornar a l'exòtic Otto; la senyora Anna Piferrer, propietària de terrenys a Vallcarca que el 1933 havia aconseguit que donessin el seu nom al carrer que fins aleshores s'havia dit Tres Reyes va desaparèixer del nomenclàtor i va haver de tornar a gestionar la inclusió del seu nom, ara tractant amb feixistes en lloc de tractar amb republicans. No cal dir que la seva petició fou tot seguit acceptada i rectificat l'error produït amb el sistema dels retorns mecànics

El poeta italià del XV, Cariteo, que el 1931 havia donat nom a un carrer fins aleshores absurdament batejat com Limpas va desaparèixer perquè el carrer tornés a dir-se Limpas. La qüestió era "*borrar el paso de la horda*". El Carrer del Gall, a Hostafrancs, que portava aquest nom des de feia gairebé un segle quan la Dictadura de Primo, ves a saber per què, el va rebatejar Moyanés, i que els republicans van retornar el 1934 al popularíssim nom de Carrer del Gall —nom pel qual encara el coneix tothom avui, quan oficialment no porta aquest nom des de fa quaranta anys—, va tornar a ser el 1939 Carrer de Moyanés, tot i que era un canvi sense cap mena de significació política i el nou règim acabava d'expressar la seva voluntat de "*restablecer los nombres tradicionales de la ciudad*".

L'Ajuntament franquista no va gosar, en canvi, retornar els noms del general Arlegui, posat el 1924, al Carrer de Tomas Mieres; el del general Barrera, posat el 1927, a la Plaça de la Sagrada Família; ni treure el nom de Joan Maragall d'un passeig i una plaça del Guinardó que abans de 1931 havien portat el nom dels generals Martínez Anido i Magaz, posats el 1926.

D'aquests quatre generals, l'únic que retornà al nomenclàtor fou Martínez Anido, el 1944, per donar nom al passeig que fins aleshores s'havia dit sempre de la Indústria i que ara, des de 1979, porta el nom de Picasso. Tampoc van gosar el 1939 treure el nom de Gaudí posat el 1931 per a retornar el del General Primo de Rivera posat el 1926. Però tres anys més tard les coses s'havien endurit i fins tot Gaudí va desaparèixer del nomenclàtor, el 1942, per a deixar pas al nom del dictador, situació que va mantenir-se fins al 1963, quan Primo de Rivera anà a parar al Carrer Ample. Maragall va salvar-se, diuen, gràcies que algú va recordar que havia traduït a Goethe i això de saber alemany el feia simpàtic als feixistes.

Tampoc no van retirar el 1939 el nom del físic Celsus, posat el 1931 al Carrer de la Marquesa de Vilallonga. El títol nobiliari no retornà al carrer, arraconant definitivament a l'inventor del termòmetre, fins a 1946.

Canvis de noms de carrers realitzats oficialment durant la guerra

El 17 de setembre de 1937 l'Ajuntament canvià el nom de setanta carrers, donant caràcter oficial a alguns que la gent havia posat espontàniament el juliol del 1936 —però no a tots— i introduint-ne altres de nous, sobretot per homenatjar persones mortes durant els enfrontaments bèl·lics. Fou l'únic acord d'aquest tipus pres per l'Ajuntament durant la guerra, amb excepció del que havia pres del 19 de novembre del 1936 per donar el nom de Francesc Ferrer i Guàrdia a la plaça del bisbe Urquinaona i del que es va prendre el 8 de setembre de 1938, quan un tros del Carrer de la Indústria va ser batejat amb el nom de Miguel Hidalgo Costilla. Era el tros que després de 1939 duria el nom de París. Dos mesos després, l'onze de desembre de 1938, el nom d'Àngel Pestaña es va posar al Carrer de Sant Jeroni. Havia mort l'any anterior, i malgrat les crítiques fetes per sectors de l'anarquisme a la seva evolució dels últims anys, va voler-se perpetuar el seu nom en un carrer de Barcelona, tot i que l'eufòria de canvis de noms dels carrers havia decaïgut amb el curs advers de la guerra. Els canvis aprovats per l'Ajuntament el 16 de setembre de 1937 van ser:

<i>Nom durant la guerra</i>	<i>Nom actual</i>
Ramon Acín	Sant Pere més baix
Luís Aguilera	Escorial
Francesc Ascaso	Mare de Déu de Montserrat
Germans Ascaso	Barceloneta (Pl.)
Miquel i Josep Badia	Francesc Macià (Pl.)
Nazario Cuartero	Lourdes
Josep Duran	Puríssima Concepció
Bonaventura Durruti	Via Laietana
Eduard Farrés	Sant Oleguer
Marià Foyé	Marquès de Barberà
Joan Fusté Segú	Nord (Pl.)
Rafael Fuster	Maria Auxiliadora
Josep García	Fabra i Puig (Pg.)
F. González del Barco	Sagrada Família (Ptge.)
Guinart i Martínez	Sant Climent
Alexandre Liaño	Sant Crispí
Antoni López Raimundo	Bergara
Francesc Marín	Marquès de l'Argentera
Lina Odena	Lluís Pellicer (Ptge.)
Benito Pasanau	Rogent
Artur Paz	Sant Antoni
Guillem Prats	Garcia Cambra (Ptge.)
Sánchez i Mercader	Sant Cristòfor
Timoteo Urieta Bono	Sant Antoni Abad
Joan Yagües	Nacional (Pg.)
Capità Biardeau	Antonio López (Pl.)
Capità Josep Maria Freire	Sant Pere (Pl.)
Caporal Redondo (Florian Redondo Pastor)	Regomir (Pl.)

Guàrdia Gonçal Pavon	Regomir
Víctimes del 19 de juliol	Negoci
Milicià desconegut	Sant Josep Oriol (Pl.)
Francisco Casas Salas	Duc de la Victòria
Josep Sunyol i Garriga	Sant Domènec
Federico Garcia Lorca	Bisbe Irurita
Angel Ganivet	Palau (Pla del)
Felip Cortiella	Angels
Ricardo Mella	Sant Pau (Rda.)
Fermín Salvoechea	Sant Pere (Rda.)
Tarrida del Màrmol	Sant Antoni (Rda.)
Farga Pellicer	Sant Pau
Pi i Margall	Gràcia (Pg.)
Màrtirs de Montjuïc	Santa Anna
Francesc Ferrer i Guàrdia	Bisbe Urquinaona (Pl.)
Santiago Salvador	Sant Pere mitjà
Luís de Sirval	Bonsuccés
Manuel Gonzàlez Alba	Ros d'Olano
Mario Angeloni	Sant Agustí
Dostojevskij	Angel (Pl.)
Espartacus	Alt
Frederic Engels	Peris Mencheta
Kropotkin	Carme
Néstor Machno	Sant Agusti Vell (Pl.)
Enrico Malatesta	Bonanova (Pg.)
Sebastien Faure	Sagraera
Màrtirs de Xicago	Canonge Rodó (Pl.)
Pintor Gimeno	Montsió
Revolució Social	Icària (Av.)
Revolució de 1936	Bisbe Laguarda
Presa de les Drassanes	Drassanes (Av.)
Barricada	Santuari (Un tros)
Komsomol	Peu de la Creu
Harmonia	Santa Matilde
URSS	Meridiana
Ukrània	Sagrada Família (Pl.)
Barbastro	Sant Salvador
Tardienta	Betlem
Vicien	Santa Albina
4 de setembre	Mercedes
19 de juliol	Sants (Pl.)

Canvis fets espontàniament durant la guerra i no reconeguts oficialment per l'ajuntament

Nom durant la guerra	Nom actual
Jaume Albiol	Santa Eugènia
Antoni Agulló i Santiago	Poeta Cabanyes
Manuel Alonso	Garriga i Roca
Amadeu Bardina	Martínez de la Rosa
Francesc Batista	Mare de Déu del Carmel (un tros)

Canvis de noms de carrers aprovats per l'Ajuntament els anys 1940, 1941 i 1942

L'any 1943, l'aprovació del nou nomenclator de la ciutat de Barcelona sancionà tots els canvis de noms de carrers decidits, poc a poc, com a conseqüència del canvi de règim, des del 1939. Apart dels que es van aprovar el 1939, ja comentats en el text central del llibre, el nou nomenclator incloïa aquests canvis aprovats posteriorment:

El mes de juny de 1940 treien el nom de tres periodistes catalans del barri aixecat de La Salut per la cooperativa de periodistes els anys vint. Güell i Mercader, Pompeu Gener i Pere Sala eren substituïts per tres periodistes “caïdos”: Pablo Saez de Barés, Estanislao Rico Ariza i José Millán González. Només Pere Sala ha retornat el 1979 al nomenclàtor.

El mes d'agost del 1940 es decidia esborrar de l'Eixample el nom de Pau Claris, en unir-lo a la Via Laietana sota el nom únic d'aquesta darrera via. Pau Claris desaparegué de l'Eixample, però no del nomenclàtor, perquè al Poble Nou hi restà un carreró amb e seu nom.

Curiosament, a l'Eixample hi van deixar el nom de Rafael Casanova, mentre que la seva estàtua era retirada de la Ronda. El motiu fou segurament que el carrer, seguint el criteri inicial de Víctor Balaguer de posar els noms dels carrers el més curts possible, es deia oficialment Casanova —com Urgell, Llúria, Balmes o Aribau tampoc no duïen el nom de fonts de la personalitat al qual anava dedicat el carrer— i es podia fer la vista grossa, perquè Casanova és un cognom molt corrent o podia creure's dedicat al Giacomo i no al Rafael.

El mateix mes d'agost de 1940 es treia el nom que portava des de 1869 la Plaça de la Revolució, de Gràcia, i se'l substituïa per Plaça de la Unificación *‘para conmemorar la unión de los partidos Falange y Tradicionalistas cuando el glorioso Movimiento Nacional’*

Nou mesos després, el malg de 1941, la Plaça de Salvat-Papasseit esdevenia del Virrey Amat, i un altre carrer del barri dels periodistes, l'Avinguda de Robert Robert, era dedicada a Ramiro de Maeztu, canvi que tampoc ha estat modificat pel nomenclàtor de 1979 amb l'excusa que al Poblenou existeix un Passatge Robert que ja és dedicat —cosa inexacta— al periodista Robert Robert.

Finalment, en marxar el mes d'octubre la Divisió Azul a lluitar contra la URSS al costat dels alemanys, la carretera que des de Miramar porta al castell de Montjuïc fou batejada amb el nom d'aquesta divisió de voluntaris falangistes. Posteriorment, l'alcalde Porcioles retornà a la Carretera de Montjuïc el seu nom tradicional i traslladà el de la Divisió Azul a una nova avinguda que s'obria al costat del camp del Barça i que des de 1979 porta el nom d'Aristides Maillol.

Sense més canvis importants s'arribà a una altra sessió històrica pel que fa al nomenclàtor barceloní: la del 7 de juliol de 1942. En ella s'hi acabaren de perfilar els canvis que, reflectits en el nomenclàtor de 1943, primer editat després de la guerra, tanquen de fet el bloc de canvis de noms de carrers immediats a l'ocupació de la ciutat per les tropes franquistes.

El nomenclàtor de 1943, publicat pel servei del Pla de la Ciutat de l'Ajuntament de Barcelona, presenta respecte al de 1934 canvis fonamentals:

- Supressió sistemàtica —amb algunes excepcions— de tots els noms de carrers posats per ajuntaments republicans, i retorn al nom anterior que tenien aquests carrers, és a dir, al que els va posar la Dictadura de Primo de Rivera. En alguns casos —pocs— no es retorna al nom de la Dictadura, sinó a un d'anterior, com ja hem comentat abans.
- Entre el 7 de març de 1939 i el 7 de juliol de 1942 —les dues dates en què la Comisió Municipal Permanent va acordar canvis importants en el nomenclàtor— van introduir-se una trentena de noms nous de “héroes i mártires de la Cruzada” o de conceptes relacionats amb el nou règim. Aquests 28 noms van ser:

A carrers que tenien un altre nom

Nom nou	Nom anterior
Generalísimo Franco	14 d'Abril (Av.)
José Antonio Primo de Rivera	Corts Catalanes (Gran via)
Víctor Pradera	Fermín Galán (Pg.)
Calvo Sotelo	Germans Badia (Pl.)
General Mola	García Hernández (Pg.)
General Sanjurjo	Sabin d'Arana
General Almirante	Pere Joan Sala
General Goded	Pau Casals (Av.)
García Morato	Presa de les Dressanes (Av.)
Obispo Irujita	García Lorca
Párroco Juliana	Llobregat
Roma	Generalitat (Av.)
Berlín	Indústria (un tros)

División Azul	Montjuïc (carretera de)
Beato Almató	Sunyer i Capdevila
Ramiro de Maeztu	Robert Robert (Av.)
Padre Laínez	Sol i Otega, i Zola (S'uneixen)
Pablo Saez de Barés	Güell i Mercader
Secretario Coloma	Pau Alsina
José Millán González	Pompeu Gener
Movimiento Nacional	Democràcia
Victoria	Pedralbes (Av.)- Pi i Margall (Pl.)
Unidad	Autonomia
Unificación	Revolució (Pl.)
Nación	La Internacional
Virrey Amat	Salvat-Papasseit (Pl.)
Núñez de Arce	Joaquim Folguera
Donoso Cortés	Castelar (Pg.)

A carrers que no tenien nom abans de 1939: Alcázar de Toledo, Belchite, Caídos (Pl.), Heroes Espinosa de los Monteros (Pl.), Jorge Girona Salgado, José Garí, Salvador Anglada, Teniente Coronel González Tablas.

- En la sessió del 7 de juliol de 1942 van introduir -se un nombre considerable de noms nous, referits sobretot a carrers que havien estat batejats o no canviats per la República i per tant no s'havia produït retorn a un nom anterior de 1939. Un treball de depuració si stemàtica portat a terme entre 1939 i 1942 va fer realitzar una trentena de canvis entre els quals destaquen la desaparició de conceptes com Solidaritat, Igualtat, Autonomia i Democràcia, la de personalitats del món de l'art i la cultura catalanes com Antoni Gaudí o Joaquim Folguera, la de polítics republicans com Vallès i Ribot o Sunyer i Capdevila, la de pensadors anarquistes i dirigents obrers com Eliseu Reclús, Mir i Miró o Teresa Claramunt, o fins i tot la de personalitats de categoria universal com Zola o Víctor Hugo. Polítics espanyols poc grats al nou règim com Laureano Figuerola, Castelar o Mendizábal també van desaparèixer del nomenclàtor i no cal parlar dels lluitadors per les llibertats de Catalunya com Joan Pere Sala. Finalment el CADCI, sindicat prohibit des de l'ocupació de Barcelona per les tropes franquistes, també va passar a millor vida en el nomenclàtor. I tampoc no van poderse salvar altres noms posats molt abans de 1931, com Pau Alsina o Roque Barcia.

Sorprèn, en canvi, que se salvés el nom d'un republicà obrerista tan conegut com Abdó Terradas, que ha restat com una peça de museu en els nomenclàtors franquistes. A part dels carrers de l'Eixample en els que van restar noms de personalitats catalanes, el nomenclàtor de 1943 proporciona també sorpreses pel que fa al bateig franquista de carrers sense nom abans de 1939, i concretament, al marge d'alguns casos allats com l'escultor Antoni Canet o l'historiador Antoni de Campmany, en el cas de dues urbanitzacions concretes: la Sabastida de Vilapiscina i la de Can Mora de Sarrià. En els dos casos els carrers foren batejats, entre 1939 i 1942, amb noms de personalitats catalanes: Escultor Llimona, Pintor Casas, Pintor Mir i Santiago Rusiñol, en el primer cas; Pere II de Montcada, Jaume II i Elionor de Pinós, en el segon.

Un fet semblant no es tornà a produir en tot el franquisme fins que l'alcalde baró de Terrades va fer alguns tímids intents d'introduir nous noms catalans un cop acabada la guerra mundial, i fins que l'any 1960 el Patronat Municipal de l'Habitatge construís el polígon del Sud-oest del Besòs i bategés tots els carrers amb noms de personalitats catalanes medievals.

Un cas de canvi de nom de plaça batejada per la República que mereix ser comentat especialment és el de la que el 1933 rebé el nom de doctor Rizal. Abans no havia tingut cap altre nom. Aquesta plaça era junt al carrer que fins a 1931 havia portat el nom de Conde de Salvatierra i que en proclamar-se la República rebé el nom de Narcís Oller. El 7 de març de 1939, lògicament el carrer tornà a ser del Conde de Salvatierra, per aplicació de la mecànica retroactiva, però com que no es volia que el nom de Narcís Oller desaparegués del nomenclàtor —era un dels escriptors catalans que el franquisme havia acceptat de respectar—, el juliol de 1942 se li dedicà la plaça que duia el nom del doctor Rizal, per ser una part del carrer d'idèntic nom.

- En la mateixa sessió del 7 de juliol de 1942 va decidir-se donar un nom nou a altres carrers que la República havia canviat i que el 7 de març de 1939 havien tornat lògicament al nom

anterior a 1931. És el cas, per exemple, de Marquès de Sentmenat, Alcalde de Móstoles, Taxdir, pintor Alzamora i Carles I.

- En la mateixa sessió va prendre's una decisió important: la de canviar el nom dels carrers de l'Eixample en la seva perllongació a l'altra banda de la via del tren cap a França per l'interior, tant cap al Besós com cap al mar. També van partir-se en dos o tres trossos de noms diferents carrers de l'Eixample que eren dividits físicament per altres accidents diferents de la via del tren. Cal dir que aquesta mena de particions dels noms de carrers de l'Eixample havien estat iniciades per la Dictadura de Primo de Rivera, però el bloc de canvis més importants fou fet en la sessió del 7 de juliol de 1942.

- El nomenclàtor de 1943 va introduir respecte al de 1934 una altra mena de canvis que afecten a la totalitat dels carrers de Barcelona, Ens referim al canvi idiomàtic. Si el nomenclàtor de 1934, per primera vegada en la història de Barcelona, havia fixat tots els noms dels carrers en català, el de 1943 tornà a les denominacions en castellà, que es van mantenir fins al nomenclàtor de 1980. Amb els afanys castellanitzadors van cometre's barbaritats tan monumentals com convertir el Carrer dels Ases en la calle de los Ases o de transformar el carrer que portava el nom del poble del Vallespir, El Voló en la calle del Balón. Al mateix temps, però, es produïen sorprenents respectes lingüístics, com l'extraordinari cas dels carrers de la barriada Estadella batejats el 1933, naturalment en català, Barri Vermell, Foc Follet i Mare Eterna, que apareixen en el nomenclàtor de 1943 també en català i així es van mantenir durant tot el franquisme. Potser es va preferir un català barri vermell que un castellà ~~barrio~~ rojo.

Apèndix 6

L'ocupació de Ràdio Associació el 26 de gener

D'entre les entrevistes que es van fer a Rosalia Rovira, la locutora que es trobava a Ràdio Associació quan hi van arribar les tropes franquistes, una de les que aporta més informació és la recollida per Estanislau Torres al seu llibre "La caiguda de Barcelona" (pàgs 167 a 171). Hi parla del temps de la guerra i de la postguerra. Sobre l'ocupació i els primers temps del franquisme explica:

"Al final de la guerra, els últims dies, els caps van marxar, però nosaltres ens vam quedar. Jo, si hagués pogut, també hauria marxat, francament. Però no ho podia fer. Tenia la mare i a càrrec meu i no me la podia endur. No la podia exposar a un i desplaçament com el que jo hauria hagut de fer. (...) Bé, van anar passant els dies, van marxar i els caps, ells s'acostaven... però tot va anar rutllant igual. ¿Si ens i neguitejava pensar en allò que s'apropava? Home, no ens feia gràcia, però havíem d'aguantar com tothom. Pel que fa a mi, considerava que era una qüestió personal. Considerava que complia amb la meua obligació. No tothom va pensar igual, és clar. Aquella mateixa tarda, i per exemple (la tarda que va caure Barcelona), a mi m'havien de i rellevar. M'havien de rellevar a les dues o a les tres, però qui ho havia de fer em va telefonar. "No puc venir—em va dir—, no puc sortir i de casa, perquè ja han entrat, ja són al carrer.." "Ah, bé...", vaig fer jo. I vaig aguantar. Perquè també hauria pogut dir: "No podeu venir? Doncs, me'n vaig." I no ho vaig fer, em vaig quedar. El programa que radiàvem, de tota manera, no era el que pertocava. De fet, només posàvem discos. I ens telefonaven... Ens deixaven com un drap brut. Sí, sí... "Encara són aquí? ¿Encara tenen la barra d'anar parlant en i català? Que no saben que són al carrer, els patriotes?" I nosaltres: i "Vostè ho creu així? Doncs, vostè mateix" O no contestàvem. L'única cosa que fèiem, era posar música i no ens referíem a res del que estava i passant. Ens limitàvem a anunciar el títol del disc. Diu que ells van entrar, per Canaletes, i que van tirar un parell de bombes de mà al i quiosc que hi ha—i que hi havia—a l'esquerra, baixant, i que llavors i era ple de propaganda de la FAI... No, no ho recordo, això no ho recordo. Em sembla que ho hauríem sentit. I tampoc no recordo, quan van passar Rambla avall, si van pujar de seguida, a l'emissora. Per veure-ho, hauríem hagut de sortir al balcó, i no ho vam fer. "Són a l'escala...", van dir. No sé ben bé qui ho va dir. Perquè a la ràdio en vam quedar tres. I és que en dues hores van marxar pràcticament tots. Se'n van anar gairebé tots. Només vam quedar tres persones: el que tenia cura del mecanisme, un xicotet (o sigui un aprenent) i jo. I a les Tres Torres, dos, també. El tècnic em deia: "Anem-nos-en, Rovira, anem-nos-en..." I jo responia: "Marxi vostè, si vol: jo no me'n vaig. ¿No diuen que si no s'ha fet res no s'ha de témer res? Només ens la carregàrem si tornaven els altres, ara..." Perquè a Ràdio Barcelona havien desmuntat l'emissora i se l'havien enduta. O sigui que la nostra emissora era l'única que funcionava. I això els qui entraven ens ho havien d'agrair. I no és que em sembli un mèrit, això, que a vegades em fa vergonya... De fet, allò era lliurar-se per inèrcia... I ens vam quedar. Va pujar un general dels "nacionals", un general que no recordo com es deia. Molt amable... I amb ell, va entrar un individu que havia vingut, temps abans, com a representant de la Generalitat. Era català. No sé si era (no me'n recordo bé) el que ara és director... Ens va presentar. "Aquest senyor, que és el tècnic; la senyoreta Rovira, la locutora..." "La locutora —va dir aquell militar—: pues, ¿qué más queremos?" I va afegir: "Sigán la emisión, igual que antes". "¿Igual que antes —vaig preguntar jo—, en catalá?" "Claro, en catalán, igual..." Vaig respirar. "Bé—vaig pensar—, potser..." "Ponga una sardana —em va dir—pero que no sea muy patriótica." I vaig posar, em sembla que era, "La Verge del Carme", o "La Verge del Remei". Al cap d'una estona em van donar una nota que havíem de llegir. "Radio Asociación de Cataluña al servicio del Ejército... —deia— ¡Arriba España! ¡Viva Franco!" [De fet, el text del comunicat era més llarg. Vegeu la nota següent]. Vaig fer: "Això hem de llegir?" "¿Pues quién?" "Es que esto no lo hemos hecho nunca, consignas patrióticas no hemos radiado nunca." I em vaig posar nerviosa i aquell senyor va fer: "Doni'm, ja ho diré jo." Des d'aleshores vaig callar i ja no vaig tornar a parlar per ràdio. Diu que és curiós que jo em negués a radiar-ho i que és curiós que aquell militar fos tan correcte... Però és que no és que hagués dit "no", és que... Ara, em van tractar amb amabilitat, això sí. Li estranya que ells no ocupessin l'emissora, que era a les Tres Torres... Sí, si ells arriben a ocupar-la quan van entrar a les Tres Torres, molt abans que arribessin a la Rambla, nosaltres no hauríem pogut actuar, és clar. Perquè l'altra, Ràdio Barcelona, ja li he dit que se la van endur. Se la van endur, no sé si a Figueres o a Olot. Em sembla que se la van endur a Olot. Jo, de fet, no em vaig negar a res, però tampoc no vaig donar cap facilitat. Per dir-li que no van trobar ni l'himne, ni la Marcha ReaL.. Hi

era, però jo no sabia on. D'altra banda, jo no era l'encarregada de la discoteca. La van haver de demanar per ràdio! Un veí la va portar. O sigui que no vaig donar cap facilitat. Però d'una manera tan... Perquè, és clar, jo vaig dir: "Potser sí que hi és, però jo no ho sé..." Aleshores els vaig portar a la discoteca. "Vostès mateixos, potser mirant els fitxers.." Van començar a obrir armaris i van quedar esgarriats en veure tanta cosa com hi havia. I en aquell moment va arribar el discotecari que feia una hora que se n'havia anat... Va arribar (era el director, nomenat per la Generalitat) i jo vaig dir: "Miri, tal..." Va quedar blanc com el paper, es devia pensar que jo volia presentar-lo com a director. "És el discotecari—vaig fer—, ell els orientarà." Llavors me'n vaig anar al control i al cap de mitja hora vaig preguntar: "Me'n puc anar?" "Sí, se'n pot anar." Vaig tornar a l'emissora, sí, però ja no vaig parlar més. I aleshores em van detenir. Vaig estar set setmanes a la presó. Després vaig reingressar. Degradada, em van posar al control... I cobrava la meitat de sou. Hi vaig estar mig any, fins que me'n vaig anar. I definitivament. Perquè em van dir que si no me n'anava em detindrien novament. De fet, de càrrec no me'n feien cap. I quan vaig ser a la presó... No puc pas dir que sofrís cap maltractament. No em van tractar amb amabilitat, però no vaig rebre cap dany. Després em vaig dedicar a fer feines d'artesanía. Cosir, brodar... i coses així. El que fos. (...) Quant a l'emissora, el personal del locutori el van canviar totalment. El de les oficines va continuar. Els quatre locutors oficials vam ser expulsats. I aquests són amb els qui ara ens hem reunit quan m'han fet l'homenatge. Que encara no m'explico per què ens van expulsar a nosaltres... A nosaltres ens devien tenir classificats perquè radiàvem en català, no per motius polítics".

Ella mateixa va explicar l'episodi en una altra ocasió de la manera següent:

"Ens vem quedar sols al locutori i jo anava posant discos. Tots em deien: "Anem, anem", però jo els contestava que no. Quan entraven a l'emissora vaig posar l'últim disc. Ho recordaré sempre, era una composició anglesa que es deia "Poble boig". Em van dir que radiés l'entrada de les tropes i m'hi vaig negar. Ho va fer una altra persona i ja en castellà. Vaig anar a dinar i ja no em van deixar tornar més" (Entrevista de Maria Favà a Rosalia Rovira, *Avui*, 5 de desembre de 1976, pag. 5).

Una altra versió de l'entrada als locals de Ràdio Associació i la primera conversa amb Rosalia Rovira va ser publicada al número 21 de la revista "Radio Nacional".¹ Les tropes van entrar just quan ella anava a anunciar en català el disc que posarien a continuació, i els nouvinguts li van dir: "*Sí señorita: digo que ahora, al nombre de la emisora, a ese Aquí Radio Asociación de Cataluña que usted va a pronunciar, debe, tiene que añadir: al servicio de España y a las órdenes de su Caudillo*"; y antes de que ella se acercase al micrófono, antes de que pudiese reaccionar, un "Arriba España", "¡Viva Franco!", gritado ante el mismo, daba al mundo la noticia de que Radio Asociación de Cataluña hablaría ya para siempre el lenguaje Nacional, de que Barcelona era nuestra".

Cipriano Torre Enciso va escriure, en col·laboració amb D. Muro Zegri, un interessant llibre sobre l'ocupació de Catalunya per les tropes franquistes: *La marcha sobre Barcelona*, publicat el mateix 1939. En ell² hi ofereix un testimoni de primera mà de l'ocupació de Ràdio Associació:

"Aún no estaba el grueso de las tropas en el centro de la ciudad cuando el falangista Pedro Terol se personó en los locales de la Rambla de los Estudios, al tiempo que un sargento y un cabo, después de situar un centinela en la puerta del edificio, subían al segundo piso.

"La locutora y el técnico de servicio habían radiado los programas y las consignas habituales de la resistencia, como si nada nuevo ocurriera en Barcelona. El técnico fue detenido y encerrado en el laboratorio y la locutora [Rosalia Rovira] quedó desconcertada al ver la suerte de su compañero que acaba (sic) de declarar al sargento que no creía que los Nacionales pudieran entrar en la capital.

"Inmediatamente se puso en marcha la emisora y el sargento lanzó al espacio la noticia del triunfo:

"Españoles: hace una hora que han entrado en Barcelona las gloriosas fuerzas nacionales. Ha venido en vanguardia el 12 Regimiento de la 105 División del Cuerpo del Ejército Marroquí a las órdenes del general Yagüe ¡Viva el Ejército Español! ¡Viva el

¹ 2 d'abril del 1939, pag. 5

² Pags 185-186

Generalísimo! ¡Viva el General Yagüe!”. [Segons Tomás Caballé y Clos (Barcelona roja, pag. 265) el text de la nota era lleugerament diferent.: «Catalanes, hace pocos momentos que el glorioso Ejército Español comenzó a entrar en la ciudad de Barcelona. Tomada ya totalmente la población, las fuerzas desfilan tranquilamente por las calles, levantando indescriptible entusiasmo. La muchedumbre vitorea a los soldados. Ciudadanos, ¡engalanad vuestros balcones! ¡Arriba España! ¡Viva el Caudillo Franco!»³.

“Terol cantó seguidamente la Bejarana, acompañado al piano y al violín por dos amigos; repitió la noticia del triunfo; dirigió llamamientos a la población; convocó a los camaradas de su grupo falangista, y, poco después, incautada oficialmente la emisora por la Tercera Compañía de Radiodifusión y Propaganda en los frentes del Regimiento de Transmisiones, la estación empezó a prestar por onda media y corta todo el servicio de radio exigido por las circunstancias”.

El mateix Torre Enciso relata en el seu llibre⁴, que a les 7 de la tarda, el general Juan Bautista Sánchez, cap de la 5ª Divisió de Navarra, va llançar per la ràdio la proclama següent:

"Permitidme que distraiga vuestra atención para dirigiros unas palabras, si bien no podré expresar lo que quisiera decir.

"Os diré, en primer lugar a los barceloneses, a los catalanes, que agradezco con toda el alma e1 recibimiento entusiasta que habéis hecho a nuestras fuerzas,

"También digo al resto de los españoles que era un gran error eso de que Cataluña era separatista, de que Cataluña era antiespañola.

"Debo decir que nos han hecho el recibimiento más entusiasta que yo he visto y ¡cuidado que he tenido el honor y la gloria, a pesar de ser un soldado desconocido, que no otra cosa que un soldado desconocido soy yo, un soldado del Caudillo, el último soldado del Cuerpo de Navarra de asistir a actos semejantes!

"He asistido a la conquista de las cuatro provincias de1 Norte; he paseado la Bandera Nacional y el Escudo de Navarra por Aragón, por Castellón, por todas partes, y en ningún sitio, os digo, en ningún sitio nos han recibido con el entusiasmo y la cordialidad que en Barcelona.

"Era el corazón de españoles que se les salía del pecho, era el alma, era el dolor de España que tenían dentro lo que saltaba para decir: ", ¡Soldados españoles, os queremos con toda el alma porque somos españoles como vosotros"

"En nombre del Caudillo —y que me perdone si me tomo la libertad de pronunciar su nombre en este momento— en nombre del Caudillo Franco, en nombre del general Dávila, en nombre del general Solchaga, yo correspondo con todo el alma a ese saludo y os doy las gracias en nombre de ellos.

"¡ Viva España ! ¡ Viva el Generalísimo Franco ! ¡ Viva Cataluña Española!"

I més endavant (pags 188-189) explica algunes de les primeres informacions emeses per la ràdio barcelonina aquella mateixa tarda del 26 de gener:

"Radio Nacional de España en Barcelona', entre marchas militares e himnos patrióticos, cursa instrucciones y avisos:

'Mañana saldrá la Hoja Oficial,, para que os podáis informar de las gloriosas jornadas de nuestros soldados.'

"Todos los militantes de la F. E. T. de las J. O. N. S., estarán mañana en la Diputación y en el Palacio situado en el Paseo de Gracia, esquina a la Diagonal."

"Queda restablecida la hora solar normal"

"Todos lo jefes de escuadra y centuria de F. E. T. de la J. O. N. S. se personarán inmediatamente en la Diputación, para recibir órdenes"

"Se ordena la presentación inmediata de los motorista de la circulación y guardias urbanos de la ciudad, que se concentrarán en el Ayuntamiento para ponerse a disposición del Excelentísimo Sr. Alcalde de Barcelona."

³ Nota de l'autor: El nom del soldat que va llegir aquesta proclama era José García Juncal

⁴ Pag. 187

"Se recomienda a los heridos del Hospital de San Pablo guarden !a mayor calma, con la seguridad de que seguirán siendo asstidos. Se ordena asimismo que todo el personal del citado Hospital continúe su trabajo como hasta ahora."

Y continuó la radio dando aviso de toda índole y la ciudad empezó` a vivir con sosiego y a dormir tranquila o a velar loca de entusiasmo al cabo de treinta meses. En la "tumba del fascismo" vibraban canciones de victoria y de resurrección.

Bien entrada la noche, Radio Nacional de España, que por la tarde había dado repetidos avances del parte oficial, difundió a los ámbitos del mundo entero, por todas las ondas media y cortas de España, el comunicado que era a la vez corona de laurel para nuestro glorioso Ejército y el epitafio para los enemigos de España y para sus aliados:

"Cuartel General del Generalísimo, Estado Mayor. Sección de operaciones.

"Anticipo del parte de operaciones correspondiente al día 26 de enero de 1939. III Año Triunfal.

"BARCELONA HA SIDO CONQUISTADA

"La maniobra de los Cuerpos de Ejércitos Nacionales abrió el camino a la entrada de las tropas en la capital.

"En la zona del Pirineo los Cuerpos de Ejército de Urge y Aragón destruyen y persiguen los restos de las divisiones rojas.

"Al este de Manresa, en la región central, el Cuerpo de Ejército del Maestrazgo bate duramente a las unidades rojas que intentan oponerse. En las inmediaciones de Barcelona son los Cuerpos de Ejército de Tropas Voluntarias y de Navarra los que, en brillantísimo combate, envuelVEN y arrollan las defensas rojas al norte de Barcelona, mientras el Cuerpo de Ejército Marroquí, operando inmediato a la costa, avanza por el oeste, clavando la bandera de España en la Fortaleza de Montjuich.

"Fuerzas Legionarias, de Navarra y Marroquies, cruzan en las primeras horas de la tarde la capital, tomando posesión del puerto y lugares etratégicos, siendo aclamadas con entusiasmo delirante por la población.

"A la brillantísima actuación de lo generales y mandos ha correspondido el heroísmo y alto espíritu dc nuestro soldados, que no reconocen ohstáculos en el camino de la victoria, ,'El rápido avance de nuestras tropas ha permitido liberar a 1.200 hermanos cautivos en la Fortaleza de Montjuich.

, 'En esto momentos, nuestra fuerzas, que han ocupado Tarrasa, rodean completamente Sabadell y lo han rebasado, así como el río Besó, que se ha pasado en varios puntos, han ocupado San Vicente de Castellet, cerrando una amplia bolsa,

"Más al norte, en la zona pirenaica, también se ha avanzado, desconociéndose en estos momentos la línea ocupada,"

El llibre acaba transcribint dues alocucions emeses per ràdiq l'endemà, dia 27, pel general Álvarez Arenas, acabat d'arribar, y pel general Solchaga abans de marxar amb les seves tropes cap al nord. Aquesta crònica de l'activitat radiofònica dels dos primers dies d'ocupació dóna una dimensió força exacta de la finalitat que va servir l'emissora incautada.

El general Franco, amb motiu de la seva estada a Barcelona, el mes de febrer, per tal de presidir la desfilada militar de les tropes que acabaven de conquerir Catalunya, va pronunciar a "Radio Nacional de España, en Barcelona, l'al·locució següent:⁵

"Españoles de Cataluña: El grandioso desfile de nuestro invicto ejército por la capital de Barcelona después de liberar hasta el último rincón de las tierras catalanas, es el acontecimiento más grandioso de nuestro renacer. Son los soldados de España, que, curtidos por dos años y medio de duro pelear, sorprenden de nuevo al mundo con su pujanza, demostrándole que la España imperial que un día le imprimió su fe y su carácter está viva en esta juventud gloriosa que supera las marcas y rebasa los cálculos para la conquista de la gloria. Cuarenta y cuatro días de ofensiva sin un descanso en la batalla bastaron para derrotar al enemigo y llevar vuestra bandera hasta el último pico de los baluartes pirenaicos. Catalanes, no olvidéis nunca que por la redención de esta querida tierra entregó España su mejor tesoro: ¡la sangre generosa de su juventud! ¡Sublime ofrenda a la unidad de la Patria! Honrad y glorificad siempre a los caídos

⁵ Font: Benet, pags. 214-215

heroicamente por tan alta empresa. ¡A nuestros mejores soldados...! ¡A los que en los campos de batalla, en el aire y en el mar, entregaron sus vidas alegres por España! Símbolo y garantía de nuestro futuro es el Ejército que hoy aclamabais; las filas apretadas y la mirada lejos... ante nada se detiene y por nada se arredra. Es la juventud en pie y organizada que no llora ante las ruinas de la riqueza perdida, porque se siente con fuerzas para crearla; que desprecia los bienes materiales porque lleva en su corazón tesoros de espiritualidad y de grandezas y que consagra su vida a servir el destino de España. ¡Ejércitos de Tierra. Mar y Aire! España siente el orgullo de vuestra gloria, y yo el de mandaros. Españoles: desde esta tierra, de la gran Cataluña rescatada, gritad conmigo: ¡Arriba España ¡Viva España!»

Apèndix 7

Mecanismos legales que havien de fer servir els empresaris per acomiadar treballadors.

Orden del cap dels *Servicios de Ocupación*, general Eliseo Álvarez Arenas

“Ordenado por mi autoridad con fecha 28 de enero de 1938 [sic, evidentment la data de 1938 es tracta d'un error, ja que es refereix al seu propi ban de 28/1/39, com més endavant precisa] la reintegración a la normalidad en sus labores de todo los empresarios, empleados y obreros de todos los establecimientos comerciales e industriales de esta ciudad, la Delegación Provincial de Trabajo viene registrando el hecho de que por parte de algunos patronos se procede al despido de obreros y empleados que figuraban ocupados el 18 de julio de 1936 [es dona per suposat que els qui havien entrat a treballar durant la guerra no eren obrers de la casa], alegando para ello, en unos casos, supuesta desafección a la Causa Nacional, y en otros, carencia de materias primas, de productos elaborados o de elementos de trabajo de diversa índole, pero sin que estas alegaciones hayan sido objeto de la debida justificación ante los organismos oficiales, únicos autorizados para juzgar suficientes las causas determinantes del despido. Con el fin de evitar esta actuación contraria a la política que viene desarrollando el Gobierno Nacional, a propuesta de la Delegación de Trabajo de Barcelona, he resuelto establecer la siguientes normas de inexcusable observancia:

1°. Los empresarios de entidades industriales y mercantiles o de índole similar, no podrán despedir al personal que prestaba sus servicios a la empresa en 18 de julio de 1936, siempre que éste haya efectuado su presentación en los términos previstos en el Bando de mi Autoridad fecha 28 de enero pasado.

2°. Cuando una empresa despida a cualquier trabajador por supuestas causas graves de actuaciones contrarias al Movimiento Nacional, o actos contra la autoridad o propiedad de la empresa, deberá ponerlo en conocimiento de la Jefatura Superior de Policía, a fin de que ésta juzgue y resuelva sobre a procedencia de esta medida. La empresa dará cuenta al mismo tiempo a la Delegación de Trabajo.

En el caso de que el despido se pretenda basar en la carencia de primeras materias o de otros elementos precisos para desenvolver su actividad productora o comercial, habrá de solicitarse la autorización necesaria a la Magistratura de Trabajo de la Provincia, acompañando a la solicitud la debida justificación del acuerdo [sic], previniéndose que la falsedad en los datos que se faciliten determinará la imposición de las sanciones procedentes.

El Magistrado de Trabajo podrá ampliar la información por medio de la CNS y de la CRIM [sic, les sigles corresponen a Comisión de Recuperación Industrial y Mercantil, encarregada de la represa del treball. No confondre amb el CRIM republicà encarregat del recrutament de soldats. Precisament per causa d'aquesta possibilitat de confusió es va canviar el nom d'aquest organisme per Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil (CIIM). Vegeu una explicació del seu funcionament al capítol 3] de la región, resolviendo lo procedente en un plazo máximo de ocho días.

3°. El Magistrado de Trabajo podrá acordar, previo informe, si lo estima preciso, de la Inspección, el establecimiento de turnos en el trabajo con arreglo a lo dispuesto en el Decreto de 21 de noviembre de 1935.

4°. Las empresas que hubiesen despedido obreros, sin la oportuna autorización de la Jefatura Superior de Policía o de la Magistratura de Trabajo, vendrán obligados a reponerlos en su puesto o interesar inmediatamente dicha autorización si no lo hubieran hecho antes, incurriendo en otro caso, en las sanciones procedentes y en la obligación de abonar íntegramente a los trabajadores los sueldos correspondientes a los días que hubiesen estado despedidos.

5°. Como consecuencia de lo anteriormente expuesto, los obreros o empleados que hayan sido despedidos contraviniendo lo prevenido y se reintegren ahora a su puesto de trabajo, se darán de baja como parados por medio de escrito dirigido a la Oficina Local de Colocación. Barcelona, 7 de marzo de 1939. III Año Triunfal. El General Gobernador, E. Álvarez Arenas”

(LVE, 9 de març).

Aquesta Orden va quedar complementada per una disposició de finals d'abril que, després de la nota introductòria, ordenava, pel que fa a acomiadaments per motius polítics: “El

plazo para solicitar el despido de cualquier trabajador, por supuestas causas graves de actuaciones contrarias al Movimiento Nacional, o actos contra la autoridad o propiedades de la empresa, se entenderá finalizado el próximo día 30 de abril corriente, a partir de cuya fecha se considerará depurado el personal, quedando sometidas todas las entidades y personas particulares a las normas generales vigentes en materia de despido”(LVE, 22 d'abril).

Apèndix 8

Anàlisi dels cinc diaris publicats a Barcelona l'any 1939

1) La Vanguardia Española

El 24 de gener de 1939 fou l'última data en què *La Vanguardia* va aparèixer amb el subtítol de "Diario al servicio de la democracia". Per causa de la imminent caiguda de Barcelona, el diari va deixar de sortir els dies 25, dimecres, i 26, dijous. L'endemà *La Vanguardia* va reaparèixer, amb el subtítol de "Diario al servicio de España y del Generalísimo Franco". Un dels que més activament va col·laborar a fer possible la sortida d'aquell número extraordinari fou Àngel Marsà, periodista gironí procedent del lerrouxisme. Abans de la guerra havia estat present com a redactor o col·laborador en tot l'espectre periodístic radical que representaven a Barcelona els interessos de Lerroux, Pich i Pon i els Pérez de Rozas: *El Progreso* —*Renovación* a partir de 1933—, *Las Noticias*, *El Día Gráfico* i *El liberal*.

Amb la República, i gràcies al padrinatge d'Antonio Martínez Tomás, va entrar com a redactor a *La Vanguardia*, on aviat va començar a escalar llocs. En vigílies de la guerra civil era cap de redacció i exercia, de fet, com a sots-director de Gaziel. Això li va costar haver de deixar la redacció del diari, i Josep Maria Lladó li va donar acolliment a *La Humanitat*. El mateix Lladó ens explicava (*Periodistes sota censura*, pag. 21), com el 26 de gener li va faltar temps a Marsà per tornar a recuperar la vella camisa i arremangant-se'n les mànigues, posarse al front de *La Vanguardia* per treure el número que donava la benvinguda als ocupants. Però aquests no li van agrair els serveis i sembla que a causa de la seva pertinença a la masoneria va ser depurat i allunyat de qualsevol responsabilitat als diaris del Godó. El 1953 va incorporar-se a *El Correo Catalán*, on acabaria els seus dies periodístics com a crític literari.

Josep Tarín-Iglesias, en les seves memòries (Vivir para contar), qualifica l'activitat d'Àngel Marsà a *La Vanguardia*, el 26 de gener de 1939, com "en funcions de director" i assegura que fou ell qui els va autoritzar a imprimir-hi també el número d'*El Correo Catalán* del 27 de gener.

El dia següent, dissabte 28, el diari va adoptar el nom de *La Vanguardia Española*, sense subtítols, que va mantenir fins al 1978. Va dir-se *La Vanguardia Española* ja des del moment que agafà la direcció Manuel Aznar amb l'escriptor empordanès Josep Pla com a sots-director. Van estar-hi poc temps, perquè els va succeir Luis de Galinsoga, arribat a Barcelona el 17 d'abril. Un mes després va aparèixer per primera vegada el seu nom a la capçalera com a director. Des del 27 de gener al 16 de maig del 1939 el diari va viure un període molt interessant per detectar allò que un sector de la burgesia catalana havia esperat del franquisme i allò que aviat va veure que seria en realitat. La crònica d'aquests vuitanta dies és en certa manera la crònica d'un desencís i el retrat d'allò que haurien volgut fer els catalans guanyadors de la guerra civil si haguessin pogut tenir capacitat de decisió política els primers temps del franquisme.

L'últim número del diari publicat sota la direcció de secretari particular de Negrín, Fernando Vázquez Ocaña, fou el 23.356, corresponent al dimarts 24 de gener, any LVIII de l'aparició. El número següent, del 27 de gener, no porta el número 23.357, com correspondria correlativament, ni la indicació "Año LVIII", sinó que, fent un salt endarrera en el túnel del temps, apareix numerat amb el 22.575 i l'any LV de publicació. Una nota a l'interior explica aquest fenomen cronològic:

"DECIAMOS AYER - Reaparece hoy *La Vanguardia*. Reaparece después de dos años y medio de haber perdido el contacto diario con sus lectores. Como Fray Luis de León iniciamos hoy nuestras palabras cotidianas con un "decíamos ayer..." Ayer fue el 19 de julio de 1936. Espiritualmente, *La Vanguardia* dejó de publicarse a partir de aquella fecha. Pasada la tragedia inolvidable, vuelta a la vida esta castigada ciudad, olvidemos como un mal sueño las horas de secuestro sufridas. *La Vanguardia* suspendió su publicación el 19 de julio de 1936, con el número 22.574. Hoy, 27 de enero de 1939, con idéntico espíritu al que le informaba antes de aquella fecha restablece el contacto con los lectores. Y naturalmente, su número correlativo no podía ser más que éste: 22.575".

Curiosament, el diari assumia de manera explícita el període republicà anterior a la guerra civil, cosa que el franquisme no va fer en altres camps.

Aquest salt en el temps no va ser corregit pel diari fins al 1978, quan s'apropava la celebració del centenari i hauria estat un xic difícil fer entendre a la gent que el diari no arribava al seu any cent fins al 1984, malgrat haver estat fundat el 1881.

"Quan [Josep Pla arriba a Barcelona pel gener de 1939] ha explicat Josep Vergés ("Imatge de Josep Pla", pag 29), "ell i Manuel Aznar fan unes setmanes *La Vanguardia*. Pla mai no volgué ser director d'aquest diari i quan s'anuncià el nomenament per al càrrec del funest Luis de Galinsoga va anar-se'n al mas de Llofriu, que seria des d'aleshores el lloc permanent de residència". El mateix any 1939, Pla va entrar en contacte amb Josep Vergés —els dos han explicat que es van trobar casualment un dia del mes de setembre al passeig de Gràcia— i va tancar el tracte per començar les seves col·laboracions a Destino, on va sortir el seu primer article el 30 de setembre de 1939, titulat "La sonrisa *Española*".

Hem de creure a Josep Vergés quan assegura que Pla mai no volgué ser director de *La Vanguardia*, ja que no existeixen altres testimonis escrits ni Pla va dir mai res sobre l'afer. No podem tampoc arriscar conjectures sobre les motivacions que van portar l'escriptor empordanés a embarcar-se en l'aventura de la represa del diari en la Barcelona acabada d'ocupar, perquè tots aquells als qui hem demanat l'opinió ens han expressat conviccions diferents: des de qui considera que els mesos de febrer i març del 39 Pla ser l'autèntic director de *La Vanguardia* mentre Aznar es limitava a ser-hi, tot esperant que caigués Madrid per a traslladar-s'hi, que era el que de debó li interessava, fins qui creu que Pla va arribar a *La Vanguardia* per amistat amb Aznar i que ni hi tenia gaire interès ni va preocupar-se gens de la gestió del diari. És cert que quan els franquistes van ocupar Madrid, Aznar va abandonar Barcelona, deixant el diari en mans de Pla i que tot seguit el règim va buscar un altre director sense ni tan sols considerar l'opció de l'escriptor empordanés.

El que és evident només amb una lectura del diari, és que Manuel Aznar i Josep Pla van tractar de mantenir un cert to periodístic, dintre, és clar, de les limitacions polítiques del règim franquista. Quan fou nomenat Galinsoga va desaparèixer qualsevol mena de plantejament periodístic. En els mesos de febrer, març i abril de 1939, en el diari hi ha una mínima valoració de les informacions i s'hi conserven alguns dels codis i normes propis de l'ofici malgrat les notes oficials de publicació obligada, malgrat les inevitables hagiografies, la censura i el dirigisme imposats pel nou règim. Aquest contingut va començar a rodar imparablement pendent de la pura propaganda, despullada de qualsevol inspiració periodística, quan Galinsoga va prendre possessió de la direcció.

En una ciutat sota el règim d'ocupació i en un país encara en guerra, enmig del desconcert de les primeres setmanes, Aznar i Pla van fer un producte que, malgrat tot, hom pot seguir anomenant diari. L'etapa immediatament posterior va portar *La Vanguardia* cap un estil més pròxim als butlletins dels partits poífics que al d'un periòdic d'informació general.

Aznar i Pla tenien clara la necessitat de saber conservar la fredor informativa fins i tot en els moments més "calents", siguin del signe polític que sigui. El temps, que és un jutge implacable, no deixa gaire ben parats els professionals del periodisme que equivoquen el seu paper i assumeixen el de directors de consciències. Però el franquisme no estava per tebieses i va optar pel més entusiasta Galinsoga, arraconant els més rigorosos Aznar i Pla.

Un dels aspectes periodístics més destacats de l'etapa dirigida per Aznar i Pla són els titulars de primera plana. Es van mantenir a tota l'amplada de la plana des del 27 de gener fins a l'onze de febrer. Aquest dia, la coincidència de dues notícies importants va obligar a trencar amb la tònica. Així van haver de compartir la capçalera a dues columnes cadascun —fins al 25 de juny el diari va anar compaginat a quatre columnes i després a cinc— els titulars "El Santo Padre Pío XI ha muerto" i "La guerra en Cataluña ha terminado". A partir d'aquesta data l'amplada dels titulars de portada va anar variant segons la importància de les informacions i fins i tot es va arribar al grau de discreció de titular totes les informacions a una columna, el 17 de febrer.

Quan Galisonga va arribar al diari, les coses van canviar notablement. El 19 de maig, tres dies després de la presa de possessió, *La Vanguardia* va exhibir una primera plana inusual fins aleshores, inaugurant un estil que es va anar repetint, sobretot en dates assenyalades, fins que l'escassetat de paper va imposar la llei d'economitzar espai. Es tracta d'una portada commemorativa de la "Fiesta de la Victoria" que aquell dia se celebrava a tot Espanya. És més un pamflet que una portada de diari. La contenció mantinguda fins aleshores per Aznar-Pla pot donar-se per acabada. Aquells titulars, a tota plana, deien: "¡FRANCO! ¡FRANCO! ¡FRANCO! ESPAÑA—A EN LA POSESIÓN DE LA PAZ QUE VA A ENGRANDECERLA CONMEMORA HOY LA VICTORIA FORJADA POR EL CAUDILLO, ¡VIVA ESPAÑA! ¡GLORIA AL EJÉRCITO! ¡ARRIBA ESPAÑA! "

Altres mostres de l'afició a la grandiloqüència i les adjectivacions en els titulars de quatre columnes a portada poden ser, entre d'altres, sempre en majúscules:

"Cádiz, custodio de la independencia de España despidió con emoción de gratitud a los voluntarios italianos" (3 de juny).

"Hoy hace dos años que entró en la inmortalidad, para gratitud perenne de España, el general Mola" (3 de juny)

"Sea bienvenido a Barcelona gloria y eficacia de España Serrano Suñer, que da eficacia y gloria a la Patria grande y unida" (14 de juny).

"La Nación, de santa y soberana altanería acoge en las Ramblas, con emoción cordial y con expansiones jubílicas, a Serrano Suñer, apóstol de nuestra grandeza y nuestra unidad" (15 de juny).

"La Nación, representada ayer en Zaragoza, como antes en Barcelona acoge con clamores de adhesión fervorosa a Serrano Suñer, que se ha personado en el mundo con gallarda dignidad, en nombre de una Patria heroica" (17 de juny).

Hem d'insistir que no es tracta de subtítols o de *leads*, sinó d'autèntics titulars de primera pàgina. El sentit periodístic en la redacció hi queda arraconat per donar pas a la grandiloqüència propagandística.

Si aquests foren els titulars del mes de juny, a partir del mes de juliol va produir-se una nova escalada, en la qual ja no n'hi havia prou amb l'exhibició de titulars quilomètrics, sinó que els recursos tipogràfics posats en pràctica són veritables exhibicions d'ampulositat; subtítols requadrats, tota mena de tipus de lletra, filets de dotze, setze i vint-i-quatre punts emmarcant les informacions, textos requadrats dintre d'un altre requadre, arracades, titulars encaixats... A destacar els números dels dies 11 (amb motiu de la visita del Comte Ciano), 13 (aniversari de la mort de Calvo Sotelo) i 18 de juliol (aniversari de l'"Alzamiento") i primer d'octubre aniversari del caudillatge de Franco).

La informació fou completament marginada dels titulars d'aquelles planes dignes d'un museu de la tipografia, per donar pas a purs crits "patriòtics" com "Caudillo de España, saLVE" i "Caídos por Dios y por España, ¡Presentes!, ¡Franco, Franco, Franco!", "¡Arriba España", etc... El primer premi, tammateix se l'enduria la portada del 29 d'octubre, sisé aniversari de la fundació de la Falange: una creu a tota plana, feta amb filets de sis i dotze punts, conté una "Oración por los Caídos" escrita per Rafael Sánchez Mazas, i als espais que resten lliures a les quatre cantonades hi ha textos breus de José Antonio.

La necessitat de publicar informacions de l'estranger a partir de l'inici de la guerra europea, l'escassetat de paper i la necessitat d'incloure la publicitat en els vuit, sis o fins i tot quatre fulls a què va quedar reduït el diari a partir de l'octubre va obligar a una certa autorepressió propagandística, però l'anàlisi d'altres aspectes del diari, més enllà de la portada, posa igualment en evidència les diferències entre l'etapa Aznar-Pla i els primers mesos de Galinsoga.

Un dels aspectes més interessants de l'etapa Aznar-Pla són els articles signats. Fou en aquesta etapa que van publicar-se col·laboracions signades d'excel·lent importància, com els célebres "La falsa ruta", de Fernando Valls Taberner (14 de febrer), i "Finis Cataloniae ?", de Carles Sentís (17 de febrer). Durant el mes de març, aquests col·laboradors van publicar dos articles més cadascun, i el dia 9 del mateix mes en va aparèixer un de Carles Fages de Climent. Aquests noms poden donar una idea dels plantejaments de *La Vanguardia* els primers mesos, aviat trencats amb l'arribada de Galinsoga.

Un altre fet a considerar és que *La Vanguardia* del dia 12 de febrer va publicar una nota necrològica en la mort de Ramon d'Alós-Moner, enterrat el dia anterior, cosa que també va fer *El Correo Catalán* més tard, quan va reprendre la publicació. És l'única necrològica sobre una figura de la cultura catalana publicada l'any 1939. Joaquim Ruyra, per exemple, mort a Barcelona el 14 de maig del 1939 no va merèixer ni una ratlla a *La Vanguardia*, i cal recordar que l'endemà de la seva mort va publicar-se el primer número fet sota la direcció de Luís de Galinsoga.

Durant l'estada de Josep Pla al capdavant del diari, van publicar-s'hi dos articles amb la seva signatura: "Retorno sentimental de un catalán a Gerona", el 10 de febrer, a la plana de col·laboracions, i "El cristianismo y los asesinos", el 18 de febrer, a primera plana, sobre el tema de les txeques.

Després d'aquesta data la signatura de Josep Pla ja no va tornar a sortir a *La Vanguardia*. Josep Vergés explica al volum 45 de l'Obra Completa de Josep Pla (pag. 29) que el que "li costà que el seu nom no sortís ni en anuncis per espai de vint anys en el diari que dirigiria Galinsoga tant de temps per a vergonya de tots" fou un comentari que Josep Pla va fer

en públic sobre Galinsoga. "Un español en Barcelona", es va fer escriure Galinsoga en un diari andalús abans d'arribar a *La Vanguardia*", explica Vergés. "Ja en tenim un", va ser la resposta mofeta que Pla va expressar públicament".

No hi ha cap dubte que el nomenament de Galinsoga no va caure gens bé a Josep Pla, el qual, malgrat les afirmacions de Josep Vergés, sembla que s'havia fet algunes il·lusions de continuïtat. D'entrada, ja és simptomàtic que la primera notícia sobre el canvi en la direcció fos una gacetilla d'agència publicada a una columna a baix de tot de la pàgina d'Informació Nacional. Fou publicada el 16 d'abril i deia:

"Sevilla, 15 - ABC de esta población da la noticia que su director, don Luís de Galinsoga ha sido nombrado director de "LVE" de Barcelona. Don Luís de Galinsoga saldrá mañana para /a capital catalana - Faro."

Tres dies després, el diari reproduïa a l'última pàgina el llarg comentari hagiogràfic—el d'"un español en Barcelona"— que havia publicat l'ABC de Sevilla—del qual Galinsoga n'era director des del febrer del 1937— el dia 15 i del qual l'agència Faro n'havia tret la notícia que havia publicat *La Vanguardia* el 16.

Malgrat haver sortit "para la capital catalana" el 16 d'abril, Galinsoga no es possessionà de la direcció de *La Vanguardia* fins un mes després. El 16 de maig una nota a primera feia saber que aquell era el primer fet sota la direcció de Galinsoga i hi afegia que havia estat nomenat per Serrano Suñer, "Jerarca supremo de *La Prensa*". El nom de Galinsoga apareix el dia 18 per primera vegada a la capçalera del diari—una pràctica que no va ser habitual en cap mitjà de premsa fins que la Llei del 1966 ho va convertir en obligatori— i el mateix dia s'introdueix una altra modificació a la capçalera: el "III Año Triunfal" que hi sortia des del 9 de febrer fou substituït per un "Año de la Victoria". Abans del 9 de febrer, Aznar-Pla havien optat per un més asséptic "Segunda época" que segurament van ser obligats a modificar.

Josep Pla va fer 42 anys mentre ocupava la sots-direcció del diari. Manuel Aznar, el director, en tenia 45. Navarrès d'origen, estava considerat un dels millors periodistes de la seva època. A Madrid havia dirigit *El Sol* en dues èpoques, als anys vint i durant la República. Segons explica Rafael Sánchez Guerra en les seves memòries, al començar la guerra es va posar un mono blau i pistola a la cintura i va participar en la incautació de la companyia de tramvies madrilenya, al comitè obrer de la qual es va integrar. Va formar part d'una delegació que el comitè va enviar a França a comprar material necessari per al funcionament de les línies. Un cop a França, va abandonar els seus companys de delegació i va tornar a entrar a Espanya per la zona franquista. es va presentar a Saragossa vestit de falangista però, denunciat, fou detingut i empresonat a Burgos. Al cap de pocs dies fou posat en llibertat gràcies a les gestions de moltes persones, entre elles Víctor de la Serna i Manuel Hedilla. El van portar a la frontera amb l'amenaça de ser executat si tornava a entrar a Espanya, però al cap de poc temps, just després de la mort del general Mola, el juny de 1937, va tornar sense ser inquietat i va poder començar una etapa de meteòrica grimpada. Va coincidir amb Josep Pla, un altre excelent periodista, i hi va establir una relació d'amistat. Quan Aznar fou nomenat director d'*El Diario Vasco*, el 1938, Josep Pla va anar també a San Sebastián, i va publicar diversos articles amb la signatura X.X.

L'actuació d'Aznar l'últim any de guerra va ser decisiva per a que fos enviat a Barcelona, en ser ocupada, per a fer-se càrrec del diari amb més projecció a la ciutat. Sembla que el seu nomenament es va fer sense tenir per res en compte al comte de Godó, i que fins i tot a aquest no se li va retornar immediatament la propietat del mitjà, en opinió de Carles Sentís. No es podia oblidar el paper de *La Vanguardia* durant el temps de la direcció de Gaziel i el nou règim va voler donar una mostra de prepotència portant a terme una mena d'incautació del diari, per a posar-lo al seu servei i deixar ben clar quines serien, a partir d'aquell moment, les noves normes de joc. Ben aviat van recuperar els Godó la propietat, però no, per descomptat, la capacitat de nomenar directors.

Manuel Aznar va ser anys després la solució per cobrir el buit que deixà el seu successor Luis de Galinsoga en ser cessat. Però l'any 1960 tenia ja 65 anys i per aquest motiu va ocupar només tres anys la direcció. Quan va tornar a la direcció del diari, Aznar era ja una de les més rellevants figures del règim. Havia publicat la *Historia militar de la guerra de España* (1940), havia fundat *Semana* (1941), havia estat president del consell d'administració i director de l'agència EFE, havia presidit l'Associació de la Premsa de Madrid, havia rebut els més importants premis periodístics i havia estat ambaixador d'Espanya a Santo Domingo, Buenos Aires, Washington, Rabat i davant les Nacions Unides.

Sembla que abans del nomenament d'Aznar, qui tenia més números per a ser el primer director de *La Vanguardia* a la posguerra era Ramon Garriga. Julio Zarraluqui, periodista escapat de Barcelona que treballava a la Delegación Nacional de Prensa y Propaganda de Burgos explica, a les seves memòries ("Cuatro redacciones y una guerra") que "días antes de la Liberación de Barcelona, el Ministro había designado el equipo que con Garriga y yo nos haríamos cargo de *La Vanguardia*. Sin embargo, cambió de criterio a petición, sin duda, de Manuel Aznar, que se hallaba en San Sebastián dirigiendo La Voz de España, y le designó para tal menester, con José Pla como Subdirector, y Francisco Casares, Secretario de Redacción".

Francisco Casares, en un article publicat temps després al *Diario de Barcelona* ("En aquella fecha inolvidable", 2 de febrer de 1964), explicava els detalls de la vinguda amb Aznar i l'arribada el vespre del 26 de gener a Barcelona:

"En la expedición íbamos, con Manuel Aznar al frente del grupo, Víctor de la Serna, Agustín de Foxá, Francisco de Cossío, José Plá y algunos más que no recuerdo (...) Salimos de San Sebastián la víspera. Hicimos noche en Zaragoza (...) Cuando llegamos a Barcelona, la carretera cortada, pasarelas improvisadas por los pontoneros del Ejército, donde estuvieron los puentes destruídos por la milicianada en fuga, se oían, a lo lejos, algunos "pacos" aislados, exterior de una lucha virtualmente terminada. En la ciudad, después de la jornada gozosa y emocional, silencio. Era ya de madrugada (...) Acudimos a los hoteles que se nos habían destinado. Aquella primera noche la hubimos de pasar sentados en butacones y sillas. Los lechos hallábanse inutilizables, con las sábanas y las mantas que sólo veinticuatro horas antes usaran los fugitivos. No había habido tiempo —ni probablemente ánimo— para cambiar las ropas de cama. A la siguiente mañana, había que trabajar. Una vigilia como aquella no fatigaba. A *La Noche* del otro día, el 27 de enero, nos reunimos en el Ritz, para cenar. La cena consistió en unas lentejas (...) Más tarde, en las respectivas habitaciones, ya limpio el menaje, la verdadera comida, las conservas y los embutidos que cada cual llevaba desde la zona nacional (...) Y dimos comienzo a nuestra tarea. Los periódicos, relevado su tono de difusión de infundios y pueril acicate por la noticia veraz y el aliento para quienes dejaban atrás su lacerante permanecer bajo el terror, se incorporaban a la unidad de información y pensamiento. Los primeros días, con algún breve comentario y la exacta referencia de la marcha de la guerra, en su postrera fase, las páginas —forzosamente disminuídas— estuvieron dedicadas, casi por entero, a la transcripción de comunicados, instrucciones a los diferentes sectores de la población para la reanudación normal de sus actividades".

Casares deixa clar, doncs, que ell, Pla y Aznar, no es van incorporar a la redacció fins el dia 28. Cal suposar, per tant, que l'edició d'aquell dia va ser dirigida per Angel Marsà, igual que la del dia anterior. Cal destacar, en aquest text de Casares, la referencia a "la unidad de información y pensamiento".

Luis Martínez de Galinsoga havia nascut a Cartagena el 1891. La seva carrera periodística començà com a cap del gabinet de premsa del ministeri de la Governació, el 1919. El juliol de 1936 era a Madrid, com a director d'ABC. Va haver de fugir per cames del diari i refugiar-se al consolat de Romania i després a la legació de Polònia. No era gens ben vist pels treballadors del seu diari, ja que s'havia oposat a la readmissió dels tres-cents empleats que havien estat represaliats durant el bienni negre.

El febrer de 1937 va poder passar a l'Espanya de Franco i li van donar la direcció de l'ABC de Sevilla. Quan Madrid va caure en poder dels franquistes i Manuel Aznar hi va córrer, abandonant la direcció de *La Vanguardia*, aquesta va ser encomanada a Galinsoga, no pas com un ascens, sinó com un desterrament. Per a un franquista, ésser enviat el 1939 a Catalunya no es considerava de cap manera una promoció, sinó una mena d'exili en terra d'infidels. Però, malgrat tot, fou un estómac agraït i va dedicar a Franco el cèlebre qualificatiu de "Centinela de Occidente", títol d'una biografia que va escriure sobre el dictador.

Galinsoga va ser vint anys director de *La Vanguardia*. El seu no va ser doncs un pas fugaç, sinó que la va marcar profundament en els anys quaranta i cinquanta. No veuria però la dècada següent des del mateix càrrec, segurament perquè no havia sabut adonarse que, en aquells vint anys, moltes coses havien canviat. La seva destitució el 1959 és una de les fites importants en el resorgir del nacionalisme a Catalunya. (Per més detalls sobre l'afer que motivà

la seva destitució, vegeu: Fabre, Jaume, i Huertas, Josep Maria: "El cas Galinsoga" a *Serra d'Or*, maig de 1978.

En aquella *Vanguardia* de posguerra hi va jugar un paper decisiu el redactor en cap, Antonio Martínez Tomás, home de confiança dels Godó. Martínez Tomás s'havia quedat al diari durant el primer mes de guerra —la segona quinzena de juliol encara amb Gaziell i després amb Maria Luz Morales— però finalment havia fugit a Burgos, on va ser un dels testimonis de càrrec cridats a declarar en el consell de guerra sumaríssim contra Manuel Carrasco i Formiguera.

Quan va començar la guerra civil, Martínez Tomás era a Madrid muntant una delegació de *La Vanguardia*. Ell mateix explicava en una entrevista (Favà, Maria: "Martínez Tomás, don Antonio, la otra Vanguardia", *Diario de Barcelona*, 28 de març del 1976) com van ser aquells primers dies:

"A l'esclatar la guerra, vaig agafar el primer tren que va sortir de Madrid i vaig venir a Barcelona a veure que passava. A l'arribar em van dir: "Vosté forma part del comitè en representació dels companys de Madrid i encarregui's altra cop de fer de cap de redacció". Vaig estar en el comitè un mes (...) i vaig pensar que el millor era marxar".

Va passar a França, primer a Marsella i després a San Juan de Luz. Al cap de poc temps va anar a San Sebastián on va viure de col·laborar a *La Voz de España* i, com a corresponçal, a l'*ABC* de Sevilla, fins que Pedro Gómez Aparicio li va oferir de treballar als serveis de Prensa y Propaganda franquistes a Salamanca, que després es van traslladar a Burgos. Des d'allà va tenir una intervenció decisiva en el futur de *La Vanguardia*, com ell mateix explicava:

"Em vaig assabentar que un grup pretenia que *La Vanguardia* no sortís o que la Cadena del Movimiento se n'apoderés Bé, de fet encara no existia com a tal cadena, només tenien alguns diaris. I jo vaig fer uns informes i vaig aconseguir que les coses se situessin en el seu punt exacte. No hi havia cap motiu per a prendre a la família Godó aquesta societat que era patrimonial. *La Vanguardia* només havia fet el que era normal: una feina de suport al poder constituït i Serrano Suñer se'n va fer càrrec, perquè després no va prendre cap mesura".

Nascut el 1899 a la localitat murciana de La Unión, es va educar a Cartagena i el 1921 va traslladar-se a Barcelona per dirigir la revista carlina *La hormiga de oro*, representant de la dreta catòlica més conservadora. Alhora treballava a la redacció barcelonina de l'*ABC*. El 1924 va entrar a *La Vanguardia* com a redactor i just un any després de la proclamació de la República va ser-ne nomenat cap de redacció. Va deixar aleshores la direcció de *La Hormiga de oro* i va començar una carrera fulgurant al diari dels Godó, dels que va arribar-ne a ser home de total confiança. L'octubre de 1934 fou enviat a Madrid per obrir una delegació del diari i allà el va agafar el juliol de 1936

Segons que va explicar Maria Luz Morales (Sariol, pag. 132), va ser ell qui la va proposar al comitè per ocupar la direcció del diari, el 1936, com una manera de trampejar la situació creada pel buit que deixà Gaziell al fugir del país. Passat a l'Espanya franquista, al tornar el diari a mans dels Godó, el 1939 va recuperar el seu càrrec de cap de redacció. Des d'aquest càrrec fou una peça clau en la depuració de periodistes del diari i també d'altres mitjans de premsa barcelonina.

Va declarar com a testimoni de càrrec en el consell de guerra sumaríssim contra Gaziell, instruït el febrer de 1941 mentre l'ex director de *La Vanguardia* era a Brussel·les.

Va col·laborar activament amb Francisco Lacruz en la redacció del conegut llibre *El Alzamiento, la revolución y el Terror en Barcelona* (Librería Arysel, Barcelona 1943), encara que el seu nom no figura a la portada.

Acabada la guerra mundial i sembla que a causa de desavinences amb Galinsoga, Martínez Tomás fou corresponçal a Lisboa, Roma i París, i enviat especial a països d'Àfrica i Orient Mitjà. A partir de 1957 ja s'instal·là definitivament a la redacció barcelonina del diari com a crític teatral i de cine, i més endavant com a secretari del Consell de Redacció. L'abril de 1959 fou elegit president de l'Associació de la Premsa de Barcelona, càrrec en el que es va mantenir fins a ser cessat en una tumultuosa assemblea de socis, l'any 1971. Mentre va estar en el càrrec, la *Hoja del Lunes* es va imprimir en els tallers de *La Vanguardia*.

Les seves activitats periodístiques apareixen envoltades d'un cert halo de misteri, tant per la seva vinculació als Godó com pel seu paper durant la guerra i la immediata posguerra. Més que per la seva activitat periodística, força gris, Martínez Tomás va destacar pel seu paper polític, tant a *La Vanguardia* com al *Diario de Barcelona* —on representava els interessos dels Godó, co-propietaris del centenari periòdic— i a l'Associació de la Premsa.

Apart de l'equip directiu, pràcticament no hi havia cares noves en la redacció de *La Vanguardia* de gener de 1939. Quasi tots els redactors hi eren el 1936 i alguns fins i tot hi havien continuat, discretament, durant la guerra civil. Es va seguir el criteri de respectar al màxim la situació anterior, i salvar tot el salvable. Tammateix, no tots els redactors es van salvar. No hi havia gaire novetats, però sí que hi havia absències notables. La primera, la de la que havia estat directora durant la guerra civil, Maria Luz Morales, que va ser detinguda i va estar empresonada durant 40 dies. També Màrius Verdaguer, que hi havia treballat vint-i-cinc anys com a redactor d'internacional fou detingut i va estar set mesos empresonat sense que al final es formulés cap càrrec contra ell. Però no va tornar al diari, sinó que va marxar a les Balears, on havia nascut i on havia fet, de jove, les primeres armes en el periodisme.

L'estrella de les novetats era Paco Garrigó (Francisco Garrigó Riu). Era nascut a Barcelona, tenia 43 anys i des dels 30 —edat en què havia entrat al periodisme— fins a la guerra civil havia estat corresponçal d'*Informaciones* i *ABC*. Durant la guerra es va passar a l'Espanya de Franco i va entrar a treballar a la Delegación Nacional de Prensa y Propaganda amb Ramon Garriga, Rafael Delclós, Julio Zarraluqui i altres emigrats de Barcelona. Això li va valer el 1939 l'honor de figurar entre els guanyadors i, segons tots els testimonis, ho va fer valer ostensiblement. Com tots els que venien de les oficines de Prensa y Propaganda de Burgos, fou un dels periodistes temuts a la posguerra, ja que es deia que havia participat activament en els informes per a la depuració de companys de professió. El 1943 ja era cap de redacció de *La Vanguardia*, i va ser-ho fins a la mort, el 1965.

Luis de Galinsoga es va portar com a sotsdirector un home de confiança, Eduardo Palacio Valdés y Fernández de Córdoba, que va fer el paper que li corresponia com a alter ego de Galinsoga i home de tota confiança. Apart, escrivia les crítiques de toros. Un altre personatge d'aluvió que va arribar a la redacció després de la guerra fou el falangista Francisco Figuerola.

Santiago Nadal va entrar a *La Vanguardia* com a redactor en cap d'informació internacional. Era dels més joves de la redacció (acabava de complir els 30 anys quan hi va entrar, al començar el 1940). Lleidatà, monàrquic joanista, havia estat durant la guerra en la zona franquista, col·laborant en diversos mitjans de premsa. Fou director d'*El Correo Español*, de Bilbao. Des del seu càrrec va tractar de mantenir la informació sobre la guerra mundial en una posició tan poc germanòfila com era possible.

La resta es va completar amb vells redactors, la majoria sense una especial significació política. En general procedien de mitjans independents com *Las Noticias* o el vell *Liberal*. No n'hi havia cap de menys de 30 anys i hi abundaven els de més de quaranta.

1) La Hoja del Lunes

La *Hoja del Lunes* era un periòdic atípic, que tenia el seu origen en un full gratuït editat des del 1921 pel govern civil com suplement del *Boletín Oficial de la Provincia*, per evitar la manca d'informació que es produïa els dilluns, quan no es publicava cap diari des que s'havia establert el descans dominical dels periodistes. El 1926 es va convertir en un periòdic apart, editat per la Casa de Caritat. Per tant, fins a la guerra civil, havia tingut dues èpoques, i així quedava reflectit en la manxeta.

En crear-se les hojas del lunes, a la majoria de províncies espanyoles, les diputacions i governs civils van arribar a acords amb els col·lectius de periodistes per a que ells mateixos es fessin càrrec de l'edició i aportessin els beneficis als seus montepios. Però a Barcelona, la diversitat d'associacions existents va fer impossible aquest acord.

Hi havia hagut intents de fússió, però cap de reeixit, i per això totes van perdre la possibilitat de beneficiar-se de l'edició de la *Hoja*. El govern va decidir (RO de la presidencia del Consejo de Ministros de 1 de enero de 1926) que la seguís editant la Casa de Caritat, on es feia el *Boletín Oficial de la Provincia*, però ja no com annex sinó com full apart. Aquest full, tot i que sortia només un cop a la setmana, tenia la consideració de diari, perquè s'elaborava com si ho fós. A partir del 27 d'abril de 1931 se'n van començar a editar dues edicions, una en castellà i l'altre en català, de contingut idèntic: la *Hoja Oficial del Lunes* i el *Full Oficial dels Dilluns*. Era

una conseqüència del traspàs de competències sobre la Hoja del govern central a la Generalitat.

Després de l'ocupació de Barcelona per les tropes franquistes, el 26 de gener, la Hoja Oficial va tenir tres resurreccions, quasi seguides, conseqüència del desconcert dels primers dies del nou règim.

La primera reparició va ser un número extraordinari de dues pàgines, publicat el divendres 27 de gener, confeccionat per anunciar que "Barcelona fue ayer liberada!". A la capçalera portava el nom d'Hoja Oficial de Barcelona. Rafael Delclós, que ja havia estat director del diari des del seu origen, el 1926, amb els parèntesis 1931-34 i 1936-39, havia entrat a la ciutat amb les tropes franquistes i es coneixia prou bé el procés de producció com per fer-se pràcticament sol aquella edició extraordinària. Portava sota el braç el nomenament de delegat de l'agència EFE i director de la *Hoja Oficial del Lunes*, dos organismes periodístics plenament governamentals.

El dilluns següent, 30 de gener, la *Hoja* no es va publicar, però sí ho va fer l'altre dilluns, 6 de febrer, amb la capçalera d'*Hoja Oficial del Lunes* i amb un format i una tipografia més grans del que era habitual. La numeració no seguia, com hauria estat lògic, amb el 684 o 685, sinó que començava de nou, com si els anys anteriors no haguessin existit. Era la segona resurrecció, i el canvi de tamany devia ser a causa d'imprimir-lo en uns tallers diferents dels de la Casa de Caritat. A la capçalera d'aquesta edició s'hi llegeix: "Segunda época, número 1", apart de l'inevitable III Año Triunfal, substituït al cap d'un mes per Año de la Victoria.

En reparèixer el 1939 es va mantenir, en principi, el criteri de que continuava tractant-se de la segona època del diari, començada el 1926. Així van sortir el número 2, el 13 de gener, i el 3, el 20 de gener.

Però això de continuar amb la segona època no devia agradar a alguna autoritat, i el 27 de febrer la *Hoja* va fer la seva tercera resurrecció: va tornar al format habitual —segurament ja havien estat reorganitzats els tallers de la Casa de Caritat i podia tornar-se imprimir a la rotativa Nomag que havia estat habitual des del 1927— i a reemprendre la numeració. Però ara a la capçalera s'hi llegia: "Tercera época, número 1". El nom del diari, canviat per tercera vegada, constava ara com *Hoja Oficial de la Provincia de Barcelona*. Encara tornaria a canviar més cops. El 23 de desembre de 1940 es va convertir en *Hoja del Lunes*, el 8 de gener de 1951 va tornar a ser la *Hoja Oficial de la Provincia de Barcelona* i el 28 d'abril de 1952 va tornar a quedar, aquest cop definitivament, com a *Hoja del Lunes*.

La redacció, reduïda, era formada, apart del director, per José Maria Huertas Ventosa, que va ser redactor en cap fins que el 1946 el va substituir Ernesto Foyé, i a les seves ordres hi havia Antonio del Cerro i Joan Sariol, que eren també redactors de la corresponsalia de l'agència EFE a Barcelona dirigida pel mateix director de la *Hoja*, Rafael Delclós. Mentre va ser una publicació oficial, va ser sempre habitual que els redactors de l'agència EFE ho fossin a la vegada de la *Hoja*.

A la redacció d'aquella *Hoja* de 1939 hi havia també Luis Marsillach, redactor alhora de *Solidaridad Nacional*, qui succeïria Delclós en la direcció el 1965, Faustino Simó Patau al capdavant dels esports, i alguns més, com Tomás Médico Poveda, Juan García Lecuona, Juan Julià Gaya, Antonio Casas Fortuny, Enrique Rodríguez Mijares, Lope Martínez de Ribera i Ventura Bagüés. Es va recuperar fins on es va poder la mateixa redacció de l'anterior època de direcció de Delclós.

Antoni Casas i Joan Sariol eren periodistes que havien estat vinculats a la Lliga. El primer, com a redactor en cap de *La Veu de Catalunya* entre 1930 i 1932. El segon abans de la guerra havia treballat en els dos mitjans vinculats a aquest partit, *La Veu de Catalunya* i *L'Instant*, i també al *Full del dilluns*, Sariol va ser condemnat durant la guerra a vint anys d'internament en camps de treball per un Tribunal especial. Durant la retirada se'l van endur pres pel coll d'Ares i concentrat finalment en el castell d'Amélie-les-Bains, d'on va ser alliberat. El 17 de febrer va arribar a Barcelona, on *El Correo Catalán* li donava la benvinguda amb una gazetilla titulada "Un compañero, salvado de las prisiones rojas". A la posguerra, després de treballar a l'agència EFE, a més de la *Hoja del Lunes*, a la que es reincorporà, va ingressar a la redacció de *La Vanguardia*. És autor d'alguns interessants llibres de records, entre els que destaquen *La IV Guerra Civil*, sobre el període de febrer a juliol de 1936, i *Petita història de la guerra civil*, sobre el període 1936-39. Antoni Casas va entrar el 1939 a *Solidaridad Nacional* i va reincorporar-se també a la *Hoja del Lunes*.

Rafael Delclós, que dirigiria la Hoja fins al 1965, amb el parèntesi dels anys trenta, va nèixer el 7 de novembre de 1897 a Maçanet de Cabrenys i va morir a Barcelona dos dies abans de fer els setanta anys. Va estudiar Magisteri a Girona i començà a exercir de mestre a

Tordera i altres pobles. Alhora, començà a publicar col·laboracions en daris, especialment en el carlí ultraconservador *El Norte*, de Girona. Va dirigir el setmanari infantil *Alegria* i altres coses semblants fins que fou nomenat director de la *Hoja* el 1926, en plena Dictadura. El 1931 fou cessat per la Generalitat i passà temporalment al *Diario de Barcelona*, on es va estar fins la guerra civil com informador polític. El 1934, sense deixar el *Diario*, tornà a la *Hoja* i s'hi va estar fins el 36.

Durant la guerra, va passar al costat franquista per França i formà part de les ofícines de Prensa y Propaganda a Salamanca i Burgos, on va rebre el nomenament de delegat a Barcelona de l'Agència EFE i director de la *Hoja del Lunes* per al moment que les tropes franquistes entressin a la ciutat. Va ocupar tots dos càrrecs fins a la jubilació, el 1965. Va morir el 5 de novembre de 1967.

Va jugar un paper important en la depuració de periodistes barcelonins i en la reorganització de l'Associació de la Premsa, entitat de la que fou Vicepresident durant vint anys, a partir del 1942.

1) **Solidaridad Nacional**

El monopoli de la premsa diària durant tot el primer mes de l'ocupació que va ostentar *La Vanguardia* no agradava aquells qui creien que, en un Estat feixista, la premsa havia d'estar plenament en mans de l'Estat, i no de l'empresa privada. Per això, van començar immediatament els esforços per treure al carrer un diari que estigués en mans del sector falangista del partit únic.

Les millors possibilitats tècniques les oferien els tallers de l'antiga *Solidaridad Obrera*, que havia deixat uns tallers molt ben equipats en uns locals propietat de la parròquia de Sant Josep Oriol, al carrer Consell de Cent, 202. En aquests locals, incautats al començar la guerra civil, la CNT hi tenia tres rotatives, una comprada el 1930 al diari madrileny *Libertad*, dues d'alemanyes, comprades respectivament els anys 1934 i 1937 —la primera de segona mà i en bastant mal estat—, i dues rotatives més, petites, incautades a *La Veu de Catalunya*. Tot aquest equip era necessari per al tiratge de 200.000 exemplars que havia arribat a tenir la *Soli* durant la guerra i per al del diari en català *Catalunya*, dirigit per Joan Peiró —creat al desaparèixer *La Veu de Catalunya* col·lectivitzada, a l'acabar 1936, i aprofitant la maquinària d'aquesta—, i ell vespertí *CNT*, que el va succeir quan l'anterior va plegar, el maig de 1937.

Tenien també 16 linotípies angleses, estenotípies i abundant material tipogràfic, tot comprat legalment per la CNT amb aportacions dels seus militants, excepció feta de les dues rotatives incautades a *La Veu*, en bastant mal estat i molt petites, ja que, malgrat el seu prestigi, fou sempre un diari de tiratge molt discret.

Tot aquest material va arribar força deteriorat a finals de gener de 1939, tant pel seu ús intensiu durant la guerra com pels danys causats voluntàriament en la retirada, i no va ser possible posar-lo en funcionament tot seguit. El que estava millor era la rotativa alemanya comprada nova per la CNT el 1937, i que havia entrat en funcionament pocs mesos abans de la fi de la guerra. Tots els esforços van anar encaminats a reparar els danys causats a aquesta rotativa i posar-la en condicions d'ús per a poder tirar el nou diari.

Tot el material va ser incautat, però no el local, que de moment va ser ocupat sense més requisits fins que, quan ja feia tres mesos que es publicava el diari, l'administrador de *Solidaridad Nacional* va signar un contracte de lloguer amb la parròquia.

Quedava la qüestió del nom, que de fet ja havia estat decidit molt abans de ser ocupada Barcelona. *Solidaridad Nacional* no va ser escollit a l'atzar. Els sindicalistes verticals volien aprofitar el nom històric de la *Soli* perquè així creien que atraïrien una clientela popular. L'explicació oficial és que s'havia triat el nom en record del setmanari homònim que els conspiradors feixistes havien posat en marxa a Barcelona, legalment, al començar el juliol de 1936. Sembla que van sortir-ne tres exemplars, els dissabtes 4, 11 i 18 de juliol de 1936, dels quals no se'n conserva cap en cap arxiu. Només algunes pàgines reproduïdes als primers números de *Solidaridad Nacional* diari i el testimoni d'alguns que asseguruen que en van vendre exemplars pel carrer, com Manuel Tarín Iglesias.

El setmanari *Solidaridad Nacional* s'havia pogut inscriure el 1936 al registre oficial de publicacions del Govern Civil de Barcelona, malgrat la prohibició que pesava sobre les revistes falangistes, gràcies a presentarse com organ de la Federació d'Unions i Sindicats Obrers de Catalunya, sindicats independents catòlics, que mantenien un acord de col·laboració amb els falangistes. Constava com a director el secretari del sindicat Joan Roca Giralt, però l'efectiu era

García Venero, que havia vingut a Barcelona enviat per José Antonio, empresonat a Madrid, a col·laborar amb la preparació del cop d'Estat.

García Venero havia tornat a Barcelona, el gener de 1939, com a director de la nova *Solidaridad Nacional*, ara diària, i va dedicar tots els seus esforços a l'aparició d'aquesta publicació, ajudat pel carlí aragonès Feliciano Baratech, cunyat de Ramon Sales, líder del Sindicat Únic, un economista que abans de la guerra havia fet les armes de periodista al *Noticiero* de Saragossa i als barcelonins *El Correo Catalán* i *La Razón*. Juliol de 1936 el va trobar dirigint a Ossa el protaveu del bloc de dretes, *La Tierra*.

Baratech va estar pocs dies a *Solidaridad Nacional*, el 1939, els justos per posar en marxa el diari, i va tornar a Saragossa.

Però les coses no van anar com García Venero pensava i no va ser nomenat director ell sinó Jesús de Ercilla Ortega, psiquiatra de Valladolid amb més ascendència política que García Venero. Ercilla havia estat amic íntim d'Onésimo Redondo i havia participat en la fundació de les JONS.

García Venero va quedar-se uns dies com a sots-director, però aviat va desaparèixer discretament, per fer-se àrrec de la direcció del diari *Levante*, de València. Aleshores es va fer càrrec de la sotsdirecció el que havia estat el primer redactor en cap, Felipe Olivares, i Feliciano Baratech va tornar a venir des de Saragossa per ocupar el càrrec de redactor en cap.

Ercilla va ser director només tres mesos. El 14 de maig va marxar al Madrid ja ocupat pels franquistes, i el va substituir interinament el subdirector Felipe Olivares fins que fou nomenat l'escriptor Luis Gutiérrez Santa Marina, que es mantindria al capdavant del diari durant un quart de segle. Gutiérrez, que sempre va signar com Luys Santa Marina, era càntabre, de Colindres, i coneixia bé Barcelona d'abans de la guerra civil: hi havia vingut a viure l'any 1927 i va participar activament en la conspiració dretana per al cop d'Estat. Havia passat tota la guerra a la presó i va poder sortir de la de València el 29 de març de 1939, poc abans de l'arribada del general Aranda. Era un dels intel·lectuals més ben vistos pel nou règim i la direcció de *Solidaridad Nacional* va ser el premi per a que pogués tornar a Barcelona.

Ercilla va ser nomenat director general de Prensa de la subsecretaria de Prensa y Propaganda del ministeri de la governació el 21 de febrer de 1941, càrrec en el que va ser substituït vuit mesos més tard per Juan Aparicio. En realitat Aparicio fou nomenat delegat nacional de Prensa, de la vicesecretaria de Educacion Popular, però aquest nou organisme, acabat de crear, va assumir les funcions de l'extingida direcció general ostentada per Ercilla. Aquest, però no va ser cessat, i va seguir cobrant per un càrrec inoperant.

Hi havia pressa per fer aparèixer el nou diari. En la reparació de la maquinària de tallers sembla que hi va col·laborar l'últim regent de *Solidaridad Obrera*, José Martínez Requena, però no li van agrair els seus serveis, perquè qui va ser designat regent de la nova *Soli* fou Mario Mir.

La contractació dels personal de tallers es va fer amb l'assessorament de dirigents i sindicalistes de Falange, tot i que, segons la llegenda, sembla que se'n va contractar algun dels que hi havia hagut abans. La mateixa llegenda assegura que Luys Santa Marina va aconseguir treure de la presó antics cenetistes que havien treballat als tallers de la *Soli* i els va reincorporar al seu lloc de treball, obtenint així d'ells una fidelitat a prova de bomba.

Fent servir *La Vanguardia Española* —en funcions aleshores de diari oficial— es va convocar "a todo el personal correspondiente" per al dia 6 de febrer als tallers del que ja va aparèixer, per primer cop públicament, amb el nom de *Solidaridad Nacional*, a Consell de Cent 202. La idea era poder treure el diari el més aviat possible, un cop reparada la maquinària espatllada.

L'11 de febrer *LVE* anunciava la sortida de *Solidaridad Nacional* per a l'endemà diumenge: "Mañana domingo aparecerá el primer número de *Solidaridad Nacional*, órgano del Movimiento de Barcelona". Però tampoc va poder ser i no va sortir fins el dimarts 14 de febrer, el mateix dia que el tradicionalista *El Correo Catalán*. Es probable que la reaparició dels dos diaris es fes coincidir per reforçar la imatge d'unió dels dos partits fosos l'abril de 1937 en Falange Española Tradicionalista.

Dels 12.000 exemplars que va començar tirant, *Solidaridad Nacional* va créixer ràpidament —gràcies a tota mena de suports oficials— fins als 100.000 de tiratge màxim que limitaven els cupos de paper. Tots els departaments de l'administració s'hi van subscriure i també van haver-ho de fer, més o menys coaccionats, bars i perruqueries d'homes. Tenir-ne un exemplar sobre el taulell era una certa prevenció d'incidents desagradables.

La tria del personal la va fer el lerrouxista Antonio Fernández Martín, primer secretari de redacció que va tenir el diari, aviat substituït per l'ex-catalanista Antoni Casas Fortuny, que

havia estat redactor en cap de *La Veu de Catalunya*. Fernández coneixia el medi periodístic barceloní per haver estat redactor d'*El liberal* dels Pérez de Rozas durant els anys de la Dictadura, i posteriorment de *Las Noticias*, *El Día Gráfico* i *La Noche*, El 1936 era director del lerrouxiista *Renovación*. A *Solidaridad Nacional* signava amb el pseudònim Antonio Lorca la columna "Mirador popular",

La primera redacció del diari, un cop estabilitzada després dels primers mesos, va quedar com una amalgama de periodistes vinculats al lerrouxiisme i la Falange, amb alguns de carlins, de la CEDA i procedents del catalanisme conservador. Una part important havien treballat al diari barceloní lerrouxiista *Renovación*, que el 1933 havia substituït al vell *El Progreso*: A part d'Antonio Fernández, que n'havia estat director, hi havia Fernando Barangó Solís, amic personal de Lerroux, Alberto Escofet, Rafael López Chacón i Lorenzo de Otero, funcionari alhora de la Organización Sindical, una duplicitat força habitual entre periodistes de la Cadena del Movimiento. N'hi havia també de les altres dues publicacions diàries que el lerrouxiisme tenia a Barcelona abans de la guerra, *El Día Gráfico* i *La Noche*, com Félix Ros o el dibuixant Ricardo Amich. Carlos Pérez de Rozas, el fotògraf, procedia també del Partit Radical.

Els periòdics lerrouxiistes havien deixat de tenir influència a Barcelona a partir dels anys vint, però alguns periodistes que s'havien format en les seves redaccions van ser claus en la reorganització del periodisme de posguerra i van actuar no solament com a punta de llança dels contraris al desenvolupament del català sinó també com a barrera per al retorn a la professió de qualsevol periodista amb passat delatable.

A la redacció de *Solidaridad Nacional*, el seu pes quedava compensat per la presència de falangistes, en bona part importats i desconeguts de la mecànica social interna de la ciutat. Els falangistes eren els funcionaris que anaven i venien, segons els destinaven, i els lerrouxiistes eren els que restaven. Però eren els falangistes els que ocupaven la direcció i la subdirecció i els que mantenien el control ideològic del diari, dintre de les directrius fixades des de govern civil.

Ni uns ni altres estaven representats en els càrrecs més directament executius: el de redactor en cap i el de secretari de redacció. El primer, Feliciano Baratech, procedia del carlisme, i el segon, Antoni Casas, del catalanisme conservador. Ex seminarista, autor teatral i redactor en cap de *La Veu de Catalunya* els difícils anys de 1930-1932, va entrar a *Solidaridad Nacional* com a cap d'arxiu però aviat va substituir Fernandez Martín com secretari de redacció i a mitjans del 1940 va assumir la jefatura de Nacional.

L'altre catalanista que va figurar entre els redactors de primera hora de *Solidaridad Nacional* fou Joan Teixidor, que hi va arribar de la mà del seu amic Ignasi Agustí. Va limitar-se a fer crítica teatral, mai va signar sinó amb inicials i va ser-hi poc temps, ja que va marxar a Destino així que va poder.

Més endavant Lluís Bertran i Pijoan va incorporar-se a la secció d'internacional, a les ordres de Fernando Barangó, que n'era el cap. Bertran era tarragoní com Casas —aquest era d'El Rourell i Bertran de La Canonja—, i molt vinculat al catalanisme d'abans de la guerra. Redactor de *La Veu de Catalunya* (1917-37), fundador i director del setmanari humorístic *El Borinot*, (1923-27), autor de mitja dotzena de llibres de poemes en català i secretari general de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, va ingressar a *Solidaridad Nacional* el juny de 1941, on va signar sempre amb pseudònim. Alguns dels que va fer servir són els de J. Dezcatllar i Juan Tierra.

Bertran va passar a exercir com a cap d'internacional en ser acomiadat Barangó el gener de 1942 per la seva pressumpta pertinença a la maçoneria. Barangó, amic personal de Lerroux, va ser cessat no solament de *Solidaridad Nacional* sinó també de l'oficina de premsa de l'Ajuntament, de la que n'era el cap des del 1939. Va posar una demanda laboral que va guanyar i a finals de 1944 el van haver de reincorporar al lloc de treball, a més de cobrar per tot el temps que va ser fora. També va ser reposat en el seu lloc a l'ajuntament, en haver estat sobreseïda la causa pel Tribunal de Represión de la Masonería. Sembla que havia demanat abans de la guerra ingressar a la maçoneria, però no el van admetre.

Finalment, entre la gent que va treballar a *Solidaridad Nacional* malgrat el seu passat més o menys vinculat al catalanisme, hi figura Aurora Díaz-Plaja, germana de l'acadèmic, que va entrar a *Solidaridad Nacional* al no poder-se reintegrar com bibliotecaria de la Generalitat, cos de funcionaris al qual pertanyia. Al diari, a més d'arxivera, hi va fer crítica de llibres catalans i infantils.

1) El Correo Catalán

Després del full extraordinari del 27 de gener, *El Correo Catalán* —diari fundat el 16 desembre 1876 i mort el 16 novembre 1985— va romandre en silenci durant tres setmanes, per reaparèixer definitivament el mateix dia que *Solidaridad Nacional*, el 14 de febrer de 1939.

Els locals del carrer dels Banys Nous, 16, i la maquinària del vell *Correo Catalán*, fundat el 1876, havien estat incautats el 1936 pel POUM, que hi va editar *Avant*, en català, fins al mes d'agost i *La Batalla*, en castellà, fins els Fets de Maig. Aleshores els tallers van passar a mans del PSUC i els treballadors es van organitzar en col·lectiu per treballar per altres publicacions, com el diari *Mañana*, del partit Sindicalista de Pestaña, que va sortir fins el 22 de gener de 1939, o el setmanari *Terra Lliure*.

Josep Tarín-Iglesias explica, en dos capítols diferents de les seves memòries (*Vivir para contar*), alguns detalls del número d'*El Correo Catalán* que va sortir al carrer el 27 de gener de 1939. Explica que el 26 de gener per la tarda va encaminar-se a peu cap a l'Ajuntament, on va entrar gairebé alhora que ho feia el jove capità de la legió que en va prendre possessió.

"Allà mateix amb Junyent i Suñé, es va decidir fer un número d'*El Correo Catalán*. Ens vam encaminar cap al carrer dels Banys Nous, on eren els tallers. Ricard Suñé, que anava proveït d'un fusell, va espanyar la porta d'un tret. Vam entrar. Però tot va ser inútil. Les màquines difícilment podien funcionar. Era impossible localitzar el personal. Per això ens vam adreçar a *La Vanguardia*, on Àngel Marsà, en funcions de director, ens va autoritzar a fer una edició d'*El Correo* a la seva impremta. Ens va ficar en una de les redaccions del diari i conjuntament amb en Ballester, Doltra, Robusté i Mallafré vam improvisar una fulla amb tota la informació de la jornada. Era el meu debut periodístic, després de dos anys i mig d'inactivitat. Cap a les dues de la matinada vaig sortir de *La Vanguardia*, dirigint-me a peu a la meua casa d'Hostafranchs".

Josep Maria Junyent, que amb Suñé y Tarín van elaborar aquell primer número del *Correo Catalán* de l'època franquista, havia tingut poc abans un paper destacat en l'ocupació de l'Ajuntament de Barcelona, el 26 de gener:

"Las fuerzas rodeadas del pueblo, llegaron a la antigua plaza de San Jaime (...) Al tomar posesión del Ayuntamiento y de la Generalidad, se redactó la siguiente acta: "A las cuatro y media de la tarde del día de hoy han sido tomados la Generalidad y el Ayuntamiento por el capitán de la Legión, Víctor Felipe Martínez. Barcelona, 26 de Enero de 1939. Actuando como testigos Rafael García Aroca, Miguel Vergés Oller y José Suñé, como secretario". Se leyó la nota precedente al público, que iba invadiendo ya la plaza de San Jaime (...) y pronunció un vibrante discurso desde el balcón del Ayuntamiento el culto periodista y abogado don José María Junyent". (*LVE*, 27 de gener)

En un altre capítol del seu llibre, Tarín afegeix el nom del poeta Carles Fages de Climent al "grup d'amics que, al capvespre, acollits per la grata hospitalitat de *La Vanguardia*, vam redactar un full volant que venia a ser el primer número del recuperat *El Correo Catalán*".

Esteve Busquets Molas, en les seves memòries (*Quaranta anys de periodisme barceloní*), hi afegeix encara dos altres noms: César Raja i José María Guillén García. Busquets explica que el número es va fer "sota la direcció de Josep Maria Junyent" i que el redactaren Ricard Suñé, el mestre Esteve Doltra Oliveras, el petit industrial Eloi Robusté, César Raja, que tenia una acadèmia d'ensenyament al carrer de Pelai, el periodista Josep Tarín Iglesias, José María Guillén García i el poeta Carles Fages de Climent.

De tots els noms citats, Esteve Doltra esdevingué, quan el diari va poder aparèixer amb normalitat, cap de redacció, mentre que Manuel Ballester Mínguez i el mateix Tarín es convertiren en redactors. Eloi Robusté, sense experiència periodística anterior, va portar la secció econòmica i financera del diari els primers mesos de posguerra —la signava amb les inicials E.R.— i després va deixar la redacció per dedicar-se als negocis. Esteve Doltra, segons explica Busquets Molas era "amic de Ramírez i col·laborador seu, abans, dins la Junta Diocesana d'Acció Catòlica" i en accedir al càrrec va estrenar-se com a periodista, ja que abans mai n'havia exercit.

El Correo Catalán no podia disposar dels seus tallers, que van quedar en molt mal estat, però *La Vanguardia* li va oferir els seus per a l'edició del 27 de gener i probablement els hi hauria seguit deixant per a edicions posteriors, mentre no hagués pogut posar en marxa els seus. Però va topar amb un obstacle inesperat, que li va impedir seguir publicant-se després del 27 de gener i no reparèixer fins el 14 de febrer.

Segons Josep Maria Solé Sabaté i Joan Vilarroya (*Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes, 1936-1975*), en l'edició del 27 de gener "va cometre el delictes d'anunciar que la "Joventut Tradicionalista de Barcelona...", així, en català" i això "li costà tres setmanes de suspensió per ordre del Jefe de los Servicios de Ocupación, general Alvarez Arenas".

La paraula en català a què fan referència Solé Sabaté i Vilarroya apareix en dos titulars de la pàgina 3 del diari del dia 27. Un diu "Ayer habló por radio Esteban Doltra, de la Joventut Tradicionalista de Barcelona" i l'altre "La "Joventut Tradicionalista de Barcelona", se incauta del que fue órgano del P.S.U.C. "Treball" y lo ofrece a *El Correo Catalán* para sus ediciones". El text de la informació situada sota aquest últim titular era com segueix:

"Anoche, elementos pertenecientes a las "Juventudes Tradicionalistas", se personaron en la que fué redacción del órgano oficial del Partido Socialista Unificado, "Treball", ocupando los locales de redacción, administración y talleres, levantando seguidamente un acta, que dice textualmente:

"En Barcelona, a 26 de enero de 1939, a las nueve de *La Noche*, el secretario de la Juventud Tradicionalista de Barcelona se hace cargo de la redacción, administración e imprenta del diario "Treball", haciendo lo propio con el local de "Publicaciones antifascistas de Cataluña" P.A.C., instalados, respectivamente en las calles de la Diputación, Paseo de Gracia, 19 y 29, con todos sus enseres y mobiliario, para utilizarlo en redacción y tiraje del diario *El Correo Catalán* y publicaciones de la Juventud Tradicionalista de Barcelona, ante los testigos que avalan esta acta."

"Firman los señores Esteban Doltra (sic), José María Junyent y Juan María Trabal."

Com es pot observar fàcilment, només en el titular apareix la paraula Joventut en català. En altres informacions del mateix exemplar del diari, hi apareixen titulars on Joventut Tradicionalista és escrit en castellà, igual que al text. No sembla, doncs, que fos altra cosa que un descuit, i costa creure que fos motiu d'una sanció. A més, a la portada del full extraordinari que va publicar el mateix 27 de gener la *Hoja Oficial*, també hi ha un avís a portada on la "Joventut Tradicionalista" apareix igualment escrita en català, i no va donar origen a cap mena de sanció.

Les tres setmanes de retard en la reparació d'*El Correo Catalán* semblen més aviat degudes a causes tècniques o a la voluntat governativa de que no sortís al carrer abans que *Solidaridad Nacional*, l'òrgan dels falangistes, del qual se'n preparava l'aparició a marxades forçades, reparant els tallers de l'antiga *Solidaridad Obrera* i reclutant operaris pel taller.

La polèmica nota podia haver resultat conflictiva, més que pel "Joventut" del titular, per l'incautació unilateral que s'hi comunica dels antics tallers del diari *El matí*, utilitzats pel PSUC durant la guerra, i per l'esprit secessionista que destil·la el fet de referir-se a la Joventut Tradicionalista, en un moment que era a flor de pell la sensibilitat per les dificultats de la fússió amb els falangistes i jonsistes en un partit únic. És significatiu, en aquest sentit, que no torni a aparèixer citada a cap altre edició del diari, a partir del 14 de febrer, la Joventut Tradicionalista, ni en català ni en castellà. En canvi, són molt abundants les gasetilles i les crides destacades a que els joves s'enrolin a les organitzacions juvenils de FET y de las JONS, com una mena de càstic per haver oblidat, el 26 de gener, que ja no existia una organització separada de joves tradicionalistes, sinó una única organització de joves per a tot l'Estat.

Tammateix, vaig demanar a Josep Tarín Iglesias, que va participar en la redacció d'aquell full extraordinari del 27 de gener i que va formar part, des del primer moment, de la redacció d'*El Correo Catalán* de posguerra que ens confirmés la dada oferta per Solé Sabaté i Vilarroya i tot i no poder recordar si va ser aquest el motiu del retard, ens va contestar que "era perfectament possible".

Busquets Molas, a les seves memòries, no fa cap referència a la pretesa sanció, i escriu només, en referència a l'edició extraordinària del dia 27, que "el diari no tenia autorització i, per tant, només en sortí aquell primer número; més tard arribà el permís per a reprendre'l, juntament amb el nomenament del director".

El primer director fou Diego Ramírez Pastor, imposat governativament a la propietat del diari, que hagués preferit un periodista més estretament vinculat a la militància carlina. Ramírez Pastor no va ser mai ben vist pel consell d'administració.

Els primers directors de la premsa de posguerra van ser nomenats directament a Burgos, prescindint completament dels empresaris. En alguns casos, aquests se'n van poder desempallegar amb una certa rapidesa i nomenar —de comú acord amb les autoritats governatives— directors de la seva confiança. Però Ramírez, igual que Galinsoga a *La Vanguardia*, va ser durant molts anys una creu imposada als propietaris. Perquè els directors nomenats des de Burgos actuaven, fins i tot de cara a l'empresa, amb una prepotència que deixava ben clar que els diaris eren al servei dels interessos del règim i no dels dels propietaris.

Ramírez va nomenar cap de redacció a Josep Maria Junyent, però aquest declinà l'oferiment, al·legant raons d'horari. Junyent tenia un càrrec oficial —secretari provincial de Educació Nacional de FET y de las JONS— i portava a terme altres activitats: no volia esclavitzar-se al diari. Aleshores Ramírez nomenà Esteve Doltra Oliveras, significadament carlí i home de la seva confiança —havien coincidit a la Junta Diocesana d'Acció Catòlica, abans de la guerra—, però sense experiència periodística, ja que fins aquell moment només havia exercit de mestre.

Diego Ramírez Pastor era nascut a Torreveja (Alacant) el 30 de març de 1906 i va morir el 9 de maig de 1968. Va licenciar-se en Dret, però no va arribar a exercir mai com advocat, sinó que s'inicià des de molt jove en el periodisme. Vinculat al carlisme, però format sobretot en l'ambient de l'Acció Catòlica des de la creació a Espanya dels primers grups d'aquesta organització de laics catòlics, a començaments dels anys vint, als setze anys ja treballava a la revista *Alma joven*, de Murcia. El 1934 va anar a Barcelona com a director del periòdic carlí *La Croada*, i va ser-ho durant dos anys, alhora que esdevenia el principal líder de l'Acció Catòlica a Catalunya. Per aquest motiu, el 1936 va haver d'amagar-se. Va passar al costat franquista i fou premiat amb la direcció d'*El Alcázar*, a Toledo, d'on va passar a la direcció de *La Voz de España*, de San Sebastián (1936-37), a la direcció de l'agència Faro, a Burgos (1937) i a la sotsdirecció d'*El Correo Español*, a Bilbao, 1937-38. Va haver de declarar com a testimoni de càrrec en el consell de guerra sumaríssim que es va fer a Burgos l'any 1938 a Manuel Carrasco i Formiguera.

Durant la guerra, Ramírez Pastor havia signat normalment els seus treballs periodístics amb el pseudònim de Jorge Claramunt, que després va seguir utilitzant en ocasions. Fins a tal punt era conegut per aquest sobrenom, que quan *La Vanguardia* va donar la notícia de la reparició d'*El Correo*, el 15 de febrer, va fer-ho donant el nom de Claramunt com a director. Un altre pseudònim que va fer servir fou el de Claravall, per contrast amb l'anterior de Claramunt. Claravall el va fer servir per una secció que es deia "Barcelona no debe ser así" que publicava regularment en un setmanari popular de curta vida que ell va crear i dirigir amb el nom de *Ramblas*. En aquest setmanari va poder començar a publicar-hi coses, amb el pseudònim de Sempronio, el periodista Andreu-Avel·lí Artís, mentre no li era permès de vincular-se a cap diari a causa dels seus antecedents en la premsa catalana d'abans de la guerra.

Com ha explicat Manuel Ibáñez Escofet a les seves memòries (*La memòria és un gran cementiri*), Ramírez Pastor "abans de la guerra havia après el català i el parlava no solament amb fluïdesa sinó de manera refinada i culta, només amb un indefinible accent, l'entonació dels que no han après la llengua dels llavis de la seva mare".

Josep Tarín Iglesias parla, en les seves memòries, de Ramírez Pastor i la primera redacció franquista d'*El Correo*, amb les paraules següents:

"El 26 de gener de 1939, quan les tropes de Franco van entrar a Barcelona, amb en Suñé i altres companys vam imprimir als tallers de *La Vanguardia* el primer número d'*El Correo* d'aquesta nova època. Naturalment, no va poder seguir apareguent en dies successius, perquè faltava el corresponent permís, que no va arribar fins al cap d'uns dies, en unió del nou director designat pel govern, que era don Diego Ramírez Pastor, vell carlí murcià afincat a Barcelona, molt relacionat amb les organitzacions catòliques. Va aparèixer pel diari vestit de tinent o capità de requetés, amb un immens capot i boina vermella en la que hi campaven dues o tres flors de lis, insignies de la seva categoria paramilitar. Era un home simpàtic, de certa arrogància i molt donat a parlar, col·locant grans i llargues parrafades. Era ni més ni menys que la representació dels vells i exuberants polítics. Naturalment el senyor Cabani va quedar reduït de nou al seu càrrec de gerent i Ramírez es va portar amb ell una persona gairebé insignificant anomenada

Villena, també vestit de requeté. Escrivia cròniques de guerra per a l'agència Faro. Esteban Doltra, amic seu d'abans de la revolució, va passar a cap de redacció al renunciar-hi Josep Maria Junyent, que no va voler carregar amb el mort. Ramírez també es va portar un altre jove carlinot, José Bernabé Oliva, que tenia algun deute pendent amb la justícia militar. Segons sembla, essent advocat, al cridar la seva quinta va ser destinat al Cos Jurídic Militar, i naturalment havia de passar pel sedàs de la depuració. Després d'un breu Consell de Guerra va ingressar definitivament en el diari, encarregant-se de la secció literària i dels editorials. Pel que fa a mi, Ricard Suñé es va espavilar no sé com per a convèncer Ramírez i ràpidament em vaig veure convertit en redactor d'*El Correo Catalán*. Foren uns dies tremends. Tot era per fer. Em van encarregar la informació, podríem anomenar judicial, però en el ram de guerra. La major part de les vegades la censura vetava la publicació".

Cal afegir a aquestes paraules que el requeté pressumptament anomenat Mariano Villena, la "persona isignificant" que es va portar Ramírez, en realitat es deia Manuel Viela, era madrileny i havia estat capellà, segons es va saber més tard, quan va decidir recuperar els hàbits que havia penjat i, abandonant la redacció d'*El Correo*, tornar a la seva diòcesi de Madrid.

Un altre fitxatge de Ramírez va ser José Maria Olivera Baylos, el seu cunyat, que completava amb Mariano Villena —o Manuel Viela— i amb mossèn Gabana la redacció d'internacional. Tampoc tenia un origen periodístic, però, a diferència de Viela, va aconseguir de ser admès a l'Associació de la Premsa i al Registre Oficial de Periodistes. Olivera Baylos va entrar al diari al cap d'uns mesos, per substituir a Antonio Carrero Baringo, un arribat de nou el febrer de 1939 que aviat va passar a *La Vanguardia*.

Entre els redactors carlins dels primers temps de posguerra —ho eren la majoria, a la redacció d'*El Correo*— hi destaca Josep Maria Junyent, fill d'un antic director i figura destacada del carlisme a Catalunya, el diputat i senador Miquel Junyent Rovira, germà de la mare de Miquel Roca Junyent. Josep Maria Junyent era el responsable de la crítica teatral, i ho va ser fins ben entrats els anys cinquanta, en un tó absolutament reaccionari que li feia condemnar per agosaradament modernistes les tímides experimentacions teatrals que tolerava la crítica franquista. La crítica d'espectacles es completava amb Joan Borràs de Palau, crític musical d'*El Correo* des del segle anterior: havia estat testimoni de la bomba del Liceu, el 7 de novembre de 1893. Al reintegrar-se a la redacció després de la guerra acabava de complir setanta anys i va seguir amb la crítica musical del diari pràcticament fins a la seva mort, el 1953. La crítica de cine era encomanada al col·laborador Antoni Nadal i Rodó, d'origen fejecista —havia ocupat càrrecs de responsabilitats en diaris vinculats a Unió Democràtica— i per tant una rara avis en la redacció tradicionalista d'*El Correo*. La de toros a Josep Soler Poch, vilafranquí, advocat i funcionari municipal, que signava "Domingo". Ell mateix tindria cura de la crítica d'exposicions d'art, que en els primers mesos de posguerra signava Borràs de Palau.

Esteve Busquets Molas, un altre redactor de la immediata posguerra, i que va seguir-ho sent fins a la mort, era, com Antoni Nadal, una contradicció evident en la plantilla del diari d'aquella època. Fejecista com ell, estretament vinculat a grups de catòlics progressistes i catalanistes —abans de la guerra va treballar als diaris vinculats a Unió Democràtica, *El Matí* i *La Nau*, i va dirigir *Catalònia*, el diari tarragoní de la Lliga—, el 1939 va entrar a la redacció d'*El Correo* gràcies al suport de Ricard Suñé. En vigílies de la guerra havia entrat a la redacció de *La Noche* i els primers temps de la guerra, abans de ser mobilitzat, va estar discretament parapetat al *Diari de Catalunya* controlat per Estat Català, gràcies a l'ajut de Joan Cornudella i Josep Andreu Abelló.

L'altre jove prodigi d'aquella primera redacció d'*El Correo* de posguerra era José Bernabé Oliva, igualment carlí, que a finals d'any va ser nomenat secretari de la Jefatura Provincial de Premsa, sense per això abandonar el diari, on portava la secció de llibres.

Ricard Suñé fou un dels periodistes clau d'aquella primera redacció d'*El Correo* de posguerra. Especialista en informació policial, a la que ja es dedicava al mateix *Correo* abans del trenta-sis, als anys quaranta encara es conservava en plenitud de facultats. Manuel Tarín el va descriure a les seves memòries (*Los años rojos*) com a "maestro de reporteros" i explica que era el responsable de la secció de successos, "que ell cobria com ningú, amb una brillantor que només igualaria, en una època molt posterior, Enrique Rubio". D'ell diu també que "era un pou de sabiduria: coneixia la història de Barcelona, la història del periodisme barceloní, la vida espanyola, des del punt de vista d'un carlisme militant (...); posseïa nocions de balística, se sabia el Codi penal i, això és important, donava la cara". En realitat, Suñé no feia només

informació de successos, sinó, en l'estil poc especialitzat del periodisme de l'època tota mena d'informacions locals: freqüentava l'ajuntament i els altres centres culturals i polítics i era un apassionat de la història de Barcelona. El seu coneixement de la ciutat li va servir perquè quan la seva empena periodística de joventut va començar a decaure, als anys cinquanta, es pogués dedicar a la divulgació històrica barcelonina, tant a través de la seva secció fixa al Correo, "Dietario barcelonés", com a través d'una col·lecció de fascicles titulada *Nueva crónica de Barcelona* avui altament cotitzada a les llibreries de vell. Josep Tarín Iglesias, que fou un gran amic seu, el descriu en les seves memòries dient que "com a bon carlí, era un fervent catòlic, amic de capellans i frares, però gens clerical; els seus fervors monàrquics, apart de la monarquia proscrita, s'inclinaven cap a Charles Maurras i la seva Action Française, en la que veia reflectida tota la seva actuació". Gran aficionat als toros —el seu pare havia estat picador—, membre del requeté durant la República —anys en que compartia el seu treball com a redactor d'*El Correo* amb el de responsable de la redacció barcelonina del diari manresà, vagament carlí, *Pàtria*—, bohemí i de fort caràcter, va morir atropellat per un tramvia, al baixar precipitadament del taxi en el que mantenia una forta discussió amb una dona. Va quedar inacabada la seva *Nueva crónica de Barcelona*, editada en fascicles.

A la primera redacció del 1939 va haver-hi també Josep Pedreny, un altre redactor dels d'abans de la guerra que, a la posguerra, va estar-hi molt poc temps, perquè va morir desseguida. Tortosí com ell era Manuel Ballester Mínguez, el cap d'informació local, que alternava aquesta feina amb la de bibliotecari de la facultat d'Arquitectura, que li ocupava els matins, d'acord amb la norma quasi inalterable de la pluriocupació dels periodistes, única fórmula de supervivència en aquella època de salaris periodístics miserables.

Dels esports en tenien cura Albert Durán Arbizu, que aviat va passar a fer informació local, i Vicente Loren, que havia començat a treballar a l'administració del diari abans de la guerra, igual que un altre redactor que més endavant arribaria a director: Andreu Roselló. Loren —que ja signava amb una "L." cròniques esportives el febrer de 1939— va ser el cap d'esports del diari fins a la seva jubilació, que va coincidir amb la desaparició d'*El Correo*.

El fotògraf d'*El Correo* era Camilo Merletti Carriba, fill del pioner del fotoperiodisme Alexandre Merletti Cuaglia. Havia començat la carrera ajudant el seu pare en la multitud de publicacions que aquest arribà a servir en el primer terç de segle, especialment a *La hormiga de oro*, revista catòlica il·lustrada ben vista pel món capellanesc d'*El Correo*, el que li facilità l'entrada al diari el 1939.

Completaven la redacció tres capellans: monsenyor Pere Lisbona i Alonso —que ningú ha pogut explicar mai perquè es feia dir monsenyor— i els mossens Jaume Barrera i Baranera i Enric Gábana i Ventura. Monsenyor Lisbona havia estat sots-director del diari abans de la guerra, a l'època que el dirigia el diputat i senador carlí Miquel Junyent. Durant la guerra havia estat empresonat a Figueres, però va poder salvar la vida i retornar al *Correo*. Mossèn Barrera, de l'Acadèmia de Bones Lletres, antifabrià i professor del Seminari, dirigia la pàgina literària del diari. Es diu que fou l'únic capellà que, acabada la guerra, anava vestit de seglar, en una època que no portar la sotana podia ser considerat un acte subversiu. Mossèn Gabana ja formava part de la redacció abans de la guerra i a partir de 1939 va canviar la informació religiosa per la d'estranger. Havia viscut llargues temporades a Londres i tenia fama d'anglòfil. A l'hora d'asseure's a la taula de redacció es treia la sotana i es posava el seu uniforme de capellà castrense (de la Creu Roja, per ser més exacte). De fet, tots aquells periodistes que havien fet la guerra acostumaven a vestir l'uniforme militar en el seu treball diari del 1939 i dels primers anys quaranta, perquè això els facilitava molt les coses. A totes les redaccions eren habituals els uniformes, armes incloses.

L'editorial del primer número, el 14 de febrer, destaca pel que semblava una obsessió de les autoritats respecte al *Correo*: que mantingués assumida clarament la fússió del tradicionalisme en el partit únic i evités les manifestacions públiques de particularisme carlí. El diari dels primers temps va ser, en aquest sentit, un constant vull i no puc. El "Día de los mártires de la tradición" —10 de març—, per exemple, el record de les glòries carlines es combina amb la remarca de la presència de Falange en tots els actes commemoratius. Les vacilacions entre aquesta jornada commemorativa pròpia i la oficial del Día de los Caídos van ser constants, entre la pressió governativa perquè destaqués més la segona i el desig de fer-ho amb la primera. L'editorial del 14 de febrer era revelador:

"Es verdad que durante nuestro silencio se ha producido en España un fenómeno político de singular trascendencia: la aparición de la Falange *Española* Tradicionalista y de las JONS. Pero este hecho, que a la mayoría de los españoles reintegrados a la Patria común en tierras

catalanas ha podido sorprendre-les, en mayor o menor medida, a nosotros no puede parecernos sino la consecuencia lógica y natural de unos hechos políticos que muchos de nuestros lectores ignoran todavía. La Falange —la vieja Falange anterior a esta de hoy, integrada por boinas rojas y camisas azules— era, como lo fuimos nosotros, antiliberal, antidemocrática, *Española* con soberbia —si es permitido hablar de este modo— y llena de afanes imperiales.

"Por eso nosotros, que siempre recibimos con recelo y destemplanza la aparición de nuevas organizaciones políticas, asistimos al nacimiento de la Falange, con alegría bien próxima a la de correligionarios. Y era el requeté de Madrid quien daba guardia en la calle de la Comedia, mientras José Antonio Primo de Rivera pronunciaba su histórico discurso del 29 de octubre. Y era Víctor Pradera quien en un artículo publicado en *Acción Española* señalaba las coincidencias fundamentales entre la doctrina recién sembrada y la vieja —pero siempre nueva— doctrina de la Tradición.

"Después nos aunamos juntos y salimos el mismo día a los campos de batalla para encontrar una España nueva que sonreía ya en la aurora del 18 de julio. Navarra y Valladolid —boina roja y camisa azul— fueron símbolo popular de la nueva Cruzada. Y hoy Navarra y Valladolid son el símbolo de la Patria entera, en plenitud de logro político".

En els primers números d'*El Correo* hi destaquen dues seccions: una a contraportada, titulada "Nuestros mártires", on anaven sortint les hagiografies dels carlins morts durant la guerra, encara que hagués sigut de mort natural. Els primers van ser els periodistes més o menys vinculats al diari. Aquesta secció va canviar el nom el 2 de març, potser per imposició governativa, i substituir-lo per "Mártires de la Tradición", ja que només hi sortien tradicionalistes, i cap falangista. L'altra secció curiosa era la que sempre va ocupar la plana 6 del diari —fins que es va suprimir el 8 de març— i que s'anomenava "Resumen legislativo". Reproduïa la nova legislació decretada pel règim franquista en substitució d'anteriors lleis republicanes, i responia molt a la voluntat pedagògica de tota la premsa: calia instruir els lectors sobre el nou marc legal i polític en què es mourien a partir d'aquell moment, i anar-los-en convençant de les seves excel·lències.

Aviat van començar a publicar-se també a la contraportada reportatges sobre les mal·lEstats atribuïdes als "rojos": la tomba de Gaudí destrossada, el desastre de l'ensenyament republicà, el museu de Montjuïc, saquejat...

Tanmateix, la perla més destacada d'aquelles primeres setmanes és l'anunci (en català! que es va publicar a la pàgina 2 del dia 21 de febrer—el de la desfilada de la Victòria, amb Franco a Barcelona— i que correspon a un establiment situat al número 27 de l'Avinguda del Portal de l'Àngel:

"La Orquidea.
Josep Canet.
Labors per a senyora,
merceria novetats,
dibuix i brodats".

No coneixem les repercussions que va tenir per al diari i per a l'establiment, si en va tenir cap, la publicació en català d'aquest anunci.

1) ***El Noticiero Universal***

Sis dies després que *Solidaridad Nacional* i *El Correo Catalán* veiessin la llum va fer-ho *El Noticiero Universal*. El dilluns 20 de febrer, al vespre, el *Ciero* reprenia el contacte amb els lectors. La data no era un atzar, sinó una urgència, ja que l'endemà, dia 21, s'havia de celebrar a Barcelona la desfilada de la Victòria, en presència del general Franco, i era convenient comptar amb un altre mitjà de premsa que se'n fés ressó, i més especialment si era de tarda. L'edició del dia 21, efectivament, va estar dedicada monogràficament a l'esdeveniment.

Durant la guerra, els treballadors l'havien seguit publicant com empresa col·lectivitzada, en passar-se a l'Espanya franquista els seus propietaris, la família Sedó - Peris Mencheta, que l'havien fundat durant l'Exposició Universal de 1888. El diari, vespertí, s'havia publicat fins el 20 de gener de 1939, conservant el nom.

La redacció que va reprendre l'elaboració del diari el 1939 era pràcticament idèntica a la que hi havia el 1936 i que, en la seva major part, va seguir al seu lloc de treball durant els primers mesos de la guerra. Julio Zarraluqui, que en formava part des de finals del 1934, descriu a les seves memòries (*Cuatro redacciones y una guerra*) el funcionament del diari després del 19 de juliol de 1936:

"El periódico, en apariencia, no había variado. Seguía todo igual, incluso con el Gerente y el Director en sus cargos, asistidos como anteriormente por Manegat, Sáenz, Sarañana, Riba, Balanzó, Romea, Marquillas, Llaudet, Elías y Hernández, entre otros. Empero, a poco que se profundizase en la vida normal del diario se comprobaba el cambio operado. Al Gerente le quedaba el nombre, la consideración de todos y un sueldo todavía decoroso, pero sus funciones habían pasado a ser ejercidas por un Comité Obrero de Control que integraban representantes de la redacción, de la administración y de los talleres. Al Director le sucedía otro tanto. Los redactores seguían como en otra época llevándole las cuartillas, pero quien en realidad tenía que aprobarlas era el redactor político, Enrique Tubau, a quien Companys había designado como delegado gubernativo de la Generalidad. En cuanto a los redactores, casi todos espiritualmente al otro lado de la barricada, seguían su labor,..".

Una simple comparació de noms, entre la redacció de finals de 1936 i la de començaments de 1939 aporta molts pocs canvis. Segueix havent-hi absolutament tots els noms que esmenta Zarraluqui: Luis G. Manegat com a sots-director, Leandro Sáenz, José Sarañana, José Riba, José María Balanzó, Alfredo Romea, Félix Marquillas, Angel Elías i Manuel Rodríguez de Llauder. El director oficial de 1936, del qual no esmenta el nom, era Josep Palou Garí, que ho va seguir sent el 1939, després d'un breu parèntesi. No cal dir que el director efectiu, o comissari polític, Enric Tubau, va desaparèixer de la ciutat. Curiosament, Enric Tubau procedia del lerrouxisme, ja que havia format part de la redacció d'*El Progreso / Renovación*. Altres redactors que Zarraluqui no esmenta van poder continuar igualment a la redacció el 1939.

L'explicació és ben senzilla: ni el 1936 ni el 1939 es podien fabricar periodistes en un dia, i calia que els diaris continuessin sortint. El 1936 els republicans es van haver de conformar amb alguns redactors que, com escriu Zarraluqui, es trobaven "espiritualmente al otro lado de la barricada", i el 1939 els franquistes van haver de perdonar-los la col·laboració amb els rojos. Cal dir, però, que una part d'ells havien anat desapareixent de la redacció en el transcurs de la guerra, i passant-se al costat franquista, i que molts que van romandre fidels a la República van haver d'abandonar la seva feina el 1939.

Josep Palou Garí, el director d'abans de la guerra —i també dels primers dies de la revolució, a desgrat seu—, no va tornar a agafar la direcció immediatament, quan el diari va tornar a sortir el 20 de febrer. Una nota a la pàgina 2 del diari ho adverteix:

"Nuestro estimado amigo don José Palou Garí, que dirigió *El Noticiero Universal* hasta el año 1936, ha sido nombrado asesor técnico de la Empresa editora de este periódico. Felicitamos al distinguido compañero y le deseamos acierto y éxito en su nuevo cargo".

D'aquesta manera, els propietaris van acatar la decisió del ministeri de la governació de nomenar com a director a una altra persona, Enrique de Angulo, però deixaven ben clara la seva preferència envers Palou fent-li un nomenament simbòlic a l'espera que els esdeveniments permetessin retornar-li la direcció.

Enrique de Angulo Gatto-Durán, primer director de la posguerra, fou el producte típic dels nomenaments imposats pels ocupants en els primers moments. Procedia d'*El Eco*, un diari fundat en els últims temps de la dictadura de Primo de Rivera, el setembre de 1929, molt dretà, amb simpaties radicals. A la redacció d'*El Eco* hi havia debutat també Manuel Tarín Iglesias. Angulo —"obcecadament monàrquic i espanyolista", segons definició de Joan Sario— havia estat corresponsal d'*El Debate* als anys trenta i havia publicat un llibre reportatge sobre el 6 d'octubre que és encara la visió més ultradretana sobre aquells fets que es pot trobar a les biblioteques. Estretament vinculat amb la Unión Militar Española, va tenir una participació activa en la preparació de la sublevació del 19 de juliol de 1936 a Barcelona. Després va marxar a Madrid, i d'allà, l'agost de 1937, va passar el Tajo nedant per incorporar-se a l'Espanya de Franco.

Enrique de Angulo va ocupar només uns mesos la direcció d'*El Noticiero*, i encara de manera nominal, perquè qui de fet la va portar fou Josep Palou Garí, que era ja el director el 1936. Això és ben evident en l'acta del 8 de gener de 1940 de l'Associació de la Premsa, que fa constar "su satisfacción por el hecho de haber sido confirmado Jose Palou Garí en el cargo de director de *El Noticiero Universal* en el ejercicio del cual ha demostrado singulares condiciones de competencia y claridad de juicio, que han prestigiado su nombre con una ejecutoria digna y de relieve. Verle de nuevo exaltado al citado puesto de confianza significa.... "

Josep Palou Garí tenia 55 anys el febrer de 1939. Era un advocat mallorquí que havia començat a exercir com periodista a *El Correo* de Mallorca, el 1907, i que es va traslladar a Barcelona a finals de 1908. Va entrar a la redacció de *Las Noticias*, on va estar un any just (gener 1909 - gener 1910) per passar després a la d'*El Noticiero*. En va ser redactor fins que el 1931 el van nomenar subdirector i director el 1935. A finals del 1939 es reincorporà a la direcció —després del breu parèntesi d'Enrique de Angulo—, i la va ocupar oficialment fins a la seva jubilació, el 1952, encara que des de mitjans dels anys quaranta Luis G. Manegat ja era qui l'exercia de fet.

Soci fundador de l'Associació de la Premsa (numero 11), en la que havia ingressat el 4 de gener del 1910, fou una de les figures clau per a la reconstrucció d'aquesta entitat el 1939, junt amb Burgada, Clapera i Rodríguez Codolà.

Va escriure i publicar un llibre titulat *Treinta y dos meses de esclavitud* sobre el període de la guerra civil.

De la seva ideologia en dona una idea clara l'entrevista que li va realitzar el periodista francès André Corthis l'estiu de 1940, és a dir quan tot just acabava de prendre possessió oficialment del càrrec de director. Aquesta entrevista, reproduïda en un llibre poc conegut (*L'Espagne de la Victoire*) va ser feta amb tots els beneplàcits de Serrano Suñer, que va autoritzar Corthis a viatjar per Espanya i donar a conèixer el món la "realitat" del nou règim. La posició de Corthis respecte al franquisme era, evidentment, d'admiració total. Traduíem del francès la breu entrevista:

"Don J. Palou Garí, director del diari més important de Barcelona, *El Noticiero*, és una mica inquiet de rebre'm, ja que coneix prou bé el periodisme com per no tèmmer una possible tergiversació de les seves paraules. Però quin error es podria cometre davant la seva honradesa de conviccions, el seu despreci tan gran respecte el que ha passat, i el seu entusiasme per tot el que es fa actualment?

— Els principis d'ordre i de tradició sobre els quals recolza l'actual govern son els que he defensat tota la meua vida. Estic content de poder-los defensar lliurement i de poder manifestar la meua fidelitat al Caudillo i el seu règim — em declara.

— Ja que parreu de llibertat, permeteu-me una pregunta: Hi ha llibertat de premsa, a Espanya?

— Per descomptat... en la mesura que acceptem les lleis d'estimació al Caudillo i de respecte a l'Estat espanyol. Què era la llibertat atorgada per la República sinó la d'encoratjar el llibertinatge i la insubordinació? Quant als drets, parlem-ne. No es tenia ni tan sols el dret a la vida.

— Parli'm de la qüestió del separatisme català...

— Ha mort ofegat per les seves mateixes revoltes. Massa elements d'esquerra se l'havien fet seu, i amb el pretext del catalanisme fomentaven el desordre... Ara, Espanya és Una... Però —afegeix J. Palou Garí— no confongueu la reacció que es manifesta envers les doctrines de desordre i de materialisme amb un moviment de retrocés pel que fa a les qüestions socials. En aquesta matèria, al contrari, no parem d'avançar. Les noves lleis van cada vegada més a favor de l'humil, del treballador. Per damunt de qualsevol altra cosa, el que nosaltres ambicionem és establir la unió entre tots. No hi ha cap conflicte que no pugui ser resolt sense necessitat d'una vaga, en la concòrdia i la fraternitat entre patrons i obrers".

El sots-director, Luis G. Manegat va nèixer a Barcelona el 13 de desembre de 1888 i va morir a Barcelona el 15 de juny de 1971. La seva carrera periodística va començar al *Noticiero* com a col·laborador, el 1912, i el 1924 va obtenir lloc com a redactor. Al jubilar-se l'anterior director d'*El Noticiero*, Josep Palou Garí, el gener-febrer de 1952, Manegat va quedar com director en funcions, fins que el van confirmar en el càrrec a finals de juny del mateix any 1952. De fet, ja feia de director als últims temps de Palou, a causa de l'edat i de les múltiples ocupacions d'aquest.

Manegat va col·laborar sense reserves amb els nousvinguts. El 10 d'abril de 1943, la junta de govern de l'Associació de la Premsa de Barcelona li agraià a Manegat, que era vocal

de cultura de l'entitat, "la labor realizada en el examen detallado fondos (sic) bibliográficos de nuestra Biblioteca, a los efectos de las exclusiones de su catálogo de los libros cuya relación fue confeccionada de conformidad con la brillante labor realizada por VD" (Llibre d'actes de l'Associació de la Premsa).

La presencia de lerrouxistes a la redacció d'*El Noticiero* de 1936 —afiliació que va facilitar la seva reincorporació— té una explicació senzilla: El propietari, Alfredo Sedó Peris-Mencheta, s'havia vinculat al partit radical a partir de la victòria electoral de les dretes, el novembre de 1933, i va anar fixant, en els mesos següents, periodistes del partit i procedents de diaris del partit. Sedó va formar part, com a radical i sense cartera, del consell del governador general de Catalunya, Joan Pich i Pon, durant el període de suspensió de l'Estatut, al costat d'altres polítics radicals, cedistes i de la Lliga. Quan el 19 de novembre de 1935 Ignasi Vilallonga va substituir Pich i Pon, Alfredo Sedó va ser nomenat conseller d'Economia, com una manera de neutralitzar la de Finances que ostentava Félix Escalas ja des de l'època de Pich i Pon. Davant d'aquesta enutjosa duplicitat, Escalas va dimitir el dia 30 del mateix mes de novembre i la seva cartera de Finances va ser incorporada a la d'Economia que ostentava Sedó. Poc li va durar, però, perquè el 14 de desembre va arribar interinament al càrrec de governador general de Catalunya Joan Maluquer i Viladot, que va nomenar un consell íntegrament format per membres de la Lliga, consell que va mantenir Félix Escalas, nomenat governador quatre dies després.

Aquesta clara vinculació política del propietari d'un diari que no apareixia com a portaveu d'un partit no és un fenomen estrany en la premsa d'abans de la guerra. Joaquim Gomis, president del consell d'administració d'*El Correo Catalán*, va formar part, com a tradicionalista, de la candidatura del Front Català d'Ordre, en les eleccions del 16 de febrer de 1936.

El Noticiero va ser l'últim dels diaris apareguts o reapareguts a Barcelona entre l'ocupació de la ciutat i la fi de la guerra. El primer número de l'era franquista, el 20 de febrer de 1939, porta encara a portada el parte oficial de guerra, donant compte del bombardeig del port d'Almeria. L'inevitable retrat del Caudillo, a tres columnes, i els textos panegírics dedicats al Dictador ocupen la resta de la primera plana i tota la segona plana. Cap altre diari havia fet un desplegament semblant d'adulació al general Franco. Fins a la tercera pàgina no hi ha l'editorial de presentació, en el que introdueix el seu segell personal d'anticatalanisme apart de l'obligat esment al partit únic:

"*El Noticiero Universal*, al verse recuperado, libre al fin de la tiranía de la Generalidad y de la ignominiosa mediatización de estos treinta meses de oprobio y despotismo marxista, al reanudar la comunicación con sus lectores, reitera con fervor centuplicado su adhesión a sus grandes ideales de siempre, Dios y España, y con sincera emoción, henchido de gratitud y patriotismo rinde homenaje al glorioso Ejército español y a su invicto Generalísimo Franco, genial artífice de la victoria y Caudillo de la Falange *Española* Tradicionalista y de las JONS".

Com ja havia fet *La Vanguardia*, la numeració prescindia dels diaris apareguts durant la guerra amb la capçalera d'*El Noticiero Universal* però amb un contingut molt diferent d'aquell que haurien desitjat els propietaris. L'exemplar del 20 de febrer portava el número 16.425 i es feia correspondre a l'any L, tot i que el diari havia estat fundat el 1888 i el 1939 era, en pura lògica, l'any 52 de la publicació. Es descomptaven els anys 1937 i 1938, en què havia funcionat amb règim col·lectivitzat. Com que la guerra encara no havia acabat, la data anava acompanyada no de la indicació "Año de la Victoria" que els diaris farien servir a partir del mes d'abril, sinó la de "III Año Triunfal" obligada en les publicacions de zones ocupades. L'explicació d'aquest salt en el temps es donava en una nota al peu de la plana 5:

"*El Noticiero Universal*, que dejó espiritualmente de publicarse el 18 de Julio de 1936, vueLVE hoy a su labor, incorporado al Glorioso Movimiento. La Empresa, que en la totalidad de sus miembros varones, pasó a la España Nacional para coadyuvar a la obra del Generalísimo —alguno de ellos se halla aún en el frente luchando como voluntario— se desentendiéndose totalmente de cuanto se ha publicado desde aquella fecha, y así, nuestro periódico reanuda su vida en el punto y hora en que quedó suspendida en su número 14.624, para continuarla con el que lanza hoy a la luz, el 16.425, a los veinticinco días de la entrada victoriosa de las tropas *Españolas* en Barcelona".

El to general del diari, els primers dies, es veu fortament marcat per un to falangista, segurament no només per la personalitat del director, sinó sobretot a causa de la seva falta d'identitat política. Això no era tan accentuat a *El Correo Catalán* ni ho seria al *Diario de Barcelona*, que miraven de marcar distàncies des dels seus arrelats plantejaments monàrquics.

Una altra de les característiques d'*El Noticiero* que li van donar tot seguit un segell propi fou la importància que atorgà a les col·laboracions. Ja des dels primers números hi abunden les columnes d'opinió signades, amb l'esment de "Prohibida la reproducción", segurament perquè eren contractades a través de l'agència Mencheta. Hi ha articles de Pemán, Julio Camba, César González Ruano, Eugenio Montes, Juan de Córdoba, José María Salaverría, Eugeni d'Ors... Fins i tot s'hi noten menys reserves que a d'altres diaris a firmar coses per part dels propis redactors del diari. Mentre que al *Correo Catalán*, per exemple, gairabé no s'hi troben signatures, en *El Noticiero* hi són abundants.

El sots-director, Luis G. Manegat, signava un bitllet en el primer número i en el mateix exemplar hi ha una significativa col·laboració del tinent d'alcalde monàrquic de l'Ajuntament de Barcelona Aurelio Joaniquet, que havia format part, amb Alfredo Sedó, dels governs de la Generalitat descafeïnada del bienni negre. La signatura del director Enrique de Angulo apareix sovint, amb inicials (E. de A.), en els primers números.

Una curiositat en matèria de signatures apareix també en el primer número: el comentari de cine porta com a firma el pseudònim "Arc voltaic", en català, que naturalment no va tornar a aparèixer.

L'abundància de col·laboracions de caràcter literari, i fins i tot una mica desenfadat, responien segurament al desig de marcar un to propi de diari de tarda. En aquest sentit, la secció més curiosa és una que va començar-se a publicar en el segon número, titulada "A vuela pluma", formada per anècdotes i petites notes amb il·lustracions que, segons es deia, eren en part enviades pels lectors. En conseqüència, la secció no anava signada. En presentar-se, feia un advertiment:

"Quienes nos escriban deben tener presente que este periódico no es *El Liberal*, ni *El Heraldo*, ni *El Diluvio*, ni mucho menos *El Noticiero Universal* de estos treinta meses de ignominia bajo la dirección de Tubau y la férula de Máximo Silvio y la cerril grosería de Corbinos... Este es un periódico de señores".

Una altra de les característiques pròpies que volia tenir com a diari de tarda —i per tant més popular— era la de destacar en els titulars els aspectes més anecdòtics —en detriment dels més legalistes— de les disposicions oficials que tots els diaris estaven obligats a incloure: "Desaparecen las inscripciones de nacimiento con nombres exóticos o extravagantes" o "Se ordena que la boina roja se lleve siempre puesta como prenda de uniforme".

Pel que fa al caràcter dels titulars, *El Noticiero* va estar a mig camí entre la grandiloqüència de *La Vanguardia* i la sobrietat que tindria el *Diari de Barcelona* quan va reparèixer. Combinava titulars informatius amb d'altres d'interpretatius. No escatimava adjectius, però no va caure en els extrems de Galinsoga.

Com tots els altres diaris, entremig de la informació hi ha intercalats destacats entre filets, amb un cos de lletra més gran que el de la informació, amb crides patriòtiques del tipus "José Antonio, Calvo Sotelo, millares de mártires anónimos ofrendaron sus vidas por salvar la Patria. Todo buen español debe estar dispuesto a imitarles. Caídos por la Patria ¡¡¡Presentes!!!". Les matrius dels signes d'admiració de les linotípies, en aquells temps, eren sotmeses a un desgast força superior al normal.

Apèndix 9

Una visió indulgent des del costat franquista dels periodistes que van seguir treballant a Barcelona durant la guerra.

Presencia física y ausencia espiritual del periodismo, durante los treinta meses marxistas

(...) "Algunos periodistas —no marxistas, no rojos; patriotas excelentes y hombres de bien a carta cabal—, estaban colocados en los periódicos y allí siguieron durante toda la guerra. Puede decirse de ellos, que así como quienes cooperamos por omisión, por no publicar ni una línea, al triunfo de la Causa nacional, ellos por acción, por haber publicado muchas líneas, colaboraron con los opresores? Han pasado los años y ya ahora, lograda la conveniente perspectiva de distancia y de serenidad, puede abordarse la cuestión desapasionadamente. Veámoslo:

Ignoro si en la correlación, en la gradación de "Poderes", continuaba *La Prensa*, durante la guerra y en zona roja, ocupando el cuarto lugar. Desde luego, "podía", ejercía influencia sobre las masas. Cuanto mejor hecha hubiese estado, mayor habría sido su influencia, no sólo proselitista, sino también para prestar ánimos a los prosélitos, generalmente decaídos, y a cuyo decaimiento contribuyeron en amplia manera sus propios periódicos.

No dispusieron los rojos, en verdad, de una Prensa brillante. Su orientación corría a cargo de los partidos; su dirección se confiaba, en infinidad de casos, a quienes del Periodismo eficaz lo desconocían todo, pero no ignoraban nada respecto a vanidades y egolatrías que al lector le traían perfectamente sin cuidado; de redactar los periódicos se encargaban periodistas propiamente dichos, y otros nombrados tales por igual procedimiento expeditivo que "hacía" coroneles o generales del ejército rojo.

¿Debieron negar toda colaboración aquellos verdaderos periodistas? Estoy seguro de que ninguno de ellos dejaría de plantearse esa pregunta, que equivalía a un grave problema de conciencia. Porque el abandonar la Redacción, no ofrecía sólo la posibilidad, nada hipotética, de perder la propia vida —que eso, al fin y al cabo, en aquellos momentos, no importaba demasiado—, sino de que la perdieran también los seres que del inhibido dependieran: la mujer, los hijos; acaso los padres ancianos.

No optaron por el heroísmo, aunque también debió resultar heroico hacerse un nudo en el corazón y otro en las ideas, y otro aún en la idoneidad profesional, limitándose a elaborar astrosas gacetillas. Encantados de que las crónicas, los artículos, los editoriales, corrieran a cargo de los que sí sentían el marxismo... o por lo menos aseguraban sentirlo, con entusiasmo proporcionado a su repercusión en nómina. El caso fue que *La Prensa* roja era triste, anodina, incapaz de ser tomada en serio y tomada decididamente a risa casi siempre. Lo que fue debido, en gran parte, al no "arrimar el hombro" de los periodistas que físicamente estaban en las Redacciones barcelonesas, pero tenían el espíritu en la zona nacional, que era entonces la única España verdadera, la sola nación auténtica. Se quedaron aquí, tras la Victoria, que también a ellos les sonrió, porque se sabían y se les supo y en efecto estaban, limpios de pecado. Y con Franco.

Gracias a Dios, en lo periodístico, la máquina no lo es todo: el espíritu vale más. Con los mejores medios materiales en juego, no podría hacerse el mejor periódico, si sus redactores no le prestaran el alma. Porque a los rojos no dieron la suya, *La Prensa* bermeja —no obstante la maquinaria, el dispositivo material que usurpó—, resultó contraproducente para su defensa y propaganda. Sólo los muy alucinados, los cerriles sin remedio, pudieron tomarla en serio.

No pretendo hacer la apología de quienes, con su actividad meramente gacetillera, contribuyeron tanto al desastre que fue para el marxismo, bajo su yugo, *La Prensa* barcelonesa. No niego, sino que exalto, la patriótica ausencia, durante el periodo rojo, de *Diario de Barcelona*, y los casos personales —como el que Dios, en su bondad infinita, me permitió—, pero reivindico la parte que en el triunfo les corresponde a aquellos compañeros que empujaron al fracaso a los órganos de opinión... kremliniana. Y estrecho desde aquí hoy, 26 de enero jubiloso, una vez más, su mano honrada, para honor de la mía. Los otros, los que pusieron pies en polvorosa —seguramente los mismos con que escribían—, y no han vuelto, ellos sabrán por qué."

D. de F.

Diario de Barcelona, 26 de gener de 1958

Apèndix 10

Breus biografies de Julio Zarraluqui i José Bernabé Oliva

Zarraluqui era un exemplar típic dels periodistes financers que fins a la creació de les primeres seccions d'Economia als diaris, a finals dels anys seixanta, centralitzaven en els mitjans tota la informació bancària, borsària, tributària i empresarial. Nascut a Madrid el 1897, havia començat a *El parlamentario* el 1916, havia passat després al *Heraldo* i després d'un reciclatge a la *Revista de Banca y ferrocarriles* va venir a Barcelona ja com especialista en temes econòmics, per entrar el 1927 al lerrouxista *El progreso*, en el que va seguir quan el 1933 es va transformar en el també lerrouxista *Renovación*. Els dos últims anys abans de la guerra fou redactor financer d'*El Noticiero Universal*, reclamat pel propietari del diari, Alfredo Sedó, quan aquest es va decidir a vincular-se políticament al lerrouxisme. Zarraluqui dirigia alhora *Barcelona financiera* i *Riqueza y tributación*, revista aquesta última de la que va seguir sent responsable a Barcelona després de la guerra. Va ocupar diversos càrrecs en l'estructura local del partit lerrouxista a Barcelona i va intervenir com orador del partit en diversos actes públics. Era també funcionari del ministeri d'Hisenda ja des dels anys que va viure a Madrid, però de fet era un dels nomenaments típicament lerrouxistes, que atorgaven llocs de funcionari als seus militants perquè amb aquest sou —i sense que fessin gaire acte de presència al lloc de treball— es dediquessin a activitats pròpies del partit. Amb Àngel Marsà va escriure i publicar un llibre hagiogràfic sobre Santiago Alba, ministre de la Izquierda Liberal que va arribar a president del Congrés quan, en advenir la República, s'afilià al partit radical.

El juliol de 1936, Zarraluqui va seguir treballant al *Noticiero Universal* fins que va saber que el comitè de Gavà l'havia anat a buscar a la seva casa d'estiu de Begues. Aleshores es feu, amb la seva família, ciutadà de Cuba, ja que els seus pares eren nascuts a l'illa del Carib i tenia dret a obtenir la nacionalitat, però com que ni així es va sentir segur, va aconseguir que al *Noticiero* el nomenessin corresponsal a París. Des d'allà va enviar només una crònica. Tot seguit es va vincular al cercle de refugiats franquistes i va obtenir un cert suport econòmic de Santiago Alba, que hi vivia. Dos industrials de la Lliga li van donar els diners necessaris per viatjar fins a Vigo —via Estoril, per saludar Lerroux— on tot seguit va oferir a l'Espanya franquista els seus serveis com a periodista. Fou adscrit a la Delegación Nacional de Prensa y Propaganda, encara amb seu a Salamanca, i s'hi va incorporar el febrer de 1937, a les ordres de Ramon Garriga. Tenia com a company de feina un altre periodista barceloní ultraconservador que havia fugit de la ciutat: Rafael Delclós, que seria nomenat el 1939 director de la delegació de l'agència EFE i de la *Hoja del Lunes* a Barcelona.

El treball de Zarraluqui a la Delegación Nacional de Prensa y Propaganda consistia en censurar cròniques de guerra —sobretot dels corresponsals estrangers— pràctica que li va valer després el nomenament de primer cap de la censura a la Barcelona ocupada.

El 1938 la Delegación Nacional de Prensa y Propaganda es va traslladar a Burgos amb el govern, i allà es va assabentar Zarraluqui de l'ocupació de Barcelona. Hi va marxar al cap d'un mes i mig.

Zarraluqui és autor d'un llibret de memòries titulat *Cuatro redacciones y una guerra (La vida y la época de un periodista)*, editat per ell mateix el 1968, en el que explica la seva peripècia vital des de 1914 a 1939 i com va arribar a la Jefatura Provincial de Prensa de Barcelona. Més interessants són les coses que explica d'ell Lídia Falcón en el llibre de records *Los hijos de los vencidos*. La mare de Falcón, Enriqueta O'Neill, amb un passat clarament "roig" —germana de Carlota O'Neill i esposa de César Falcón, havia estat actriu del Teatro Proletario i col·laboradora de Film Popular— va aconseguir sorprenentment un lloc d'administrativa a les oficines de govern civil de Barcelona el mateix any 1939. Qui la va contractar —sense conèixer-la de res ni disposar ella de cap mena d'aval— fou precisament Julio Zarraluqui. Lídia Falcón atribueix a la seva mare aquesta explicació (pag. 53):

"Mi jefe, el bondadoso señor que me había admitido sin avales [Zarraluqui], me advirtió que el cargo era interino y que un día u otro cesaría, bien porque el propietario de la plaza, si existía, se reincorporaría a su puesto o porque saldría a oposición... Pero a los pocos meses el que se marchó fue mi jefe. Y aquel día me enteré que mi cargo tenía asignado además del sueldo un cupo de alimentos mensuales... resulta que Zarraluqui había hecho figurar a su hijo como ocupante de la plaza, yo era su sustituta mientras él se reponía de no sé qué enfermedad, y se llevaba cada mes el racionamiento que valía más que el sueldo".

A Govern Civil, Enriqueta O'Neill va conèixer José Bernabé Oliva —el periodista substitut de Zarraluqui—, i va mantenir amb ell una llarga relació sentimental. Sobre ells dos Lidia Falcón explica aquest altre episodi (pag. 196):

"Apenas tomada posesión, en sustitución del siniestro Zarraluqui, Pepe se encontró una mañana un sobre encima de su mesa que contenía una cantidad de dinero, como unas quinientas pesetas, con el remite de un periódico de la ciudad. Su sorpresa aumentó cuando al mediodía habían llegado dos o tres sobres más con la misma cantidad, remitidos por los demás periódicos y revistas. Pero la mayor sorpresa fue para los directores de esas publicaciones, porque Pepe los convocó a toda prisa a su despacho, hosco y con aquel especial gesto suyo de alzar una ceja cuando estaba muy irritado, e interrogó a los visitantes sobre lo que significaban aquellos envíos. La respuesta fue más significativa que cualquier otro análisis de la época. Casi tartamudeando, los ilustres directores de La Vanguardia, El Noticiero Universal y Diario de Barcelona, ofrecieron: "Si le parece poco, díganoslo; el señor Zarraluqui había fijado esa cantidad..." La indignación de Bernabé le impidió comprender con rapidez que su antecesor había impuesto aquel pago mensual a todos los periódicos y radios de la ciudad, sin más compensación que la de permitirles seguir existiendo. No hace falta explicar que casi les tiró a la cabeza el dinero y les prohibió rotundamente entregar un céntimo a ningún empleado del departamento. Nunca, durante su mandato, se mostró parcial en favor o en contra de ninguno de ellos. La censura a sus órdenes funcionaba como exigían las órdenes superiores, pero todavía existirán periodistas que pueden recordar cómo aquel periodo no se caracterizó ni por su dureza ni mucho menos por las arbitrariedades o el cohecho".

Bernabé va ocupar el càrrec fins que la primavera de 1947 Correa va ser destituït i en el seu lloc es va nomenar com a nou governador Bartolomé Barba, que va preferir reemplaçar Bernabé al capdavant de la censura.

José Bernabé Oliva, nascut a Barcelona el 1913, en el sí d'una família obrera de la Barceloneta, era el prototipus de l'home que s'ha fet a sí mateix. Va arribar-se a treure la carrera de Dret, va entrar en el periodisme el 1934 a través de la revista carlina La Croada — que dirigia Ramírez Pastor— i el diari igualment carlí El Correo Catalán. Durant la guerra, van cridar la seva quinta i fou allistat al Cos Jurídic Militar, com advocat que era. Això va fer que a l'acabar-se la guerra hagués de passar el tràmit de la depuració i fins i tot un Consell de Guerra, del que en va sortir ben parat gràcies al suport de Diego Ramírez Pastor, director d'El Correo Catalán, que el va recuperar desseguida com a crític literari i editorialista. Va seguir portant la secció de llibres d'El Correo quan va ser nomenat cap de la censura. I no cal dir que seguia fent editorials, perquè de fet no en feia només per al Correo, des del seu despatx de govern civil, sinó també per tots els altres diaris. Més endavant, Bernabé va passar a La Vanguardia, també com a crític literari —tenia veleïtats poètiques i fins i tot l'editorial Destino li va publicar un llibre de versos, Auras, segons ha explicat Josep Vergés, editor de la revista Destino, per a que els tractés amb més benevolència des de la censura— i a la Hoja del Lunes. Va morir als 47 anys, a diferència de Zarraluqui, que va arribar als 75. Es diu que la causa de la seva mort prematura fou una certa afició als excessos gastronòmics: arribà a superar els 110 kilòs de pes, i això que no era gaire alt.

Apèndix 11

Testimonis sobre el saqueig dels magatzems de menjar republicans el gener de 1939

“El dia 26 de gener de 1939, les tropes franquistes entraren tranquil·lament a Barcelona. Unes hores abans vaig poder abandonar la unitat militar en la qual estava enquadrat i em vaig dirigir a casa meua, des de Sant Adrià, a peu i travessant camps i horts—avui ja desapareguts i substituïts per la invasió urbanística— i pels carrers de Barcelona que veia menys concorreguts. L’espectacle era pintoresc. pels carrers perifèrics, mig solitaris, passaven adelerades persones carregades de paquets amb productes de menjar requisats en els magatzems de la intendència militar que havien estat abandonats precipitadament a la voracitat del primer que s’hi volgués apropar”. (Moreta, pag. 143)

“Se’n van anar a Magòria, a l’estació del carrilet, on a tot arreu hi havia menjar. Però fins dalt de tot, eh? Miri si hi havia estibes altes, que, en caure, fins i tot va morir gent aixafada. Com aquella dona que es va ofegar dins les tines d’oli... Els sacs d’arròs els tiraven daltabaix (si no no els haurien pogut belligar) i, un cop a terra, els obrien amb un ganivet per fer-ne sortir el que hi havia a dins. Ells (el noi i els amics) van tornar aquí, a Cornellà, a buscar la bicicleta del meu marit, per poder portar el menjar amb més facilitat. Però, quan van fer el segon viatge, ja va venir un amb una pistola a posar ordre i, al tercer, van deixar la bicicleta, perquè van passar uns camions amb soldats “nacionals” i li van dir: “Nano, puja!”. Diu que quan s’emportaven els últims sacs d’arròs, tot el carrer i tota la sortida del magatzem n’eren blancs. Llavors van arribar les forces “nacionals” i ho van tancar tot. Però miri si eren atrevits que ells, quan va arribar aquell de la pistola per posar ordre, encara van emportar-se dos culs de sacs d’arròs”. (Testimoni de J.J. recollit per Estanislau Torres a *La caiguda de Barcelona*, pags. 150-151).

“L’Emília era tranquil·lament a casa quan la Mundeta, la portera, va trucar a la porta per dir-li que les dones del barri havien entrat en un magatzem de queviures del govern, espanyant-ne la porta. Ella n’acabava d’arribar i no pas amb les mans buides. En sentir-la i veure el que la Mundeta havia dut, l’Emília se’nhi va anar escopetejada. El magatzem semblava la sala d’un manicomi de bojos furiosos. Les dones, atrafegades, omplien bosses amb el menjar que treien d’uns sacs que havien obert de qualsevol manera. L’Emília va trobar un sac de cigrons, obert, encara mig ple, i va provar de carregar-se’l a l’esquena. Veient que no podia va provar de dur-lo arrossegant. Com que tampoc no se’n sortia, en va buidar una part, per terra. Aleshores se’l va poder carregar. Sortia de pressa, amb por que no la detinguessin, quan va veure una escena que la va impressionar molt. Hi havia una velleta, arrugadeta com una pansa, que buscava la llet en pols i demanava informació a les altres dones. Tothom anava per feina i se la treien del davant. Ella somicava:

—On és la llet en pols? Sap on és la llet en pols ?

Ningú no li feia cas. Cada dona anava a la seva, que era omplir una bossa i marxar d’allí, tan de pressa com fos possible. La velleta insistia:

—On és la llet en pols?

Una dona determinada, que ja estava tipa de sentir aquell borinot que se li ficava entre cames, la va agafar pel clatell i la va amorrar a un sac de farina que hi havia obert, allí al seu costat, dient

—Aquí, pesada!

La pobra vella va treure com va poder el cap del sac, tota enfarinada, tossint i sense esma de res, mentre les altres dones reien, cruels. La velleta plorava dolçament.

L’Emília va sortir al carrer. El sac encara li pesava massa. Va buidar més cigrons a terra, i ara, amb la càrrega més lleugera, va caminar cap a casa, tan de pressa com va poder. Tots els carrers de prop del magatzem saquejat eren plens de menjar escampat i trepitjat. Va arribar a casa sense que ningú no la deturés”. (Dargallo, pags. 244-246)

“Aquella mañana, con los obuses silbando por encima de nosotros, empezamos a dirigirnos, algo así como hileras de marabuntas, hacia la estación MZA, la escribíamos así, cerca de las Casas Baratas. Iba con mi primo Isaac. Éramos inseparables, como el Gordo y el Flaco (Oliver Hardy y Stan Lauren), como Don Quijote y Sancho, como la mierda y la peste. Mi padre, mi madre, mis tios y mis primas también. Los de las Casas Baratas. Los de Port. Los de Can Tunis. Los de los refugios. Todo Dios afluía hacia allí. Se había escampado el rumor: en la estación había comida. Se desprecintaron los vagones. Descorrimos sus puertas correderas. Arrasamos. Las tropas republicanas pasaban en retirada. Algunos soldados eran chicos, de la quinta del biberón, poco

mayores que nosotros. Iban como derrengados. No tenían fuerza ni para llevar la bandera. Se sentaban en los ribazos. Los mandos los empujaban. Cuando ibas hacia la estación te cruzabas con ellos; cuando regresabas caminabas paralelo a ellos e incluso a su paso. Nos pedían de lo que acarreamos. Con los machetes abrían los botes de carne rusa congelada. Mi madre llevaba un cubo de aceite espeso sin refinar. Algunos soldaditos le pidieron que les dejara meter el chusco del día en el aceite. Llevaban tiempo comiéndolo sólo, sin ningún añadido.

Toda aquella comida de la que nos incautamos a la brava, tenía que servir para la resistencia numantina que, según Negrin, presidente del Gobierno republicano, tenía que ofrecer Barcelona al cerco fascista. Además de carne congelada y aceite sin refinar—mi padre y mis tios hicieron rodar un enorme bidón hasta las Casas Baratas y nos lo repartimos entre las tres familias—requisamos avellanas, judías, garbanzos, lentejas y jabón. En esto ya se corrió la voz de que los fascistas habían cruzado el Llobregat y se acercaban a campo traviesa tomando posiciones. Fue como un paseo militar. Nada de resistencia por ninguna parte. Sólo algún tiro aislado de vez en cuando. A regañadientes abandonamos la estación y volvimos a las cuevas, a los refugios, a las casas, a los barrios... Mi padre se quedó en las Casas Baratas acomodando tanta abundancia en nuestra vivienda. Mi tío Esteban y mi tío Antolin hicieron lo mismo”.

(..)

El día después de la entrada de los nacionales, y al estilo de lo que hiciéramos con los vagones de la estación MZA, asaltamos los almacenes de otra estación, la de Magoria, en la Gran Vía, en los límites de nuestra zona, estación de los trenes que llamábamos de carrilet, esto es, de vía estrecha. Los almacenes aparecían repletos de estibados sacos de arroz y de barriles o barriletes de coñac. Las turbas cogíamos los sacos de la base, de la parte de abajo, hasta que al final la pirámide se desplomaba y enganchaba alguno debajo. Los sacos eran de 30 ó 40 kilos, o de los kilos que fueran. El caso es que pesaban como demonios. Conforme tus fuerzas no podían con la carga, vaciabas parte del saco. El suelo era un pantano de arroz, te llegaba hasta media pierna. Algunos preferían el coñac al arroz y se amorraban a la espita de las barricas hasta que caían al suelo espatarrados. Éramos una turbamulta bajo la ley del más fuerte. Yo, como siempre, iba con mi primo Isaac. Ibamos soltando lastre porque el saco—a cada uno el suyo— nos pesaba tanto que no podíamos con él. En la puerta del almacén quedamos atascados. Muchos sacos, allí abandonados, formaban una barricada. Los mayores nos pisoteaban, nos pasaban por encima, nos molían... Al final salimos a la calle, siempre soltando lastre. El saco, al hombro, pesaba más que arrastrándolo. Ya fuera del almacén, otro inconveniente. Detrás de una ametralladora, unos requetés nos conminaban a soltar el botín. Ya no dejaban pasar a nadie. No hacíamos caso y seguíamos tirando de los sacos. Un boina roja barbudo nos sacudía con lo plano de la hoja del sable. Más que a dejar los sacos, nos conminaba a que desapareciéramos. Llegamos a casa, mi primo y yo, con unos veinte kilos de arroz cada uno.

Mi padre se había largado al puerto, donde, según decían —seguíamos moviéndonos por rumores—, los barcos allí anclados almacenaban azúcar. También había arreado con un enorme saco que fue aligerando por el camino. Las mujeres le decían: "Déme algo de azúcar para un familiar enfermo..." Igual que nosotros, llegó con otros veinte kilos.

El caso es que con lo que almacenamos subsistimos unos dos años. Comprabas lo esencial: pan, sal y poco más, algún boniato, alguna arengada... El campo siLVestre nos suministraba acelgas boscanas, pies de cristo, verdolaga, borrajas, cerrajas, cerrajones, cardos borriqueros, cuyos tallos se hervían... En los campos laborados, espigolabas después de la recolección: trigo, cebada, maíz, patatas... El aceite del bidón recogido en la estación lo refinabas a base de freír en él, hasta quemarlos, ajos y trocitos de pan. Dos o tres días después, también de la estación de mercancías, habíamos conseguido vino. Había vagones cisterna llenos. Los mismos soldados nacionales, encaramados sobre tan enormes cubas, izaban cubos de vino y nos llenaban las garrafas que llevábamos. En uno de estos vagones apareció un moro ahogado. Nos dio igual. El vino (queríamos decir el alcohol) todo lo mata (queríamos decir desinfecta). Si no, que se lo preguntaran al moro” (CANDEL, Paco, dins Memòries d'un burgès.... Pags. 80-81-85-86-87)

“La víspera de la entrada de las tropas, tomé parte en el saqueo a la harinera de la calle Llacuna, en Pueblo Nuevo, convertida en depósito militar, y a los vagones abarrotados de comida de la estación del Norte, y a la Tabacalera, en un edificio de la Granvía frente a otra harinera, la Mercedes (donde mamá trabajaba), y también al almacén de aceite de la calle Enamorados, con sus depósitos excavados en el suelo, negro y resbaladizo por el continuo trajín de la gente acarreamos bidones de oro líquido, y donde al llegar oí decir que había caído un niño al pozo. No habían conseguido sacarlo aún, pero seguían extrayendo afanosamente aceite con sogas y cubos.

Unas mujeres se lamentaban a mi lado, pobrecito, si al menos hubiera llevado encima un pan, para ir untando. Ese día estuve en todas partes, lo vi todo.

El depósito militar de Llacuna fue arrasado. Cuando lo volví a ver semanas después se habían llevado hasta las puertas. Ese día, la víspera de la entrada de las tropas, mucho antes de llegar a él desde mi casa caminando a través de los campos detrás del Fenicado, ya pude ver, circulando por un camino de tierra roja, dos hileras de gente que se movían en sentido contrario: una hilera volvía cargada de provisiones y la otra se apresuraba en llegar para unirse al saqueo. El parecido con un hormiguero era competo. Más cerca me crucé con un hornbre con una ramita en mano y su cara bañada de felicidad seráfica, golpeando ante sí un lechón que no cesaba de gruñir. Otros se detenían en mitad del camino para intercambiar productos, ya porque pesaran demasiado ya por preferencias repentinas: latas de corned beef ruso, anchoas o pimientos del piquillo cambiaban rápidamente de mano. Desde un ribao, al que algunos subimos para atajar, pude contemplar a una mujer que avanzaba curvada bajo el peso de una pila enorme de bacalaos mal sujetos y, al pasar bajo el ribazo, alguien desde arriba estiró uno.

Todo fue hacerlo cuando le imitaron los demás y en un santiamén el fardo quedó rebajado a la mitad. Devueltos a la vida, los bacalaos culebreaban en el aire, brillantes y pálidos de sal, y yo mismo estiré uno. La mujer al principio sonreía por aquel alivio de peso inesperado; pero de pronto tiró con furia el fardo al suelo y exhaló las palabras más atroces quejamás he oído pronunciar a una mujer desesperada. En vano he intentado reconstruir posteriormente su exabrupto letal de sintaxis perfecta, aquella radiación maligna de odio capaz de matar a cualquiera, y que me reveló el poder del idioma. Conservaba en la mano el bacalao incautado y, a modo de exorcismo, lo volteé sobre mi cabeza varias veces como una honda y lo lancé sobre la multitud, para cruzar al fin las puertas azules de madera corridas sobre el andén de la harinera.

Dentro, el desbarajuste era indescriptible. Me encontraba en el centro del hormiguero. En aquel vasto espacio de techo alúsimo, a cuya nave superior se accedía por una gris escalera de hierro, la gente subía o bajaba, arrojaba sacos de lo alto, que se desparramaban por el suelo, y gritaba y rodaba sin sentido de un lado a otro, impulsada por una necesidad incontrolable de movimiento. De todo aquel pandemónium sólo he retenido vívida la imagen de un hombre junto a un saco abierto: con sonrisa extática este hombre, desconectado de todos, como habitando ese receptáculo de calma que se forma en el ojo del huracán, hunde la mano en el saco, coge un puñado de grano y lo deja deslizar como arena en el mismo saco. Y así, una y mil veces.

En la Tabacalera, la multitud que se precipitaba local adentro como engullida por el agujero del váter me empujó por un pasillo oscuro hasta un vasto recinto desangelado de altos ventanales sucios y montañas de cajas de tabaco que llegaban hasta el techo: desde la cima, hombres armados enloquecidos disparaban cajetillas a voleo con una furia satánica a los que intentaban a su vez encaramarse. Todos gritaban, levantaban la mano, y aquel ruido ensordecedor, aquel mugido de rabia y desesperación y anhelo que retumbaba contra las paredes del local amenazando derribarlas, me dio idea de que allí se ventilaba algo más serio, algo más sagrado que la simple satisfacción del hambre. Un paquete de caldo de gallina se estrelló en mi mano levantada y ya no lo solté cuando la masa, comprimiéndose al sonar el primer tiro de fusil, me atenazó pecho y espalda y empezó a refluir hacia la puerta; y así, emparedado entre durísimos abrigos lustrosos de mugre, comprobé maravillado que avanzaba varios metros sin tocar el suelo (si no caí fue porque Dios es bueno: Rubén Darío), hasta llegar semiasfijado, pero sano y salvo, a la salida, siempre en mi mano crispada el destripado paquete de caldo, que regalé a mi tío Angel.

En la estación del Norte, junto a la báscula, la gente, más silenciosa y concentrada, derramaba en el interior de los vagones parte de los garbanzos o el arroz de los sacos a fin de poder transportarlos, y el resultado era siempre la ecuación equivocada entre su hambre famélica y sus fuerzas.

No sólo los vagones, Sino tmbién las vías y los andenes estaban llenos de granos incrustados entre los adoquines y los rieles, comida que las viejas y las niñas, gallinitas pacientes y metódicas, fueron recuperando luego grano a grano.

Ese día, el día del saqueo, yo agarré un saco de arroz y alguien me lo colocó sobre la espalda. Tambaleante, me alejé rumbo a casa. Caminaba con la cabeza gacha, aplastado contra el suelo por aquel peso que rompía mis clavículas; y yo, sabiendo que si descargaba el saco no podría voLVEr a cargarlo, aflojaba la boca del mismo cuando el dolor se hacía intolerable, y lo iba aligerando por el camino, dejando un reguero de arroz detrás de mí, como en un cuento infantil, de modo que al llegar a casa derrengado el saco contenía en su fondo justo el puñado suficiente para una comida.

La codicia afloja el saco". (Rabinad, pags. 83-86)

“La ciudad estuvo durante unas horas como vacía, en una inquieta y gozosa espera. La víspera del 26 de enero, las tropas nacionales se hallaban en el Tibidabo, en Vallvidrera, en el Prat, acordonando Barcelona, dispuestas ya para entrar en ella. ¿Qué hacía, entre tanto, la gente? La mayoría en su casa, tranquilas. Pero una minoría audaz se lanzó a los almacenes de comestibles. Querían saciar su hambre contenida, insostenible. No admitía espera, una espera de veinticuatro horas, después de tantos y tan difíciles meses y años. Gentes de buena posición social, escualidas, arrastraban sacos de lentejas, cajas de conservas, mientras hacían esfuerzos de flaqueza.

En nuestra casa se presentaron amigos para avisarnos de que podíamos ir también en busca de alimentos. Pensé que lo mejor era esperar. Ya no sólo era el hambre la que reclamaba pan a gritos, sino el deseo de hacerse con todo cuanto fuera posible: víveres, ropas, artículos de menor necesidad... Recuerdo haber visto personas con diez o doce cartones de tabaco. ¿Era esto hambre solamente? Fué algo lamentable. Y lo peor es que no todo fué aprovechado, pues muchos artículos se estropearon, inutilizados, sin provecho alguno. Así por ejemplo vi cómo el aceite corría por las aceras hacia las alcantarillas, como si fuera agua sucia”. (Estrada, pags. 202-203)

“Aquí a sota casa, Muntaner, entre Aragó i València, hi havia un magatzem de menjar de l’aviació, durant la guerra, i en fugir els rojos la gent el va buidar. Durant tot el dia recordo que vèiem la gent sortint carregats, i barallant-se. I a un altre magatzem molt gran que hi havia al Passeig de Sant Joan diuen que una dona va morir ofegada en una tina d’oli. Aquí a l’escala tothom va omplir-se el pis de menjar”. (Testimoni oral de Rosa Freixas Grau, recollit per l’autor l’any 1983).

“Mentre s’estava celebrant “l’alliberació” amb els veïns, el meu pare va proposar de tornar al magatzem de queviures, profetitzant que el revituallament de la ciutat podia ser lent i que, per tant, valia la pena de ser prudents i de continuar aprofitant l’ocasió. De fet, ho va endevinar, ja que el racionament va durar encara vuit o deu anys. Els veïns varen quedar convençuts, per les raons que el pare els va exposar, i es mobilitzaren per tornar a l’assalt. Els magatzems estaven solitaris, tan sols hi havia uns falangistes de guàrdia, que els varen permetre que s’emportessin encara alguna cosa més. Per a desgràcia nostra, però, vàrem tornar a casa carregats de llaunes de peix rus, un peix amanit amb una sangonosa salsa vermella que ens va durar tres anys, tot i menjar-ne un parell de cops per setmana. Un peix estellós, avinagrat, com ranxo siberià” (Muñoz, pag. 27)

“La gente, sobre todo los ancianos, se agachaban en la calzada y andaban a gatas por la acera. Como pájaros hambrientos, recogían arroz, garbanzos y lentejas, grano a grano, del polvo en que yacían. Los almacenes del gobierno habían sido saqueados cuando las tropas de Franco se acercaban a la ciudad, nos dijeron. Los hombres se llevaron a cuevas sacos enteros mientras las mujeres iban detrás para sangrarlos y recoger el grano que caía. La existencia de estos almacenes, según los informes, atestados hasta el techo, proporcionaron a la Administración de Franco una propaganda contra los rojos muy útil. La gente, que desconocía la cantidad de comida necesaria para alimentar a la población de una ciudad del tamaño de Barcelona, una ciudad que se enfrentaba a un sitio, puerto marítimo de abastecimiento de Cataluña, estaba resentida; sentía que la habían abandonado para que muriera de hambre en una tierra de abundancia”. (Cooper, pag. 302).

“Em pregunta si vaig participar-hi activament, en la que podriem denominar “requisa” [del dia 25].... Doncs sí, que vaig participar-hi (..) No, no, el fet d’assaltar aquells magatzems no va obeir a cap consigna. Què vol que li digui? A algú, a una persona, se li va acudir d’entrar en un d’aquells magatzems. En va seguir un altre, i un altre, i un altre... I l’entrada va resultar massa estreta i la van haver d’eixamplar. La veu va córrer... El que és curiós és que al port hi havia vaixells amb sucre i lleties (..) i hi havia algú que s’enduia més del que podia portar i s’ho partia a mig camí o ho deixava darrere una porta, perquè es pensava que al vespre encara ho trobaria i potser un altre menys escrupolós li estirava i deia “si no me’n dones...”. Tanmateix, si vosté em pregunta si recordo si hi va haver cap mort intencionada.... Doncs jo li respondria que no. Ara, d’accidents n’hi va haver. Hi va haver aquell que va caure dins d’un dipòsit d’oliu.... Al passeig de Sant Joan, em sembla que al número 60, en una casa molt bonica, hi havia un dipòsit d’aquests, d’oli. I, és clar, com que el qui agafava oli feia servir una galleda i la galleda regalimava i algú relliscava... Però no em consta que ningú provoqués l’accident noi que volgués fer mal a un altre. Recordo, això sí, que a Sants, segons em van explicar, un va voler agafar una caixa de conserves i que li va caure al damunt (..) Jo diria que la requisa va començar quan la ciutat va començar el parèntesi.

Perquè el dia 26 ja va posar-s'hi, em penso, la tropa ocupant i em sembla que no era moment de bromejar....” (Testimoni de J.S. recollit per Estanislau Torres a *La caiguda de Barcelona*, pags. 74-75-76)

“Al carrer es respirava un clima d’excitació. Però més que per la caiguda de Barcelona, per la rapinya de queviures que encara continuava. (..) Va entrar [a la farmàcia] una noieta ferida. Li havia caigut una caixa de conserves damunt i duia un senyal molt ptofund a la cara. Plorava i es justificava dient que ela no volia anar a buscar menjar, que a casa seva l’havien obligada... Vam sortir i el pare ens va explicar un episodi penís: d’uns magatzems on hi havia tabac en va sortir un xicot —un soldat— carregat amb una caixa de fusta plena de paquets. Uns homes el perseguien i ell cridava que no hi havia dret, que la caixa era d’ell i de ningú més que ell. El van aconseguir de seguida. Amb el pes que duia no podia córrer i un dels homes que el perseguien —i d’altres que s’hi van afegir— van buidar la caixa... Aquest fet —i el de la noia— i d’altres que es van explicar sobre la gent que havia mort, ofegada a les grans tines d’oli, o bé sepultada per estibes de sacs que contenien llegums, em va ocasionar més tristesa que la mateixa entrada de les tropes....” (Testimoni personal d’Estanislau Torres al seu llibre *La caiguda de Barcelona*, pag. 97)

“Ocurrió el asalto y saqueo de todos los grandes depósitos de víveres de la capital. Hubo hambrientos que se agredían mutuamente; mujeres que, cuchillo en mano, defendieron la presa de unos botes de leche condensada para sus hijitos extenuados y enfermos. Junto a grandes montones de artículos comestibles, quedaron muertos algunos asaltantes, derribados y pisoteados por otros más ágiles y robustos; una pobre anciana cayóse dentro de una gran tina de aceite; desplomóse un rimero de sacos de garbanzos, arroz o lentejas, alcanzando a varias personas... En el Hospital Clínico, en el de San Pablo y en otros centros de curación ingresaron contusos, heridos y cadáveres, no pudiendo estos ser indentificados, reducidos sus cuerpos a piltrafas humanas”. (Caballé, pag. 262).

“...Trataron de linchar los oficiales que hicieron acción de impedir el saqueo (..) Robusté, cuando se enteró, nos dió carta blanca para disparar sobre aquellos que intentaran agredir a nuestros compañeros”. (Pons Prades, pag. 327)

“Mis enlaces me comunicaban lo que ocurría en la ciudad. Mujeres que asaltaban los depósitos de víveres y que insultaban a nuestros soldados....” (Tagüeña, pag. 188)

Apèndix 12

Menjar arribat a Barcelona els primers dies de l'ocupació

Intentant fer un recompte del menjar arribat a Barcelona els primers dies de l'ocupació, disposem de les dades següents:

- Els "Amigos cuáqueros", que durant la guerra ja havien ajudat amb aliments a l'Ajuntament republicà van fer arribar a Barcelona, els primers dies de febrer, els aliments següents: Llet condensada: 11.025 caixes; llet en pols: 300 caixes; carn en conserva: 61 caixes; farina: 4.700 sacs; arengades: 20 caixes (LVE, 16 d'abril)

- El govern italià va fer arribar un important donatiu: *"Inmediatamente después de la liberación por las tropas del Generalísimo Franco llegó al puerto de Barcelona el vapor "Sivigliano" con 3.714 sacos de pasta para sopa, de 50 gramos (sic, obviament vol dir kilograms) cada uno; 4.167 cajas de conserva de carne, con 120 latas cada caja y 7.725 cajas de galletas de un peso total de 729.569 kilogramos. A los dos días llegó el vapor "Paganini" trayendo a Barcelona 5.386 cajas de pasta para sopa y 1.307 sacos del mismo producto, con un peso total de 295.009 kilogrmos y otros 1.200 sacos de un peso de 61.188 kilogramos. Además, traía 1.675 cajas de carne, de 74.110 quilos y 2.000 cajas de macarrones de 78.000 quilos"*. Aquesta ajuda italiana suma en conjunt unes 1.600 tones de menjar, que no va ser repartit gratuïtament en menjadors d'Auxilio Social, com d'altres donatius, sinó que l'Ajuntament els va vendre a botigues, les quals els van revendre a la vegada a qui tenia moneda nacional per comprar-los. D'aquesta manera l'Ajuntament va obtenir set milions de pessetes que va repartir així: un milió a l'Hospital Clínic, un milió a l'Hospital de Sant Pau, dos milions per a fer guarderies "en colaboración con Auxilio Social", un milió per a la delegació local d'"Organizaciones Juveniles" "para que las inviertan en sus cantinas de verano que vendrán a substituir, superándolas en eficacia, a las que antes costaba el Ayuntamiento", i diversos donatius menors als hospitals del Sagrat Cor i la Creu Roja (LVE; 9 de juny).

- Per la seva banda, la "Columna de Abastecimientos de zonas liberadas (Intendencia militar)" va portar a Barcelona, durant els quinze primers dies de l'ocupació 33 milions de quilos de menjar, sobretot per mar, dels quals aproximadament una tercera part (12.000 tones), junt amb 6.000 tones de carbó, van arribar la primera setmana (LVE7 de febrer). Les 33.000 tones arribades els primers quinze dies corresponen als aliments següents: Arròs: 2.361.000 quilos; sucre: 2.00.000; mongetes 60.000; oli 2.500.000; bacallà 50.000; cafè 20.000; conserves de carn 61.000; conserves vegetals 85.000; conserves de peix 1.228.000; fruita fresca 4.000.000; cigrons 1.180.000; pèsols 20.000; farina 9.000.000; llenties 2.161.000; pasta de sopa 200.000; tomàquets 400.000; sal 400.000; carn fresca 110.000; blat 7.000.000; vi 350.000; altres 100.000. Aquestes quantitats sumen un total 33.186.000 quilos, però el total que publica LVE del 24 de març és de 32.743.000, tot i que hi van inclosos 50.000 quilos de sabó que nosaltres no hem inclòs, òbviament, en aquesta relació d'aliments. O hi ha un error de suma o un error tipogràfic en algunade les xifres parcials.

- Ja a finals de febrer, i a més de les 240 tones de menjar enviades pel governador civil de Màlaga, ja esmentades, van arribar 18.000 "fardos" de bacallà que segons les autoritats era suficient "para abastecer durante un mes el mercado" (LVE, 23 de febrer), i un donatiu de la "colonia española" a Portugal consistent en 15.000 quilos d'arròs, 5.000 quilos de bacallà, 12.000 quilos de cafè, 22.000 quilos de patates, 2.000 dotzenes d'ous, 10.900 quilos de conserves i 2.845 quilos de "víveres diversos". (LVE, 25 de febrer)

- Els mesos següents, van arribar al port de Barcelona els següents donatius i trameses comercials de menjar (Font: Secció de "Buques entrados" de *La Vanguardia Española*. No hi ha cap seguretat que fossin distribuïts exclusivament a la ciutat):

Març:

Dia 3: 300.535 kg de farina, donatiu dels Amics Cuàquers, i 250 tones d'ametlles i conserves, portats per vaixells alemanys.

Dia 5: 20 tones de pots de llet condensada, portats per un vaixell italià, i 6.000 caixes de llaunes d'oli i 7.000 barrils del mateix producte duts per un vaixell espanyol.

Dia 10: 400.000 kg de farina, donatiu d'Alemanya.

Dia 12: 75 tones de taronges d'un vaixell capturat als republicans.

Dia 14: 30.000 sacs de sucre comprats a majoristes d'Aragó.

Dia 18: 1.800 tones d'olives i conserves dutes per vaixells alemanys i italians.

Dia 21: 2.000 tones de patates per sembrar, dutes per un vaixell noruec, 2.000 sacs i 700 tones de patates dutes per vaixells danesos i alemanys, i 4.719 sacs de farina dels alemanys.

Dia 23: 450 tones de "víveres" dutes per un vaixell italià.

Dia 26: 1.200 tones de blat donatiu d'Alemanya. Aquesta va ser l'última partida de blat i farina que els alemanys van enviar a Barcelona, segons especificava una informació del 5 d'abril: "El hecho que por ahora se suspendan los generosos envios del Reich a nuestra comerca encuentra su natural explicación en la más apremiante necesidad de acudir con las mismas a satisfacer las de otras comarcas y capitales hermanas que con posterioridad a la nuestra han quedado libres de las garras comunistas"

Abril:

Dia 21: 400 tones de mongetes procedents de Bèlgica.

Dia 26: 7.000 tones de blat dutes per un vaixell grec des de Rosario de Santa Fe i "adquiridas por el Gobierno Nacional para el consumo de España", i un vaixell alemany "con una importante cantidaa de bacalao"

Dia, 30: 400 tones d'oli d'oliva i 2.800 de conserves, melmelada,, licors i vins.

Maig:

Dia 11: 1.519 caixes de pots de llet condensada, donatiu dels "Amigos de España en París".

Dia 16: 1.000 tones d'arròs, de les quals 550 són per a Barcelona. Dia 27: 3.000 tones de "patata temprana de Copenhague", 50.000 tones de blat "procedente de Vigo" i 100 tones de mongetes "destinadas a la siembra exclusivamente".

Dia 30: "Una importante cantidad de víveres, donativo de las mujeres suizas a esta ciudad, que el alcalde, de acuerdo con el administrador apostólico de esta diócesis, ha entregado a Auxilio Social". També 50 caixes de cacau, donatiu del tresorer del Servei Internacional dels Amics Quàquers, per a Auxilio Social.

Juny:

Dia 3: 18 tones de sucre donatiu de la entitat "Legionarios de Franco", formada per espanyols d'Amèrica.

Dia 7: "El Servicio Internacional de los Amigos Cuáqueros, que viene dando pruebas de un gran amor a la España Nacional, ha hecho de nuevo otra entrega de víveres para Auxilio Social de esta plaza con destino a los niños de la citada institución. Este donativo, que ha venido de Port-Vendres, consiste en lo siguiente: 2.524 sacos de café, 25 barriles de aceite de hígado de bacalao y 102 cajas de aceite de soja, por lo que a la Central del Servicio e refiere, y en 1.500 kg de una mezcla especial de cacao, leche y azúcar de la importante fábrica de chocolates de los señores Cadbury de Birmingham y que ha tenido especial complacencia en enviar el tesorero de los Amigos Cuaqueros de Londres, Sr. W.A. Cadbury".

Juliol:

Dia 4: 3.500 sacs de patates, donatiu alemany.

Dia 11: 15.000 sacs d'arròs en un vaixell anglès.

Agost:

Dia 3: 212.620 kgs de llet en pols, i 34 caixes de cacau i llet, donatiu dels Amics Cuàquers de Londres, per a Auxilio Social.

Dia 5: 6.200 kgs de "tocino" donatiu d'Alemanya, per a Auxilio Social

Dia 10: 125 tones de farina i 5 tones de sucre, donatiu alemany per a Auxilio Social.

Dia 11: 20 tones de conseves de peix i 7 tones de llet condensada i en pols, donatiu de la Creu Roja de Noruega, distribuïdes entre els nens dels asils de Sant Joan de Deu, Sant Rafael, Casa Cuna, del Bon Pastor, l'establert a la granja-escola de la Diputació, del carrer d'Urgell, i Amparo Maternal.

Dia 27: 200 caixes de llet condensada, donatiu dels Amics Cuàquers per a Auxili Social.

Octubre:

Dia 26: Dos vagons de blat i 24 de farina.

Novembre:

Dia 1: 19 vagons de blat, 114 de farina, 3 de cigrons i un de pèsols.

Dia 7: 15 vagons de blat, 111 de farina, i tres de cigrons.

Apèndix 13

Preus del menjar a Barcelona durant 1939

A - PREUS OFICIALS

La primera columna indica els preus base de l'índe x 100, corresponents a febrer de 1939, la segona els preus el gener de 1940 i la tercera l'índex de gener de 1940 en relació a febrer del 1939. És molt difícil fer una actualització ni que sigui aproximada d'aquests preus. Els criteris que els anuaris estadístics utilitzen per deflactar el valor de la pesseta no són exactament iguals. Les variacions de l'índex de preus al consum, apart d'haver anat variant en els criteris emprats per elaborar-los, són poc útils quan es tracta d'aplicar-los a un producte determinat. Es pot trobar per exemple que es considera que 1 pta de 1940 equival a 116,2 pts de 1995, però aquesta dada contrasta amb el fet real que un kilo de pa de 1940 valia oficialment 0,85 pts., mentre que un kilo de pa del 1995 valia 265 pts. El mateix pot dir-se d'altres articles bàsics com el sucre (1940=2 pts; 1995=150 pts), la llet (1940=1 pta/l.; 1995=135 pts/l.), els ous (1940=6 pts./dotzena; 1995=245 pts./dotzena), o les mongetes (1940=2 pts./kg; 1995=650 pts./kg). Els preus d'aquests productes en uns casos s'han multiplicat per 50 i en altres per 300, mentre que els salaris bàsics s'han multiplicat aproximadament per 400. La relació entre salari i necessitats de consum, a més, és ara completament diferent de fa seixanta anys. I això és, de fet, el fonamental per poder comparar el nivell de vida.

CARNES

Buey y vaca	(canal) kg	3,75	3,85	102,66
Tenera	(canal) kg		5	
Carnero	(canal) kg		3,60	
Cordero	(canal) kg	6	5,71	95,16
Cerdo	(canal) kg	3,50	6,15	175,71

PESCADO

Lenguado.	kg	9,14	10,10	110,50
Merluza palangre	kg	7	9,90	141,42
Pescadilla (Cantabrico)	kg	4	3,90	97,50
Salmonetes	kg	7	6,58	94
Fanecas	kg	5,33	4,28	80,30
Pulpos	kg	4	3,83	95,75
Rapes	kg	4	3,28	82
Sardina	kg	2,40	2,32	96,66
Atún	kg	5	7	140

HUEVOS	(dna)	4,50	6	133,33
--------	-------	------	---	--------

BACALAO

Seco	kg	3,35		
Remojado:				
morro sin espina	kg	3,75	3,25	86,66
morro corriente	kg	3,25	2,85	87,69
ventresca	kg	2,75	2,35	85,45
penca y cola	kg	2,50	2,10	84

FRUTAS Y VERDURAS

Manzanas (variedades)	kg	2,12	1,32	62,26
Peras (Aragón)	kg	2,37	1,21	51,05
Naranjas	kg	1,11	0,55	49,54
Plátanos	kg	1,50	1,67	111,33
Patatas	kg	0,60	0,58	96,66
Patatas (Royal-Kidney)	kg	0,60		
Judías tiernas (pais)	kg	2,12	1,99	93,86
Cebollas	kg	0,70	0,55	78,57
Guisantes	kg	2,50	2,50	100

SUCRE:

1,90 pts/kg durant tot l'any, amb lleugera oscil.lació (31/I,11/II i 18 de juny)

OUS:

5 pts la dotzena, els del país fins mitjan agost (31/I i 21 de juliol).
5,25 pts la dotzena la segona quinzena d'agost i la primera de setembre (26 d'agost)
6,50 pts la dotzena la segona quinzena de setembre i el mes d'octubre (19 de setembre)
6 pts la dotzena a partir de novembre (4 de novembre)
Els que venien de Galícia i Balears eren més barats: 4 i 4,50 pts dotzena, respectivament (21/VII i 26 de setembre)

PATATES:

0,20 Pts/kg els primers cinc mesos (31 de gener)
0,45 pts/kg el juny i juliol (11 de juny)
0,52 pts/kg l'agost, setembre i octubre (26 d'agost)
0,60 el novembre (6 de novembre)
0,65 el desembre (7 de desembre)

LLEGUMS:

Llenties: De 1,60 pts/kg el febrer (11 de febrer) baixen a 1,40 el juny (18 de juny)
Mongetes seques: De 1,60 pts/kg el febrer pugen a 1,75 el novembre (24 de novembre).
Cuits: 0,95 pts/kg (4 de maig)
Cigrans secs: De 1,85 a 2,30, segons el calibre. Més cars com més petits (31/I,11/II,14 de setembre). Cuits: 1,45 pts/kg (29 de setembre)

ARRÓS:

De 1 pts/kg al començar l'any (11 de febrer) a 1,10 pts/kg a l'acabar (4 de novembre)

CARNS:

En conserva: 2,50 pts la llauna d'1/4 de kilo (11 de febrer)
Congelada: De 3,25 el pit a 12 el filet (19 de setembre)
En cubets: 0,10 cadascun (4 de febrer)
En extracte: 12 pts 85 grams (4 de febrer)
De vedella: Entre 2,50 i 3 pts/kg el pit, el tall més barat, i entre 13,50 i 15 el filet, el tall més car (2/VI, 26/VIII, 1 de setembre)
De xai i ovella: Entre 2,75 i 4,75 el pit, el tall més barat, i entre 7,25 i 16 les costelles, el tall més car (20/VI, 26/VI, 4/VII, 26/VIII i 1 de setembre)
De gallina i pollastre tendre: De 15 pts/kg el juny (20 de juny) baixa a 11,50 el setembre (5 de setembre)
De ollastre vell i d'ànec: De 11 pts/kg al juny (20 de juny) baixa a 9 pts/kg el setembre (5 de setembre)
De conill: 7,50 Pts/kg (5 de setembre)
De paó: De 12 pts/kg al juny (20 de juny) baixa a 10 pts/kg al setembre (5 de setembre)
Coloms: Entre 3 i 5 pts cadascun (20/VI i 5 de setembre)
De porc (embotits): Pernil: 18,53 pts/kg (4 de març)
Fuet: De 17,50 pts/kg (28 de febrer) a 19,50 (1 de desembre)
Butifarra negra: 6,30 pts/kg (2 de febrer)
Cansalada: 2,20 pts/lliura (19 de setembre)
Cotna: 3,40 pts/kg (28 de febrer)

PEIX:

Boga: De 0,10 a 1 pts/kg l'agost
De 2 a 3,50 pts/kg l'octubre
Gerret: De 1,60 a 2,40 pts/kg l'agost
De 0,70 a 2,30 pts/kg l'ocubre
Sardina: De 1,20 a 3 pts/kg l'agost
De 1,50 a 3 pts/kg l'octubre
Llucet del bou: De 4 a 9 pts/kg l'agost

	De 7 a 9 pts/kg l'octubre
Llagostins:	De 12 a 16 pts/kg l'agost 25 pts/kg l'octubre
Bacallà:	De 2,50 (penca cua) a 3,75 (morro sense espina el febrer. De 2 a 3,25 pts/kg el juliol.

Per al peix, hem triat dues dades aleatòries i el tipus de peix de major consum popular per a permetre comparacions. Les dades són el 10 d'agost i el 14 d'octubre. Els preus són al major al Mercat Central del Peix, únics que reflecteix la premsa alguns dies. En qualsevol cas, el preu del peix és normalment variable, segons les circumstàncies climàtiques o conjunturals. Per a calcular el preu de venda al públic cal carregar-hi com a mínim el 14%, permès. Els preus del bacallà corresponen a dates diferents, ja que per tractarse de salaó no figura a les relacions de preus habituals del Mercat del Peix. Aquestes dates són el 28 de febrer i el 18 de juliol.

VERDURES:

Cols:	De 10 a 30 pts cenar el febrer De 10 a 50 pts cenar l'octubre
Bròquil:	De 20 a 110 pts cenar el febrer De 50 a 80 pts cenar l'octubre
Escarola:	De 15 a 20 pts cenar el febrer De 4 a 14 pts cenar l'octubre
Enciams:	De 15 a 20 pts cenar el febrer De 4 a 12 pts cenar l'octubre
Carxofes:	De 2 a 20 pts cenar el febrer De 8 a 20 pts cenar l'octubre
Bledes:	De 25 a 50 pts el 100 Kg el febrer De 7 a 14 pts els 100 Kg l'octubre.

Aquests preus de verdures també són preus al major, al mercat del Born, i no de venda al públic. Els que atribuïm al mes de febrer han estat trets de tres dates (2/II, 15/II i 3 de març) i els d'octubre són del dia 14. Cal tenir en compte que fins aquesta última data no comença a publicar-se regularment —i encara no cada dia— una secció de preus de cotització al mercat del Born i al Central del Peix. Hem triat el tipus de verdura de consum més normal. Cal tenir en compte també que és una mena de producte alimentici que normalment registra oscil·lacions importants de preu segons les circumstàncies climàtiques o estacionals. Normalment el preu de venda al públic correspon, segons constatacions que esporàdicament hem pogut realitzar, a la més alta cotització aconseguida al Born, encara que la qualitat correspongui a la cotització més baixa.

Apèndix 14

Salaris a Barcelona l'any 1939. Referències a la premsa.

Les informacions de les que hem extret les dades sobre salaris del capítol 5 són les següents:

“C'est une fabrique de textile (..) Ils sont à peu près mille a travailler ici dont 800 femmes. Celles-ci gagnent de 6 a 15 pesetas par jour. Les très vives, qui sont aux “peignes” se font les plus grosses semaines. Pour les hommes, les salaires sont de 12 à 15 pesetas, et davantage quand il s'agit d'ouvriers spécialisés” (Corthis, pag. 231)

“En 1939 cobrava 428 + 10 + 10 = 448 pesetas al mes. Debía cobrar, legalmente, 420 pesetas, pero la empresa me hacía un trato especial” (De l'agenda d'un administratiu de l'empresa tèxtil Fabra y Coats)

“Concurso examen para interinos del Servicio Nacional del Trigo: Plazas a cubrir por examen entre caballeros mutilados. Escribiente mecanógrafo en la jefatura provincial de Barcelona, con un salario de 325 pesetas mensuales” (LVE, 26 de novembre)

“La Comisión Municipal Permanente acordó aprobar la creación de cuatro plazas de ordenanza de tercera, con el haber anual de 3.120 pesetas, mas 480 como indemnización por el alquiler de la casa (..) Igualmente se dispondrá la creación de seis plazas de vigilante de Obras Públicas, igualmente reservadas para individuos del Cuerpo de Mutilados de Guerra, con salarios, según la zona, de 10,80, 10 o 8,80 pts diarias” (LVE, 8 de juliol)

“D'un jornal de peó se'n pagaven només nou [pessetes] i no n'hi havia pas cada dia, de jornal”. (Mas i Soler, pag. 203)

“La Delegación Provincial de Trabajo ha resuelto fijar en once pesetas el salario real de los obreros de carga y descarga, estiba y desestiba a los efectos de señalamiento del jornal base para la indemnización por accidente de trabajo de los mencionados obreros” (LVE, 17 de juny)

“Guanyàvem set duros treballant tota la setmana” (Badia i Puig, pag. 64)

“Categorías y salarios en las peluquerías de señoras de la ciudad de Barcelona:

	1ª	2ª	3ª	
Oficiales	80	70	60	pts semanales
Medio oficiales	55	45	40	pts semanales
Manicuras	50	40	30	pts semanales
Manicuras masajistas	70	60	50	pts semanales
Aprendices	20	15	10	pts semanales

Además, percibirán el 10 por ciento de la recaudación que obtenga cada una, excepto los aprendices. Las propinas, autorizadas” (LVE, 28 de juliol)

“Se ordena a toda clase de industrias, al objeto de dar cumplimiento a órdenes dictadas por el Servicio Nacional de Jurisdicción y Armonía del Trabajo, que el salario mínimo del personal femenino, excepto el aprendizaje, no será inferior a cuatro pesetas diarias, por jornada de ocho horas” (LVE, 14 de febrer)

“Martes, 28 de febrero de 1939 - Después de comer, me fueron entregadas 15 pesetas, como producto de la paga de cinco días que se me adeudaba. A lo mejor, fue ésto lo que hizo que las calles de Manresa casi no me pareciesen hoy las mismas cuando salí a pasear hacia las tres de la tarde”. (Sagastizabal, pag. 299)

“Hallándose en tramitación el reglamento para los trabajos a domicilio, se previene a cuantos en ellos intervienen, que tratándose de mujeres operarias, el precio que se señale por unidad de obra nunca será inferior a la cantidad necesaria para asegurar a la obrera la retribución mínima de cinco pesetas por ocho horas de trabajo, teniendo en cuenta que corren por cuenta de la misma los útiles del oficio” (LVE, 12 de novembre)

Apèndix 15

Sancions per comerç fraudulent d'aliments publicades a La Vanguardia Española

1. OLI

Durant l'any 1939, *La Vanguardia Española* va publicar informacions sobre 86 detinguts per delictes relacionats amb el tràfic d'oli. Les detencions són tant per transportar il·legalment oli, com per tenir-lo emmagatzemat sense coneixement de les autoritats o per vendre'l més car del preu de tasa. Les notícies d'aquestes detencions van ser publicades els dies:

Maig: 12 (1), 23 (1), 24 (1)=	3	
Juny: 8 (6)=		6
Juliol: 7 (3), 19 (4), 27 (2) 29 (3), 30 (2)=	14	
Agost: 3 (4), 5 (6), 9 (1), 10 (1), 13 (3), 16 (1), 30 (1)=	17	
Setembre: 1 (4), 6 (1), 8 (1), 10 (1), 16 (1), 19 (7), 26 (2)=	18	
Octubre: 2 (1), 3 (1), 18 (10), 22 (6), 29 (3), 31 (1)=	22	
Desembre 6 (6) =		6
Total =	86	

En cap cas es va informar posteriorment de la pena imposada als detinguts excepte el cas ja esmentat de l'enginyer de Cervera Josep Maria Ferran.

El mateix any, el diari va donar a conèixer 28 multes relacionades amb el comerç fraudulent d'oli, en quantitats que anaven des de 50 a 3.000 pessetes, per un valor total de 15.500 pts i per motius idèntics als de les detencions. És possible que alguna d'aquestes multes fos imposada alguns dels detinguts comptabilitzats anteriorment, ja que no sempre les informacions donen els noms dels detinguts o multats. La relació d'aquestes multes va ser publicada, els dies:

Abril: 15 (una de 100 pts i una de 250 pts) =	350
Maig: 6 (una de 1.000), 24 (una de 250) =	1.250
Juny: 2 (una de 250 i dues de 1.000) =	2.250
Agost: 31 (dues de 1.000)=	2.000
Desembre: 3 (una de 50, dues de 100, dues de 200, quatre de 250, tres de 500, dues de 1.000, una de 1.500 i una de 3.000) =	9.650
Total	15.500

Aquestes sancions van suposar la incautació d'un total de 274.763 litres d'oli, que les autoritats van posar a la venda o van lliurar a Auxilio Social. Cal advertir, però, que algunes informacions no esmenten el nombre de litres d'oli que tenia al seu poder l'especulador i per tant la xifra esmentada cal prendre-la com a mínima. Les notícies d'incautacions van ser publicades els dies següents:

Maig = 1.911
12 (1.300 l. a un, 500 l. a un altre,
100 l. a un tercer, i 6 l. a un quart)
23 (5 l. a un)
Juny = 2.175
2 (2.175 l. a un)
Juliol = 3.860
19 (1.800 l. a quatre persones)
29 (2.060 l. a tres persones)
Agost = 370
3 (370 l. a quatre persones)

Setembre = 567
1 (59 l. a quatre dones), 8 (20 l. a un),
10 (28 l. a un, 16 (22 l. a un),
26 (390 l. a un i 48 a un altre)
Octubre= 265.880
18 (30.000 l. a una organitació de deu persones)
22 (235.880 l. a una organitació de sis persones)

Total 274.763

Les dues detencions del mes d'octubre son sens dubte les més rellevants. Sobre la primera es va informar que *"se ha descubierto una organización integrada por hombres y mujeres que habían logrado acaparar 30.00 litros de aceite que vendían a diez y doce pesetas el litro. Los detenidos (...) son diez. Uno de ellos utilizaba el uniforme de aviación, fingiéndose oficial de dicha arma, para transportar el aceite y entrarlo en la ciudad. Este sujeto se valía de este ardid para convencer a los encargados de los controles que la mercancía estaba destinada a la Intendencia del Ejército. El jefe de la citada banda se llama Domingo Segimón Cisa"*. Els sis detinguts de que s'informa el dia 22 tenien quatre magatzems a Barcelona on s'hi van trobar els 235.880 litres d'oli. El venien envasat, com si fos industrial, i amb marca de la casa "Olivia Autré", a domicili i a 19,50 pessetes el litre. El preu oficial de tasa de l'oli va estar fixat durant l'any 1939 entre 3,10 i 3,45 pts el litre, segons els mesos.

2. SUCRE

12 detinguts, nou multes i un mínim de 13.738 kilos de sucre intervinguts és el balanc de sancions relacionades amb l'extraer-lo de sucre durant l'any 1939 que foren donades a conèixer públicament a través de la premsa. Les sancions van ser en tots els casos per acaparament o per comprar o vendre a preus més elevats que els de tasa. L'explicació oficial de dues de les sancions és singularment pintoresca:

- La multa més elevada, de 10.000 pessetes, va ser imposada *"por obligar a tomar tabletas de pan de higo con el azúcar"* (13 de gener). Un testimoni confirma que "normalment no es podia comprar sucre sense comprar també alguna altra cosa" ("Franco in Barcelona", pag.18).
- Quatre persones van ser multades amb 500 pessetes cadascuna *"por haber comprado azúcar en almacenes no autorizados y suministrado por musulmanes"* (28 de gener)

Les altres multes van ser de 250 pts (28 de juliol) i de 500 pts (17/V, 3/VI i 31 d'agost).

Les detencions van tenir lloc entre juliol i octubre:

Juliol: dia 28 (4 persones amb 90 kg)

Agost: dia 9 (3 persones amb 1.000 kg)

Setembre: dia 16 (un amb 70 kg), dia 23 (un amb 2.428 kg), dia 26 (una persona, sense precisar els kilos que tenia)

Octubre: dia 6 (una persona, sense precisar kilos), dia 27 (una persona amb 1.150 kilos)

3 - CAFÈ

8 Persones van ser detingudes per tràfic il·legal de café els dies 23 de setembre (una amb 18 kg), i 7 (dues), 19 (dues), 25 (una), 26 (dues amb 3.187 g), i 27 (una amb 25.000 kg) d'octubre. Una multa de 200 pts va ser imposada (2 de juny) per vendre café a preu superior al de tasa i una altra de 500 pts *"por tener dos sacos de café de procedencia clandestina"* (24 de maig).

4 - ALTRES

Patates: dues multes de 500 pts (2 de juny), multes a un número no precisat de botiguers (1 d'agost), una multa de 500 pts (3 de desembre)

Llaunes de sardines: quatre detinguts (19 de setembre) i una multa de 200 pts (16 de març)

Embotits de porc: Una multa de 500 Pts (25 de juliol), una multa de 100 pts (6 de maig), i un detingut (1 d'octubre)

Arròs: tres multes de 500 pts (3 de desembre) i una de 25 pts (16 de març)

Mongetes: Una multa de 700 pts (31 d'agost)

Verdura: Una de 25 i una de 150 pts (16 de març), una de 1.000 (6 de maig)

Formatge: Una de 5.000 (2 de juny) i una de 10.000 (31 d'agost)

Fruita: Una de 50 pts (16 de març)

Cervesa: Una de 1.000 pts (6 de maig) i una de 2000 (31 d'agost)

Pasta de sopa: Una de 500 pts (31 d'agost)

Dolços: Una de 20.000 (2 de juny), una de 500 i una de 2.000 (31 d'agost)

Sacarina: dos detinguts (16 d'agost)

Olives: Una de 25 (16 de març)

Indeterminats: 28 detinguts: 20/VI (1), 9/VII (6), 23/VII (2), 28/VII (1), 22/IX (1), 26/IX (3), 1/X (1), 11/X (2), 24/X (5) i 28/X (5). 29 multes per un valor total de 207.250 pts: Març: dia 2 (una de 15.000, dues de 5.000, una de 4.000, una de 2.000, tres de 1.000 i una de 500), dia 4 (dues de 100 i una de 1.000, dia 16 (dues de 500 i una de 1.000). Abril: dia 25 (una de 100 i una de 50), dia 28 (una de 100.000, una de 25.000, una de 10.000, una de 5.000, una de 2.000 i una de 1.500). Maig: dia 3 (dues de 250), dia 6 (una de 50 i una de 150).

Vegeu les sancions relacionades amb el comerç d'altres aliments al capítol 6: Pa, nota 98; Carn, nota 11; llet, nota 128, i ous, nota 132.

Apèndix 16

Carregaments de menjar que van arribar a Barcelona per ser venuts a preu de tasa i que va ser publicats a la premsa.

La data esmentada en primer lloc és la del dia que es posava a la venda, i la col·locada entre parèntesi, la de publicació de l'anunci. Relacionem aquí tots els avisos publicats el 1939 a *La Vanguardia Española*, el que, d'acord amb el decret de racionament del mes de maig, hauria de significar que corresponen a tots els carregaments de menjar arribats a la ciutat. No hi ha però cap seguretat de que realment hi siguin tots. Els d'oli, però, sí que creiem que són tots els repartiments que va haver-hi, donada la periodicitat mensual.

OLI

3 d'abril: 1 litre per persona a 3,10 pts (31 de març)
13 de maig: 1 litre per persona a 3,10 pts (13/5)
27 de maig: 1 litre per persona a 3,10 pts (26/5)
12 de juy: 1 litre per persona, a 3,25 pts (11 de juny)
3 de juliol: 1 litre per persona, a 3,10 pts (1 i 2 de juliol)
10 d'agost: 1 litre per persona a 3,10 pts (8 d'agost)
26 de setembre: 1 litre per persona a 3,30 pts (23 de setembre)
23 d'octubre: 1 litre per persona a 3,45 pts (22 d'octubre)
16 de novembre: 1 litre per persona, a 3,45 pts (15 de novembre)

PATATES

26 d'agost: 1,900 kg per persona = 1 pta (26 d'agost). A tots els mercats i a 50 botigues
9, 10 i 11 d'octubre: 165 tones posades a la venda als mercats, no diu si racionades o no (13 d'octubre)
1 de desembre: 1 kg per persona a 0,65 pts (1 de desembre). Als mercats le Sant Antoni i la Barceloneta i a les botigues els districtes I i II
7 de desembre: 1 kg per persona a 0,65 pts (7 de desembre). Als mercats de Galvany, Sarrià, Sant Gervasi, Santa Catalina i la Concepció, i a les botigues dels districtes III i IV

LLEGUMS

25 de setembre: 400 gr. de cigrons per persona a 2,30 pts/kg (24 de setembre)
29 i 30 de setembre: 1 kg de cigrons remullats, a 1,65 pts kg., o cuits, a 1,45 pts/kg (29 de setembre)
25 de novembre: 400 grams de mongetes per persona a 1,75 pts kg (24 de novembre)

ARRÓS

2 de juny: 1 kg. per persona a 1,10 pts (2 de juny)
15 de juliol: 1 kg. per persona a 1,10 ts (14 de juliol)
29 de juliol: 1/2 kg ter persona, a 1,10 pts/kg (29 de juliol)
21 d'octubre: 1 kg per persona a 1,10 pts (20 d'octubre)

OUS

31 d'agost: 1/2 dotzena per persona a 5,25 pts la dotzena. Només als mercats: es distribueixen 60 dotzenes per parada (31 d'agost)

Apèndix 17

El control de desplaçaments a Barcelona, el 1939

El control de desplaçaments venia justificat, segons Antonio Royo Villanova (Elementos de Derecho administrativo, XVIII edición, Madrid 1943. Vol. I, pag. 34), per "el interés de la defensa nacional y la gran cantidad de individuos peligrosos para la seguridad del Estado", motius que "reclamaron desde el comienzo de la guerra la adopción de medidas encaminadas a la protección de la seguridad nacional y a la detención y vigilancia de dichos individuos. Se establecieron así los salvoconductos como documento indispensable para poder trasladarse de un lugar a otro dentro del territorio nacional".

En els primers moments, més que de control cal parlar de paralizació total: va quedar prohibida tant la sortida com l'entrada:

"Salamanca, 26 - Siendo criterio del Gobierno que la entrada de particulares en Barcelona no comience hasta la fecha que oportunamente se indicará y que las circunstancias indiquen, es absolutamente inútil que nadie se movilece de su residencia habitual con la intención de llegar a Barcelona. Solamente con el salvoconducto especial, que debe solicitarse del gobierno civil de la residencia actual de solicitante, se podrá llegar a Barcelona. Asimismo se prohíbe desplazarse a poblaciones cercanas (sic) a Barcelona, tales como Valls, Lérida, Taragona, etc., con el fin de evitar la congestión de población".(LVE, 27 de gener).

I tres dies després:

"Queda terminantemente prohibido el intento de entrar en Barcelona a toda persona que no vaya provista del correspondiente documento acreditativo de que su presencia en dicha ciudad está justificada por la presentación de alguna función al servicio del Ejército en misión militar o de la columna de Orden y Policía de Ocupación. Por consiguiente, las personas pertenecientes a organismos del Estado no pueden entrar en Barcelona más que en caso de estar incluidas en la referida columna, requisito que solamente podrá acreditarse con el correspondiente salvoconducto, firmado por alguno de los jefes de la misma. (...) En cuanto a los particulares que por diversas razones tengan interés en entrar en la ciudad, se hace saber que se les proveerá de la oportuna autorización cuando el general jefe de los Servicios de Ocupación estime que ha llegado el momento de facilitar la entrada" (Nota del Ministerio de Gobernación, LVE, 30 de gener).

Així, els primers dies, tot just van poder entrar a la ciutat, a part de les forces militars i policiaques d'ocupació, els civils que s'havien fet càrrec dels organismes públics. Al cap d'una setmana justa de l'ocupació ja s'havien regularitzat els controls d'entrades i sortides, prenent característiques de fet normal i quotidià una situació que es perllongaria molt de temps:

"Se establecen ocho puntos fijos de control para la salida de viajeros de Barcelona.

Nº 1: Plaza de Borrás. Sarriá.

Nº 2: Esplugas

Nº 3: Cornellà, carretera de San Baudilio.

Nº 4: Cruce de las carreteras de Prat de Llobregat-Hospitalet, continuación de Gran Vía.

Nº 5: Carretera de Mataró, en el puesto del fielato .

Nº 6: Puente de la carretera de Sana Coloma a Barcelona.

Nº 7: Carretera de Granollers-Sabadell.

Nº 8: Puesto de los Penitentes, carretera de Cornellà cruce de la Rabasada y San Andrés.

Queda terminantemente prohibida la entrada y salida de Barcelona por otros puntos o puestos que no sean los enumerados anteriormente(...)

Los viajeros que entren a Barcelona y conduzcan billetes de Banco para el canje, tienen la obligación de declararlo en el puesto de control donde verifiquen la entrada".(Nota del Gobierno Militar de la IV Región, LVE, 3 de febrer).

Immediatament va caldre assuaujar les prohibicions per tal de permetre el desplaçament d'aquell qui treballava a municipis de l'entorn o qui, vivint-hi, es desplaçaven diàriament a treballar a Barcelona:

“Toda persona que habitando en Barcelona tenga su trabajo en los pueblos inmediatos o viceversa, deberá proveerse en las correspondientes Jefaturas de Sector, Comandancias Militares, Alcaldías o Puestos de la Guardia civil, de un salvoconducto en que conste su necesidad de entrar y salir de la ciudad, sin cuyo requisito no podrán circular por los puestos de control”.(LVE, 11 de febrer)

Aquest regim va afluir-se encara més a l'estiu, ja a les acaballes del règim d'ocupació. A finals de juny va fer-se públic que:

“A fin de facilitar el desplazamiento a cuantas personas precisen trasladarse desde esta ciudad a otras poblaciones próximas a la misma y viceversa, bien sea por razones de trabajo o profesión, bien por motivo de otra causa justificada, como el servicio de baños, no será necesario proveerse de salvoconducto durante el período extraordinario de 30 días, que empezarán a contar desde esta fecha [29 de juny], siempre y cuando el desplazamiento se realice dentro del mismo día, o sea sin pernoctar en lugar distinto del domicilio habitual (...). Las poblaciones afectadas por la presente medida serán solamente las comprendidas dentro del período (sic) formado por líneas rectas imaginativas (sic) que partiendo de Arenys de Mar siguen a la Garriga, Caldas de Montbuy, Tarrasa, Martorell y Sitges”. (LVE, 30 de juny).

El cap de policia va precisar, en la conferència de premsa on va donar a conèixer aquesta decisió, que anava *"encaminada a que durante el verano no sea necesario salvoconducto para trasladarse a un radio de 30 o 40 kilómetros de la ciudad"*. (LVE, 28 de juny).

A finals de setembre ja va suprimir-se definitivament el salconduit per desplaçar-se als municipis veïns:

“El excelentísimo señor Gobernador Civil hace saber que no es necesario proveerse de salvoconducto para trasladarse desde esta ciudad y regreso a la misma para los pueblos de San Adrián del Besós, Santa Coloma de Gramanet, Badalona y Hospitalet de Llobregat”.(LVE, 28 de setembre).

Fins que va dictar-se aquesta mesura, el control va ser estricte, com ho demostra aquesta notícia publicada a finals de maig:

“La Guardia Civil del control de Esplugas procedió a la detención de 53 pasajeros que viajaban en el autobús procedentes de diversos pueblos lindantes y carecían de salvoconducto para ello. Todos lo detenidos ha sido trasladados a la Jefatura Superior de Policía para imponerles la sanción correspondiente”. (LVE, 30 de maig)

Si és un fet habitual o excepcional que 53 persones s'arrisquessin a viatjar sense salconduit des dels municipis del voltant de Barcelona, i si és igualment habitual o excepcional que la Guardia Civil els detingués, és una cosa que de la simple informació de la premsa diària no podem deduir, perquè és l'única notícia sobre la qüestió publicada en tot l'any, a part d'una altra detenció de dues persones, *“por viajar sin salvoconducto”*, (LVE, 2 d'agost) i una altra *“por usar un salvoconducto falsificado”*. (LVE, 25 d'agost)

Els desplaçaments a distàncies més llargues exigien uns tràmits més complexos per tal d'obtenir el salconduit. Si es volia per una durada d'un mes, n'hi havia prou amb fer petició verbal a la Comisaria de Investigación y Vigilancia del seu districte o població, però si es volia per una durada més llarga, fins a sis mesos, calia fer instància al governador civil, el qual demanava informes a la Jefatura del Servicio Nacional de Seguridad. El salconduit portava la fotografia, i havia de ser exigida pels qui expedien bitllets de tren o autobús, com a requisit inexcusable (“Nuevas normas para la expedición de salvoconductos, del Ministerio de la Gobernación”. LVE, 11 de juny).

Un dels problemes que van sorgir va ser el de les dificultats de fer-se fotos de carnet, donada la manca de material fotogràfic. Va donar-se el cas d'algun poble on no hi havia cap fotògraf i del qual, si s'aplicava la normativa rigorosament, no podia sortir ningú. Per això, l'exigència de fotografia no va ser estricta, i hem pogut veure salconducts de l'època amb fotografia i d'altres sense. A la ciutat de Barcelona, per cobrir la gran demanda de fotos de carnet que s'exigien per mil i un papers, van fer aparició els fotògrafs ambulants, però les noves autoritats no van veure amb bons ulls el seu treball, el qual van considerar que *“constituye servicio clandestino de identificación, que facilitó a los criminales del período rojo la ejecución de muchos asesinatos y persecuciones”*. Amb aquest criteri, el governador civil, el mes de

novembre, va decretar que *“queda prohibido el ejercicio de tal industria en esta capital y su provincia, mientras no se proceda a la adecuada reorganización gubernativa”*. (LVE, 9 de novembre) D'altra banda, la manca quasi total de material fotogràfic feia quasi impossible l'exercici de la professió, segons ens han manifestat fotògrafs en exercici el 1939 (Vegeu el nostre llibre *Historia del fotoperiodisme a Catalunya*, pag. 85).

Durant els sis primers mesos de l'any, però, les normes per a l'expedició de salconduits van ser més estrictes que les enumerades, dictades a mitjan juny. Abans calia presentar junt amb la instància de sol·licitud un aval *“haciendo constar que es afecto al Glorioso Movimiento Nacional”*, si el salconduit era per a pobles de Catalunya i dos si era per als de la resta d'Espanya a més de donar tota mena de dades personals i de presentar el certificat mèdic d'haver estat vacunat contra el tifus i la verola (LVE, 3 de març i 3 de maig). A finals de novembre, a més, va començar-se a exigir certificat de depuració:

“Todas las personas desde los 18 a los 45 años que fueron movilizados durante el periodo rojo, a fin de obtener salvoconducto para poder viajar deberán presentar el certificado de depuración de la Auditoría de Guerra de la IV Región, el carnet de FET y de las JONS o certificado oficial de haber sido depurado” (LVE, 21 de novembre).

Per a traslladar-se a les comarques de frontera o a l'estranger els tràmits d'expedició de salconduits eren encara més complicats. (*“Normas para la expedición de salvoconducto de acceso a la zona fronteriza de Lérida”*. LVE, 15 de novembre)

La premsa publicava periòdicament llargues llistes de les persones que havien estat autoritzades a passar la frontera.

L'expedició de salconduits va exigir el muntatge de tot un aparell burocràtic que no es caracteritzà pas per la seva rapidesa. L'allau de peticions va exigir descentralitzar l'expedició i el mes de juliol es decidia que:

“A partir de día 20 del actual, la Jefatura Superior de Policía expedirá los salvoconductos valederos por tres y seis meses, y los demás serán facilitados por las comisarías correspondientes al domicilio en que habite el solicitante”. (LVE, 20 de juliol)

Com que les comissaries no donaven l'abast, es va decidir muntar-hi un servei especial a cadascuna, portat per cinc noies de Falange (LVE, 23 de juliol). A la vegada van aparèixer els gestors que s'anunciaven a la premsa: *“Salvoconductos, tramitamos”* (LVE, 9 de maig), i no cal dir que la falsificació de salconduits es posà també en marxa. El mes d'agost, *“en la barriada de casa Antúnez fué detenida Isabel Blázquez Martínez, a la que se le ocuparon salvoconductos falsos”* (LVE, 18 d'agost). A finals d'agost a disposar-se que el carnet de militant de FET y de las JONS tingués vàlidesa com a salconduit per a circular per tot el territori de l'Estat (Orden del Ministerio de la Gobernación, 26 d'agost. BOE del 28). Abans ja s'havia disposat que no necessitessin salconduits els funcionaris públics ni els seus familiars (LVE, 11 de juny).

Per a més informació sobre la qüestió dels passaports per a l'estranger, i també per a tenir una visió de conjunt, dintre de la història contemporània d'Espanya, de les restriccions en matèria de desplaçaments, vegeu Castells Arteché.

Apèndix 18

Joves catalans afiliats a Falange: entre l'obligació i la voluntarietat

Alguns joves catalans que van afiliar-se voluntàriament a Falange immediatament després de la guerra ho han reconegut obertament a l'escriure les seves memòries És el cas, per exemple, d'Enric Vila Casas (pags 75-76):

“Jo em trobava al voltant dels quinze anys i en aquells dies em deixava enlluernar pels uniformes, les marxes militars i les banderes. Amb totes aquestes premisses no és difícil arribar a la lògica conclusió que m'allistés al Front Nacional de Joventuts, més ben dit, al Frente Nacional de Juventudes. Certes coses cal dir-les en castellà, l'idioma de l'Imperi. M'encantava, els diumenges al matí, passejar en formació militar i marcant el pas pel Passeig de Gràcia o per la Diagonal, vestit amb la camisa blava i cofat amb la boina vermella”.

O el de Carlos Barral (pag. 18):

“De la mano de alguno de esos "vencedores", no recuerdo de quién, fui llevado al cuartel de la organización juvenil falangista de mi distrito y me regalaron una camisa azul mahón y un correaje negro, ¡ah, sí! y unos calcetines negros altos con dos bandas rojas en el dobléz. Mi experiencia de flecha fue muy breve. Asistí en dos años a dos o tres concentraciones, generalmente torturantes por la falta de organización y porque se realizaban en sitios apartados y yo temía perderme, y no sabía qué hacer de mí en medio de una multitud de extraños compañeros a quienes no conocía y me infundían temor. Por otra parte, el estilo ultramarcial y la teatral arrogancia eran para mí un alcohol demasiado fuerte. Fui también dos o tres veces al cuartel de mi distrito, no recuerdo para qué. Era un local horriblemente sucio, destartelado, que olía a orines y en el que recuerdo que las voces resonaban como en una cabeza febril”.

També Francesc Farreras ho explica en les seves memòries (pag. 48):

“Durant cinc anys vaig exercir càrrecs directius en el Frente de Juventudes de Barcelona. Em van nomenar, successivament, assessor provincial de Formació Política, cap dels serveis de premsa i Propaganda, de Cultura i Art, i no sé què més. Vaig ser, doncs, un dels principals ideòlegs i, si es vol, el mentor polític i doctrinal de les joventuts falangistes de Barcelona i em sentia molt segur de mi mateix, potser perquè fora dels escrits i discursos de José Antonio Primo de Rivera, que em sabia gairebé de memòria, ignorava tota la resta. Tot, menys quatre ratlles d'història, que endegava a la meua manera. Els textos doctrinals amb què em vaig iniciar en l'hermenèutica falangista —a part dels de José Antonio i de La conquista del Estado de Ramiro Ledesma Ramos— foren un llibret de Pedro Laín Entralgo intítulat *Los valores morales del nacional-sindicalismo*, que temps després vaig comprendre que, en la seva interpretació, hi havia aportat més dels seus propis valors morals que els que es podien extreure de la mateixa escanyolida doctrina; l'altre llibre era una selecció antològica de textos de José Antonio, triats, ordenats i comentats per Gonzalo Torrente Ballester, quan vestia la camisa blava, a principi dels anys quaranta. Eren dos textos senzills, intel·ligents i ben escrits, que vaig fagocitar sense cap escrúpol. Ja és ben sabut que com menys cultura, menys dubtes. I amb el poc que vaig assimilar fins vaig escriure dos llibres: un manual d'història de la Falange i una teoria del nacional-sindicalisme”.

I Xavier Amorós (pags. 145-146 i 156-157)

“Set o vuit d'aquests joves —de fet ni arribaven a deu— es feien veure amb els fusells pels carrers més cèntrics ¿Què dimonis devia passar? Nosaltres —un petit grupet de nois, escolars en vacances no reglamentades, amb l'Institut tancat—, ens ho preguntàvem mentre els miràvem amb perplexitat i també amb una mica d'enveja. Ho vam saber aviat, què feien. Ens va venir un neofalangista, distingit company d'estudis, el qual havíem perdut de vista des de l'inici de la guerra. Era un personatge que es donava to i ho feia amb èxit, tot i que just devia tenir els disset anys. (...) Ens va explicar que totes les forces militars que el règim tenia per aquí estaven esmerçades en la conquesta de Catalunya, perquè es temia una forta resistència a la part nord, i que calia arribar aviat a la frontera amb França i (...) feia falta que els nois de més de quinze anys —de divuit per amunt tothom estava mobilitzat— s'allistessin a les milícies locals de la Falange per ser armats tot seguit i fer els serveis de patrulla i de guàrdia. (...) Nosaltres l'escoltàvem astorats, perquè

enteníem que ens invitava que ens enroléssim. Com que no reaccionàvem, després d'una pausa, i com si ho deixés córrer, ens va dir, amb una gran displicència, que ja ho veia que no érem gent moderna, que no estimàvem la modernitat i el progrés i que no enteníem el sentit avançat, revolucionari i universal del nou règim: de la Falange. i que per culpa de la nostra miopia deixàvem el nou impuls —capaç d'arribar qui sap on, de contribuir a dotar l'univers d'un ordre nou— en mans dels franquistes més retrògrads: dels carlins. Per un moment, escoltant el Santi, va semblar que l'èxit de la part renovadora del nou regim, en contra l'obscurantisme que el podia engolir, depenia de nosaltres quatre. Nosaltres l'escoltàvem amb la boca lleugerament oberta. “Demà, a les deu, us espero al local”, acaba dient-nos. Vam quedar atuits però també engrescats. Allò sí que era una aventura europea i no el tripijoc d'abans, amb aquells republicans de set pelatges, de qui els europeus no volien saber res. I de Catalunya, no saben ni que existeixi, ens dèiem. I nosaltres podríem formar part d'aquella aventura, universal, potser, en la qual, al nostre rogle, seríem dels primers a col·laborar. I de pas, ens podríem passejar amb el màuser, per deixar bocabadades les noies, ara que tombaven tot el dia sense cap obligació escolar. Sense consultar-ho a casa, l'endemà, a les deu del matí, vam anar a enrolar-nos (...) Quan el meu pare va saber del que anava, es va indignar com poques vegades en tota la vida li vaig veure. “Aquest noi és boig” deia, irritat, però sense cridar ni mirar-me. La mare intentava de calmar-lo sense donar-me la raó finalment, el pare va decidir no oposar-se al meu compromís. Certament, no valia la pena de fer-se mal veure; ell, de retop, havia estat, des de la seva fundació, afillat a l'Esquerra Republicana, partit execrat pel nou règim, i esperava passar per un sedàs que en deien responsabilitats polítiques, cosa que no li feia gens de goig. (...) Molt aviat el “boom” de les organitzacions juvenils falangistes va arribar a ser espectacular. Entre l'esquer del triomf definitiu, la moda, els rumors que cap criatura no es podia matricular a l'Institut sense el carnet; entre la simpatia de les famílies dretanes i la prudència dels qui temien ser més mal vistos, les llistes de la Falange juvenil reusenca -i segurament les de tot Catalunya- van créixer de forma astronòmica”.

Antoni Tàpies (pags. 122-123) descriu la part d'interès que hi havia en aquestes afiliacions, almenys en el seu cas particular, i recorda noms d'il·lustres famílies catalanes que hi van afiliar els seus fills:

“Durant aquelles primeres setmanes, després de l'esfondrament de la República, el pare es va haver d'espavilar molt per trobar algú que li deixés diners, ja que a casa no hi havia pràcticament res de valor. Les joies de la meua mare, que durant alguns mesos havien estat amagades en el cul d'una butaca, s'havien evaporat feia temps i fins de la biblioteca s'havien marxat. Venut els millors llibres per fer-ne arròs o mongetes. Sé que va demanar un préstec a aquell vell amic de la família, el senyor Hortet, cap del meu oncle a l'Ajuntament. El seu conegut Paco Moreno, convertit aleshores en una autoritat important, el va pressionar i convèncer que per la seva feina, les seves relacions i el seu esdevenidor, li era molt convenient que s'afiliés a la Falange, “per fer oblidar el seu passat”. El pare així ho va fer. Per consell d'aquest mateix, als fills ens van fer ingressar també a les “Organizaciones Juveniles”, que, en el nostre districte, s'estatjaven en un local del carrer de Balmes tocant a la plaça Molina. A mi m'assignaren al grup de cadetes, i el meu germà al de flechas. Ens feien fer instrucció militar i assistir a desfilades i manifestacions. Nosaltres ens en vam apartar aviat, quan vam començar a tornar a classe per seguir el batxillerat, però recordo que el meu pare, malgrat que no sé que prenguéssin part en cap activitat, va haver de cotitzar unes quotes bastant molestes durant molts anys. En aquella mena de caserna, hi vam trobar moltes cares i noms coneguts de la societat barcelonina: recordo els Robert, els Viñamata, els Barnola, els Calvetó, etc., gent que tornaven de Sant Sebastià o de Sevilla, on havien passat la guerra, i que ens semblaven molt importants i elegants i que parlaven perfectament el castellà, cosa que al meu germà i a mi ens era difícil. Vaig retrobar-hi els amics Samaranch, els quals tampoc no s'havien mogut de Barcelona en tota la guerra, i hi vaig conèixer en Paco Revés, en Josep Peralta, en Jordi Ferrer...

Fins el nacionalista Josep Espar Tícol (pag. 30) reconeix que era difícil resistir-se a la crida dels uniformes:

“Era temps per viure, per acumular impressions, com una màquina de fer fotografies. Aquelles desfilades de falangistes uniformats, marcial, orgullosos, que la gent del carrer mirava amb complaença, qui sap si algú amb ràbia per dintre... Les botes negres, enllustrades, dels caps. Els pantalons curts, les fletxes brodades en vermell, les gorres doblegades a l'espatlla, a les aletes de la camisa, i uns tambors rítmics i, de tant en tant, trompetes. Un s'hi trobava dins i es preguntava on

s'havia d'adreçar per apuntar-s'hi. Encara no havies esborrat aquella il·lusió infantil, com si ja et trobessis desfilant i desitjant en la imaginació que la mare i les germanes et veiessin, que apareixien uns altres tambors i cornetes, una altra música, uns altres colors, uns uniformes menys planxats, més d'estar per casa, unes camises marrons, caquis, unes boines vermelles i la formació més desdibuixada i allargassada”

Joan Reventós (pag. 205) descriu els canvis de camisa espectaculars que es produïen aquells dies:

“Poc temps després, ja restablerta la mare, tornàvem a casa. Jo continuava amb els meus costums de sempre, tot esperant la reobertura del curs escolar, interromput, com he dit, des de mitjans del mes de gener. Eren unes vacances forçades que preocupaven molt més els grans que no pas els xicots que les disfrutàvem. Seguia jugant amb els mateixos amics de sempre, els germans Martí i d'altres. Amb gran sorpresa meva, un dia em vingué a veure un company de l'Institut Ausiàs March, vestit de flecha de la Falange. Portava camisa blava, corretjam, boina vermella i botes negres amb mitjons blancs. Era un dels nois que a l'Institut es nuava al coll un mocador vermell de pioner soviètic encara no feia quatre mesos i a qui havia sentit a dir aleshores que el seu pare, al qual també coneixia, es presentaria voluntari per defensar Barcelona “contra la invasió feixista”. En comentar-ho amb la mare, em va dir: —Fruita del temps”.

Entre la voluntarietat o l'obligació d'afiliar-se, hi havia una ratlla molt tènue que els testimonis no acaben de delimitar:

“Tots els nois i les noies de Tiana, tant els del poble com els estiuejants, vam ser animats —no es pot dir forçats, ja que seria una falsedat— a afiliar-nos a la Falange Española Tradicionalista y de las JONS. Els fabricants de camises de color blau marí confeccionades i els de boines vermelles es devien fer la barba d'or, perquè en tot el territori nacional se'n van vendre a milions. Els falangistes tianencs, nous de trinca, fèiem la instrucció al camp de futbol, combinàvem parades militars i assistíem uniformats i en correcta formació a les misses de campanya que tot sovint es deien. El dia de la celebració del desfile de la Victoria, uns quants nois vam haver de passar la primera part de la nit al turó d'en Galceran, que és el més alt de Tiana, amb una pila de llenya per encendre foc quan veiéssim un foc encès en el turó més alt de Badalona, que serviria de senyal perquè els flechas del poble d'Alella encenguessin el seu Tot Espanya celebrava així la victòria —o la desfeta— i l'acabament de la guerra civil. Aquestes activitats ens semblaven divertides, al principi, però després van acabar sent una verdadera lata. Una vegada, quan ja havíem après bastant a desfilat, tots els falangistes de Tiana vam anar a Barcelona, a una parada monstro. No recordo amb quin motiu [*sens dubte era la visita del comte Ciano, el 10 de juliol*], sols que feia bon temps i calor. Hi havíem acudit de tots els pobles de la província de Barcelona. La parada es feia a la part alta de la Diagonal. Era tot ple de flechas i pelayos. Feia una calor espantosa i ens feien estar «en su lugar, descanso» a ple sol. Una de les noies, la Zita Tamayo, es va acubar. La noia que tenia cura de la farmaciola, la inefable Ribas, es va equivocar i per retornar-la li va fer beure èter. La pobra Zita va passar tot el dia dormint. El 29 de març, quan en Cinto i jo tornàvem de les classes a Barcelona, el tramvia que ens pujava des de Montgat es va haver d'aturar a l'altura de Can Tamburini. Per la carretera s'havia improvisat una desfílada. Davant de tot hi anaven tres banderes: l'espanyola, la dels requetès i la de la Falange. Tots els nois i les noies que hi participaven portaven la camisa blau marí i la boina vermella, i discretament formats passaven mig cantant, mig bramant:

Un, dos, tres, un, dos, tres,
Madrid ya nuestro es.
Un, dos, tres, cuatro,
Valencia dentro de un rato.

Era cert. Les tropes nacionals havien entrat finalment a Madrid i la guerra civil es podia donar com a virtualment acabada. Oficialment va acabar el dia 1 d'abril de 1939” (Dargallo, pags 263-265)

Molts altres es van posar la camisa blava en la seva adolescència de postguerra:

“No sé si tot això pot explicar per què jo em vaig fer falangista als divuit anys. En tot cas, el meu era un condicionament familiar molt diferent del que van viure altres nois, com per exemple l'Oriol Bohigas, més jove que jo, o el seu amic Robert Vergés, que després ho fou meu, o l'Obiols, en

Cirici, els Ainaud, en Reventós, en Pujol, en Maragall i tants altres formats al caliu d'ambients familiars o culturals netament catalanistes i educats en les exemplars institucions escolars i pedagògiques de la Generalitat, tan durament reprimides després pel franquisme anticatalà. Fou molt diferent, doncs, el meu cas, però no fou l'únic. Com tants altres joves catalans, amb les il·lusions i esperances mal calculades dels adolescents, vam reaccionar d'una manera simplista contra el model liberal i petitburgès de les generacions anteriors, les vacil·lacions i covardies de les quals minaren la breu i feble existència de la República i propiciaren l'adveniment d'un règim autoritari d'excepció —que molts pensàvem que seria transitori— per "restablir l'ordre". (Farreras, pag. 47)

És clar que també va haver-hi els que no van voler cedir:

“Mi padre tuvo mucha suerte, ya que no fue molestado para nada. Pasó unos primeros días de mucho miedo, pero después se reincorporó a su trabajo, recuperando su firmeza y su claridad de ideas, ya que cometió la llamémosle imprudencia de no permitir que me enrolara en la Falange, que es lo que hacían la mayoría de chicos de mi edad. Aquello fue una inundación de camisas azules y boinas rojas”. (Pastor, pag. 203).

“Tots els nens de l'escola s'afiliaven a la Falange. Jo m'hi vaig resistir. No perquè en aquells primers temps jo fos contrari a aquella ideologia, ni antifranquista, ni cap mena de cosa —encara trigàrem a ser-ho—; si no ho vaig fer és perquè mai no m'ha agradat disfressar-me de res i sempre he estat al·lèrgic als uniformes”. (Candel: *Crónica informal*, pags 41-42)

Lluís Carandell (pag. 99) aporta una interessant informació que denota el classisme de les afiliacions. Al marge de les més entusiastes famílies burgeses, la majoria dels que s'hi apuntaven eren fills d'obrers, que esperaven treure'n algun benefici:

“Los chicos que vivíamos en el Ensanche y en otros barrios burgueses nunca tuvimos que formar parte del Frente de Juventudes, aquella organización que algún malévolo ingenio, quizá del mismo régimen, definía como «un conjunto de niños vestidos de gilipollas mandados por un gilipollas vestido de niño»”.

Apèndix 19

Testimonis sobre les reunions culturals privades:

“Un altre lloc de reunió més episòdic era la casa de Puig i Cadafalch, al carrer de Provença entre la rambla de Catalunya i el carrer de Balmes. La família del vell arquitecte i polític —les seves nétes— hi donava acolliment a grups de francesos i hi organitzava tertúlies d'una certa qualitat. El patriarca divagava pel saló com una ànima en pena. Les nétes l'anomenaven el Pellí, una forma de pseudònim de la qual mai no vaig saber el sentit”.(Ortínez, pag 30.)

“Immediatament després de la guerra, en Xavier [*Xavier Nogués, mort l'any 41*] i la Isabel [*Escalada, la seva dona*], s'esforçaven a reunir els amics i reprendre la normalitat de les tertúlies. Organitzaven tes i sopars en els quals els habituals eren els meus pares, els Pascual quan passaven per Barcelona, a Maria Junyent —neboda i hereva del pintor Oleguer Junyent, molt amic del pare— amb el seu marit el metge Armengol, un matrimoni d'origen alemany que es deien Faber —discrets i educats, per una mica sonsos, fins a l'extrem que a la senyora en comptes de dir-li Faber tothom li deia “Fava), en Quim Borralleras, el violinista Francesc Costa i, sovint, una francesa encantadora, que era l'amant reconeguda i establerta d'en Lluís Plandiura. Sembla que aquesta senyora tenia un pis amb una extraordinària col·lecció de rellotges antics i amb un considerable nombre de peces d'art, com si fos el sobreixidor de les grans col·leccions del seu amant.

Els meus pares em solien portar també a aquestes reunions i jo era l'únic adolescent que hi participava, una mica sorprès davant d'uns personatges que ja aleshores em semblaven molt lluny de la normalitat quotidiana en què vivien els noiS de la meua edat. Eren els avantatges de ser un fill inic una mica consentit.

(...)

Una altra curiosa finestreta de la cultura i la societat durant els anys 40 eren les visites a la casa d'en Lluís Masriera, esmaltista de bon prestigi, poeta i pintor d'escasses qualitats i cavaller de la cultura sempre atrafegat a donar suport a bones iniciatives i discretes gatzares culturals. Pertanyia a una d'aquelles famílies que tenen bones arrels en la nostra història cultural. Els germans Josep, Francesc i Frederic Masriera i Manovens foren els primers a tenir un protagonisme en l'orfebreria i les tècniques d'esmalt i en aquest camp són personatges hegemònics en l'aventura del modernisme. Construïren un taller -teatre al carrer de Bailèn entre Consell de Cent i Diputació sota la direcció de l'arquitecte Josep Vilaseca en aquell estil eclèctic que li fou característic, però més inclinat que mai cap a les formes clàssiques acadèmiques. L'estudi Masriera era com un temple corinti enmig de la dreta de l'Eixample [Encara que Bohigas en parli en passat, l'edifici de l'estudi Masriera existeix encara]. Quan deixaren d'utilitzar-lo com a taller, el convertiren en un teatre semipúblic —el teatre Studium—, i en Lluís Masriera, fill d'en Josep, s'arranjà una vivenda-estudi entre l'edifici d'en Vilaseca i la mitgera de la casa veïna. Hi tenia, fins i tot, un teatret minúscul en el qual organitzava concerts, conferències i representacions privades plenes de bona voluntat. Sovint les obres de teatre eren escrites per ell mateix o per algun nou valor emergent. Pintava tots els decorats i les obres eren representades per una companyia d'aficionats que portava un nom que em feia molta gràcia i que ja anticipava la seva qualitat, escassament provinciana. Es deia Companyia Belluguet.

A moltes d'aquestes reunions els pares hi eren invitats i sovint se m'hi emportaven. Jo em trobava una mica anormal dins d'aquell ambient, tothom vestit d'esmòquing, amb cambrers de guants blancs que servien uns rudimentaris canapès, uns sucus de taronja i, segurament, uns vasos de conyac amb sifó, que, aleshores, era el succedani del pretèrit i el futur whisky, inaccessible durant els anys de restriccions.

Tots aquelles reunions —ho haig de confessar— em semblaven bastant tedioses i un punt ridícules. Només n'admirava el que en podríem dir la qualitat de vida en aquella mansió que trobava tan aristocràtica, tan adequada a una mena de mecenatge que no havia conegut enlloc més. Recordo, però, una sessió extraordinària que em féu una gran impressió. Un vespre, el pianista Ricard Viñas ens oferí un concert dedicat a l'obra d'Erik Satie. Ell Viñas vivia a París, i suposo que aleshores era a Barcelona, refugiat de la Guerra Mundial”. (Bohigas, pag. 245-247)

“*En la calle Fernando había una casa de un editor que se llamaba Gustavo Gili y allí era donde aún se reunían más rojos. Y esos rojos fueron los que hicieron de esta ciudad una ciudad civilizada y gracias a la cual yo pude dar mis primeros pasos*”. (Vilallonga, José Luis de: “El día que entré en Barcelona”, dintre Espada (editor), pag 18-19)

“Fou després del naixement de la Teresa que em vaig trobar pel carrer amb l'Artur Martorell, antic professor de l'Escola Normal de la Generalitat i funcionari de l'Ajuntament. Havia passat pel purgatori de la presó franquista, però les noves autoritats de l'àmbit municipal de cultura, que coneixien el seu historial de funcionari eficient, discret i honest, no trobaren cap inconvenient per a readmetre'l. Em convidà a reunir-me a casa seva, al carrer del Notariat, amb el petit grup d'antics alumnes de l'Escola amb els quals havíem pogut contactar”. (Carbonell, pag 177)

“Un grup d'amics formàrem una penya. Ens reuníem a sopar una nit cada setmana en el restaurant que un dels companys tenia al subterrani del metro a la plaça de Catalunya. El sopar, que sempre era abundant i de bona qualitat, ens costava entorn de les cinquanta pessetes. Un preu que era superior als d'avantguerra, però inconcebible avui, després dels anys d'inflació monetària. En Farré, el propietari, era un tipus vital, animat, d'una complexió física de l'home que s'alimenta sense limitacions. El seu pes devia superar el centenar de quilos.

La tertúlia era suggestiva. S'havia desencadenat l'anomenada Segona Guerra Mundial. Les discussions, és clar, rondaven preferentment entorn del tràgic esdeveniment. Tots procedíem de la Lliga, però no tots defensàvem els mateixos punts de vista. N'hi havia de germanòfils i n'hi havia d'aliadòfils. Aquells, no ho eren pas però per identificació amb els mètodes hitlerians, sinó que ho eren en funció d'una concepció europeïsta, obsessionats per la tradicional actitud de França i Anglaterra respecte d'Espanya. Als aliadòfils, sí, ens preocupava la possibilitat d'una Europa nazi-feixista. A molts, impressionava la rapidesa amb què la màquina germànica s'estenia i ocupava els països europeus. Els aliadòfils no perdíem, amb tot, l'esperança que no trigaria la guerra a donar un tomb. Confiàvem en què arribaria l'ajut directe de l'Amèrica del Nord. Era difícil de no contagiarse de l'eufòria nazi-feixista sota la influència d'una premsa totalment dirigida, descaradament partidista a favor del nazisme. L'entrada, la primavera del 1940, d'Itàlia a la guerra significava un reforç important pels contraris a les forces aliades.

Seguíem les informacions que les ràdios captaven de la BBC. Alguns dels amics sostenien alguns contactes amb el consolat dels Estats Units d'Amèrica instal·lat al gratacel del carrer de Trafalgar-Urquinaona. El bagatge informatiu que per aquests mitjans es rebia, verídic o simplement propagandístic, ens subministrava elements suficients per donar a les nostres polèmiques de tertúlia un ritme trepidant. Val a dir que mai la sang no arribà al riu. Les diferències de criteri mai no van entelar la nostra amistat. (...)

Els qui constituïem la «penya» podíem diferir en els nostres judicis sobre la guerra a Europa, però ens unia, amb matisos, la nostra posició sobre la política espanyola. Érem d'activitat professional diversa, la qual cosa també contribuïa a donar major suggestió al tractament dels temes, que eren, és clar, diversos, com és norma en totes les penyes. Hi havia en Valentí Castanys, l'extraordinari humorista. I, junt a Castanys, figuraven l'Antoni Julià de Capmany, advocat, i l'Esteve Dilmé, al qual ja m'he referit, que aconseguiren ressuscitar el famós “Xut” d'avantguerra, traduït en El Once. N'eren també assidus Joan B. Solervicens, un dels intel·lectuals de més talent de la Barcelona d'aquells anys; en Marià Pérez Terol, publicista, especialitzat en la història de la Restauració; els industrials Campabadal i Font, fabricants d'engranatges; l'advocat i alt funcionari de l'Ajuntament en Josep Joan Oliveres... i alguns més. I ens plaïa d'invitar sovint persones de relleu. Així, Carles Sentís, quan recalava a Barcelona després dels seus raids periodístics; Manuel Brunet, que vivia a Figueres i que, de tant en tant, passava algun dia a Barcelona per raó de la seva col·laboració a Destino; Manuel Ribé, el cap de cerimonial de l'Ajuntament, que ens delectava amb el seu copios anecdotari; Fabià Estapé, el prestigi del qual com economista pujava dia a dia; Joaquim M. de Nadal, el genuí cronista de la ciutat...

Un bon dia va comparèixer en Ramon Garriga, corresponsal de La Vanguardia i d'algun rotatiu madrileny a Berlín. Havia vingut a passar el Nadal de 1941 amb els seus familiars. Com era previsible, tots ens abocàrem a fer-li preguntes, puix que pocs periodistes fruïen d'una posició tan favorable per obtenir informació de la guerra. Era, a més, qui informava des del seu magnífic observatori al ministre Serrano Suñer. «La sort de la guerra —va dir-nos d'entrada— està decidida.» Els germanòfils van reaccionar convençuts que es referia a la segura victòria dels alemanys i el seu estupor es dibuixà en la cara quan s'adonaren de l'equívoc. Aclarí Garriga:(...) “Les meves cròniques de Berlín —afegí— poden semblar germanòfiles, però tingueu en compte la censura rigorosa que sofriu i que no és fàcil de burlar. Us recomano que em llegiu entre línies i mesureu la intencionalitat de cadascuna de les paraules” (Moreta, Marcel·lí: Memòries d'un catalanista, pags 135-137)

“L'Institut Francès, dirigit per tot un personatge, M. Deffontaines, era la principal base de trobada. Llavors era a la banda de dalt de la Gran Via, entre el passeig de Gràcia i la via Laietana, ara Pau

Clarís. Hi havia una notable activitat cultural, amb la presència, sempre difícil, però aconseguida, d'escriptors, artistes i polítics. Recordo, perquè em va enlluernar, una xerrada del poeta Jules Supervielle, que a partir d'aquell moment va convertir-se en un dels meus poetes preferits, amb Aragon, Valéry, Baudelaire i André Breton. Era, en fi, una gran època de la cultura francesa, de Malraux, de Cocteau, de Mauriac, del Sartre de l'Être et le Néant i de La Nausée, que aleshores vaig llegir encara que no m'interessés.

A l'Institut Francès es projectaven en privat fins i tot noticiaris de guerra del cantó dels aliats. Vaig veure, aleshores per primera vegada a la meua vida, devia ser ja el 1944, Casablanca. Evidentment, jo no em vaig adonar, aleshores, de la importància simbòlica, mítica que finalment tindria aquesta pel·lícula —com tampoc se n'adonaven els seus mateixos protagonistes—, però se'm va arrapar molt vivament i per sempre la seva atmosfera que traduí a exactament la realitat". (Ortínez, pag 30.)

Apèndix 20

Una visió sobre els intel·lectuals que es van quedar a Barcelona el 1939

Aquest text de Guillermo Díaz-Plaja té un especial interès per tractar-se d'un intel·lectual que va col·laborar obertament amb el franquisme, encara que se situï ell mateix entre "los vencidos":

"Un análisis de la situación cultural al término de nuestra guerra civil debe partir de la dolorosa discriminación entre vencedores y vencidos, con su doble cupo de exclusiones. Para las gentes que debieron o decidieron salir de España, la única realidad se ceñía a los grupos de intelectuales que caminaban hacia el exilio. Los libros y las revistas que publicaron, en los primeros años de la posguerra, acusan especialmente esa posición apasionada y polémica. Si leemos, por ejemplo, la Literatura Española Contemporánea, de Juan Chabás, editada en Cuba en 1943, llegamos a la conclusión de que la producción literaria había dejado de existir entre nosotros.

Ciertamente, todo apasionamiento implica una esquematización. Y todo esquema es, por definición, injusto por la propia simplificación de sus términos.

En el caso que estamos analizando, habría que establecer en la España que por lo menos dos zonas: la de los intelectuales vencedores, el grupo que se articulaba notoriamente en torno a los Servicios de Propaganda del Gobierno de Burgos —dirigidos por Dionisio Ridruejo— y los que se proponían, porque era lógico, vital y necesario, continuar existiendo, aun con la grave mutilación de la expresión en las lenguas no castellanas, que entonces empezaron a bautizarse con el curioso eufemismo de "vernáculos".

¿Cuál era la tabla de los valores de los grupos victoriosos? Para empezar —y siguiendo la misma intolerancia de los del exilio—, una larga lista de "anatemas". Recuerdo, por ejemplo, los libros de texto de que publicó don José Rogerio Sánchez, editados en la Zona Nacional, para alumnos de Bachillerato, donde se leían dicitos increíbles, calificando de peligrosos a escritores como Azorín, por ejemplo; y nada se diga de los creadores de la lengua catalana tildados todos de separatistas. El primer libro que publicó en Barcelona la Jefatura Nacional de Ediciones fue compuesto por la imprenta "Clarasó" y contenía la "Obra Completa" de Manuel Machado, libro que puede simbolizar —con el juego patético de los dos hermanos enfrentados por la contienda— la tragedia intelectual de la España del momento. Digamos, para ser justos, que en 1941 surgió un intento de salvación de la obra de Antonio Machado —por obra de Dionisio Ridruejo—, el único que entonces podía hacerlo, pero que quedó como un noble gesto aislado que no podía neutralizar la atmósfera general de intolerancias que, dolorosamente, se mantenía.

En el sector de la actividad cultural en la España posbélica, en efecto, los criterios eran cerradamente nacionalistas y si existieron deseos de iniciar una convivencia, como anota en sus Casi-memorias el ya citado Ridruejo, la verdad es que no pudieron llevarlos a cabo. Dígase lo que se diga ahora, la impresión que recibíamos era la de que existía un monopolio cultural de nombres y de temas, y que, aun descontando cortesías en el trato particular en algunos de los vencedores —como recuerda Laín Entralgo—, es lo cierto que no se nos presentó entonces ninguna opción realmente favorable a la normalización cultural. La tabla de valores contemporáneos se ceñía a las figuras que, de alguna manera, habían sido premonitorias de la España Nacional, que podían simbolizarse en aquel grupo de intelectuales de Bilbao, los de la tertulia de Pedro Eguilior, que con Ramón de Basterra al frente, Sánchez Mazas, Quadra Salcedo, Lequerica o Mourlane Michelena, junto a E. Giménez Caballero, Víctor de la Serna o Eugenio Montes, crearon una mitología llena de signos romanos e imperiales, que tenían su retórica presencia en la "revista negra" de la Falange, Jerarquía, que se publicaba en Pamplona. Pero aun estos valores se utilizaban de una forma monopolista y excluyente. Y no puedo dejar de recordar que, cuando movido por mi vocación de crítico, intenté un estudio objetivo de la obra de Ramón de Basterra recibí, desde la revista Escorial, uno de los más brutales e injustos ataques que pueden dirigirse a un escritor —ataque que apareció además como semianónimo, y en un momento en que me era imposible toda réplica.

La obsesión nacionalista del momento agravaba todavía estos puntos de vista, enturbiándose en un tradicionalismo cultural que se cerraba a cualquier contacto europeo. Se diría que volvíamos a aquella España de Felipe II que se defendía, con un cinturón de castidad intelectual, contra la amenaza de factores disolventes.

En relación con este cuadro de valores podríamos recordar la moda de las grandes figuras de la Contrarreforma, y especialmente de Calderón de la Barca, cuyos “autos sacramentales” fueron puestos en circulación, con representaciones solemnes en las plazas públicas enlazando con una valoración de su obra que, antes de la guerra por cierto, habían iniciado Ángel Valbuena Prat, con sus estudios críticos, y Federico García Lorca con sus representaciones calderonianas de Granada.

Por lo demás, se establecía una nueva escala de valores de carácter místico, que se apoyaba en la tradición castellana del Siglo de Oro, y que teñía las figuras de un catolicismo retórico que podía enlazarse en Europa, con el nombre de Paul Claudel. Don Eugenio d'Ors que, en la etapa anterior a la guerra, colaboraba en *El Debate*, servía perfectamente de punto-clave de una filosofía que encontraba su enlace en la militancia política de la Iglesia Española del momento. Y claro está que, dentro de esta línea, cabía toda la fidelidad reverente y la retórica peculiar de don José María Pemán.

Nos llamaba también la atención, a los “vencidos”, la temática en uso que podríamos calificar de la voluptuosidad necrofílica. El grito de “viva la muerte”, en su feroz contrasentido, aparecía en la literatura bélica del momento, tristemente confirmada por la realidad de una mitología de los “caídos por Dios y por España”.

Se comprende bien que este cuadro de preferencias y exclusiones trazase un conjunto de luces y sombras, que restauraban los valores que constituían el ideal de la España de Menéndez y Pelayo, cuyas “Obras completas” empezó a realizar el Estado, pero cuya lección no era, en absoluto, comprendida en su amplitud y complejidad. Ya que tanto en sus criterios filosóficos como en sus concepciones culturales, don Marcelino era bastante más flexible que sus nuevos turiferarios. Y todos los conocedores de su obra sabíamos bien la noble tolerancia que fue abriéndose paso en su madurez, como conocíamos el sentido afirmativo con que consideraba las culturas hispánicas no castellanas, desde su mocedad en la Universidad de Barcelona, hasta el discurso que pronunció en lengua catalana en los Juegos Florales de 1888. El ilustre autor de la *Historia de los heterodoxos españoles* no hubiera aprobado, ciertamente, los modos restrictivos dictados contra la expresión cultural de la lengua catalana.

Y el hilo de esta meditación me lleva a considerar, dentro del contexto cronológico que estoy analizando, la función específica que correspondió a Cataluña en este momento delicado y difícil. (...) La conquista y ocupación de Barcelona —de toda Cataluña— planteó a los vencedores no sólo los problemas inherentes a la dimensionalidad de la presa, sino también a los de su específica complejidad. El mando franquista se encontró, por una parte, desfasado, porque las medidas habituales de la España que se regía desde la pequeña burocracia de Burgos, no servían para la nueva situación.

La problemática era gigantesca, desde la intendencia imprescindible, hasta las medidas más urgentes para restablecer una cierta apariencia decorosa a los territorios conquistados.

Se veía que aquello les venía grande. También en el campo cultural. He aquí una anécdota que se contaba por entonces:

Uno de los “jerarcas” —entonces se decía así— había convocado en su despacho a todos los impresores de Barcelona a una hora determinada. Llegado el momento:

-Que pasen ordenó.

-Forman una cola que da la vuelta a la manzana —le contestaron.

El segundo problema —el de la ordenación cultural— venía definido por la situación específica de Cataluña, como realidad lingüística y literaria, que se pretendía encuadrar en unos marcos unitarios, por la pura y simple anulación de sus realidades vitales. La lengua fue declarada “delincuente”; y sólo a partir de 1948 empezó a autorizarse, muy esporádicamente, la edición en lengua catalana que, en el transcurso de los años, fue ganando, tenazmente, su derecho a existir hasta llegar a la proliferación que pudo registrarse últimamente.

Yo quisiera señalar, sin embargo, que, al modo como la realidad cuantitativa planteaba los problemas de su propia evidencia, esta otra realidad cualitativa —aún aplastada bajo una losa de silencio—, se aparecía también como una realidad problemática ante la mirada más perspicaz de algunos dirigentes de la política cultural de aquellos momentos, como Antonio Tovar -a quien había conocido en 1933 oyéndole recitar a Maragall de memoria- o como Dionisio Ridruejo y Pedro Laín, a quienes no había conocido hasta aquel momento.

La impresión que producían, cuando se desenvolvían en el terreno de la intimidad amistosa, era la de estar sometidos a una sorprendida y dolorosa perplejidad. Para ellos, gentes de tierra adentro —Valladolid, Burgo de Osma, Teruel—, la realidad cultural con que tropezaban era un hecho irrefutable y turbador, que añadía graves complejidades a los esquemas alegremente

unitarios. De ahí su búsqueda de los documentos culturales de la España vencida, empezando por la revista *Hora de España*, que resumía una parte de la intelectualidad combatiente del costado republicano.

Yo fui testigo, por mi parte, de su toma de contacto con los Instrumentos de la política de propaganda de la Generalitat, que había manejado, con gran riqueza de medios, Jaime Miravittles; con la riqueza de sus ediciones, carteles y opúsculos; con las revistas para combatientes, como *Amic*, que dirigía Josep Janés i Olivé, de quien tendré ocasión de hablar; del “Servei de Biblioteques al Front” que trabajaba en contacto con las “Milicias de la Cultura” —a las que yo pertencí— que tenían tan singular importancia dentro del Ejército republicano. Yo recuerdo que, al ver que observaba, lleno de curiosidad, las reacciones de los vencedores frente a esta poderosa máquina propagandística, uno de ellos me preguntó qué opinaba de los paralelos

—A mí me parecen —le dije— unos servicios sencillamente “tolerados”. Se nota que los conductores de la guerra valoran solamente el factor militar, mientras que en el costado republicano, se advierte la importancia de los valores de la convicción intelectual. El mundo entero está trabajado por la propaganda republicana que ha hecho de la sombra trágica de García Lorca un mito universal, que vosotros no habéis podido construir con la sobra, no menos trágica, de Ramiro de Maeztu. Esto, a larga, es mucho más importante de lo que vosotros suponéis y tendrá consecuencias incalculables.

Y el tiempo me ha dado la razón.

En cuanto al momento que estamos estudiando, basta leer las páginas de las Casi-memorias de Dionisio Ridruejo, o las de Descargo de conciencia de Laín Entralgo, para advertir aquella dolorida perplejidad despertaba, en su espíritu, aquella realidad silenciosa doblemente elocuente en su evidencia taciturna. Entretanto de la sombra de sus refugios o de retorno del exilio, iban empezando a surgir los ausentes, y hay que señalar por su importancia el momento del regreso de Carles Riba (1942), cuya amistad habían de buscar y obtener los dos escritores mencionados, iniciando una relación intelectual que, unos años más tarde, había de hacer posible la asistencia del gran poeta de Cataluña a uno de aquellos “Congresos de poesía” —el celebrado en Segovia en 1952— que por aquellas fechas, constituyeron una tímida célula inicial para una posible futura convivencia entre los españoles de todos los pueblos y de todas las culturas.

Esta realidad catalana que empezaba con el contacto físico —con el goce de un paisaje armonioso— y se prolongaba en el campo del trato humano y de la presencia cultural, fue enormemente decisiva en la evolución del pensamiento de unas figuras que habían de tener una misión importante en lo porvenir.

Y pienso, especialmente, en Dionisio Ridruejo, que casa con una mujer catalana; que vive años de exilio en San Andrés de Llavaneras; que publica un libro de poemas titulado *Cuaderno Catalán* y que traduce el *Quadern gris* de Josep Pla. Ridruejo podría ser ejemplo de la eficacia de lo que pudiéramos llamar la lección viva de Cataluña dentro de su indudable función hispánica.

Corresponde, en efecto, a este ángulo nordeste de España, una misión neutralizadora de los enterizos esquematismos a que tan propicia es la Meseta de Castilla. El contacto del mar —de nuestro mar— es, en este aspecto, decisivo. “Parleu-li del mar, germans”, gritaba Joan Maragall, mirando hacia el interior de España, pidiendo a Castilla que fuese porosa y permeable a las realidades litorales. A los esquemas de la razón de estado y de la sinrazón mística, Cataluña opone un temblor emocional, un juego irónico de equilibrio, un sentirse a gusto dentro de los límites de lo humano. Y ésta es la primera gran lección que, en la patética circunstancia histórica que estamos comentando, ofreció Cataluña al resto de España: una lección, digámoslo con la palabra justa, de liberalismo.

La segunda, como veremos en seguida, es la de su condición inalienable de puerta de Europa.(...) Hemos señalado cómo Cataluña, fiel a sí misma y a su propia misión hispánica, influye en los espíritus más alertados de lo que fue la situación histórica después de la victoria del franquismo, a partir. Como en tantas ocasiones, el vencido acecha y clava su estilete en el alma del vencedor. *Graecia capta...* La dura rotundidad del lenguaje castellano se acompaña al temblor humano de las tierras ribereñas. Incluso las formas se transforman: basta ver, en la obra de Ridruejo, la lenta sustitución del soneto, diamante cincelado, por unas estrofas más libres y abiertas. (También algunos pintores castellanos —pienso en Rosario de Velasco— han transformado y reblandecido sus formas al contacto de la cultura mediterránea.) Anoto el hecho, en ambos casos, absteniéndome de juicios comparativos de valor...

Otra lección se guarda en la Cataluña sometida —aparentemente inerme—. Otra lección que mana de su misma naturaleza geográfica y de la tradición permanente de su historia. La lección de apertura hacia Europa, que es una constante consigna que, desde el ribazo catalán, llega reiteradamente hasta el corazón de la Meseta. Basta con recordar la vía de acceso por la que, se introducen en la cultura española los aires del Renacimiento, del Romanticismo, del Modernismo. Una manera de ser Europa se ofrece como exigencia cultural al resto de España. Y esta lección empezaba a surgir en la España de 1940 con una tímida claridad.

La expansión cultural, la línea editorial —estrecha y provinciana- de la etapa militar en la zona franquista, se nos aparecía como una obsesiva y sórdida evidencia, a cuantos empezamos a leer los libros y revistas que nos llegaban con pie de imprenta en Valladolid, Salamanca, Burgos o Santander. Una concepción nacionalista limitaba la temática a conmemoraciones retóricas e “imperiales”; a un historicismo grandilocuente que, al surgir en nuestro mundo cultural barcelonés, nos llenaba de asombro. La cultura oficial se nos mostraba encerrada en una delirante manía de grandeza, amurallando su expresión ante las posibles influencias europeas —si se exceptúa Italia, que entonces ofrecía las temáticas corruscantes del fascismo o espectáculos de brillante arqueología, a los poetas como Ramón de Bastera, Adriano del Valle, Rafael Sánchez Mazas, o el propio Dionisio Ridruejo.

Todo ello chocaba estentóreamente con un modo de ser, con una costumbre cultural distinta. Barcelona, Cataluña, era, había sido más que todo esto: era, entre otras cosas, la capital editorial del mundo hispánico; la catapulta de lanzamiento de los valores intelectuales hacia Hispanoamérica; la puerta de entrada de las corrientes culturales europeas. Ahora la situación cultural era afflictiva: vacíos los depósitos de las librerías, destruidos o arrinconados algunos fondos por temor a aparecer subversivos, desierto el campo de la iniciativa editorial...

Había que comenzar de nuevo. Y, naturalmente, desde Barcelona. Contemplo ahora, con ternura, aquellos pequeños volúmenes de 1939-1940, de papel amarillento, que empiezan a producirse, bajo el título de “poesía en la mano”, y bajo la capitania entusiasta de Juan Ramón Masoliver. Comenzaba a alumbrar el milagro. He aquí los poemas en texto bilingüe de Shelley y de Keats, traducidos por Elisabeth Mulder; de Werfel o de Rilke, vertidos por Dorotea Patricia Latz; de Mallarmé, en versión de Xavier de Salas; de Dante Alighieri, trasladados por el propio Masoliver; de Antonio Ferreira, visto por Manuel Segalá; de Antero de Quental, por José Pardo; de Bernat de Ventadorn, por Martín de Riquer; de Robert Burns, por Isabel Abellá y Tomás Lamarca; de François Villon, por María Héctor; de Policiano y de Petrarca, por J. Farrán y Mayoral.

Para comprender la importancia de la iniciativa de Juan Ramón Masoliver hay que enlazarla con su tarea ulterior a partir de enero de 1944, con sus ejemplares “Entregas de poesía”, islote admirable, en el océano cenagoso de la Europa ensangrentada, en el que convivían nombres europeos de todas las tendencias: de Giorgio Bassani a Stefan George; de Háns Carossa a Gilbert K. Chesterton; de Weinheber a Louis Aragon o Ezra Pound. Y esta lección impávida de europeísmo debe conectarse con el ingente esfuerzo que representa, a partir de 1945, la revista Leonardo, también de Barcelona, que, dirigida por Tristán la Rosa, y con la colaboración de figuras como Roy Darcy, ofrecía —¡en aquellos años!— una revista liberal dentro de un espíritu europeizante, humanista y cristiano. Nada parecido era posible, por aquellos años, en todo el ámbito peninsular.

Y en aquellos años, todo esto cumplía una misión de ventana abierta que permitía respirar y contemplar el panorama exterior. Gracias a ello algunos editores barceloneses, como Luis Miracle, intentaban continuar una tarea anteriormente emprendida, prolongando la incorporación de algunos escritores europeos, como Aldous Huxley o Alba de Céspedes. En esta línea hay que colocar los meritorios esfuerzos de Félix Ros, con su “Editorial Anfora”, que inicia una labor de lanzamiento de valores que incluye traducciones de Morgan, Lajos Zilahy, etc, autores que recoge y amplía un nuevo y entonces desconocido editor, que compra a Ros su sello editorial y sus contratos de traducción: se llama José Manuel Lara. Otro entusiasta editor del momento, Emilio Pascual Monturiol, intentaba con su “Editorial Apolo” pequeñas y admirables ediciones de corte europeo.

Pero la figura que puede simbolizar con mejor justicia esta presencia de lo universal en nuestra cultura es la de Josep Janés i Olivé, a quien tan oportunamente acaba de evocar, en un libro excelente, el escritor y librero vilanovés Joan Rius i Vila. Analizar lo que en aquellos años difíciles, realizó Janés i Olivé en el campo editorial es tarea casi imposible, y bien podría decirse que él sólo equivale a una generación. Iniciado en estas tareas dentro de la estricta literatura catalana, Janés i Olivé, después de la Guerra Civil, se lanza, arrojando peligros y suspicacias, a la edición en castellano. Su audacia como empresario unida a su fabulosa

habilidad para salvar difíciles escollos crediticios, le permitió crear un catálogo impresionante que equivalió en aquellos años a lo que pudo ser la labor introductora de “La España Moderna” a fines del siglo XIX o de “Espasa-Calpe” hacia los años veinte de nuestra centuria. Poetas, narradores, ensayistas; obras completas o seleccionadas; breves volúmenes antológicos —las “Quintaesencias”— ; obras mayoritarias y minoritarias iban surgiendo de su iniciativa personal aunque a veces bajo nombres editoriales diversos —“Lauro”, “Manantial que no cesa”, “Cristal”, “La Gacela”, “Euro”, “La rosa de piedra”, -, etc. Realizaba inverosímiles ediciones de pequeño tamaño para aprovechar recortes de papel, o salvaba la constante presencia de una censura entonces muy rigurosa, trasladándose a Madrid donde, a la sombra de Eugenio d’Ors (que le agradecía su anterior apoyo a la reedición catalana de sus libros), asistía a las más conspicuas tertulias literarias. Su humanidad arrolladora, su inventiva y su optimismo podían con todo. Su buen gusto era, dentro de las dificultades, exigente, y así sus ediciones eran un prodigio de cuidado tipográfico y, cuando era menester, de decoración encomendada a los mejores dibujantes del momento. La muerte, en trágico accidente, segó en 1959 una vida con mucha energía por delante. Pero lo que pudo realizar en su intensa actividad vital, más de mil quinientos títulos, vale por una cultura. Y bien pudo decirse que, cuando se analiza el panorama cultural de los primeros años de la época franquista, la obra editorial de Janés i Olivé alcanza una representatividad insuperable. Ésta fue la función indiscutible que realizó Barcelona al terminar la Guerra Civil: abrir las puertas a Europa”

Díaz-Plaja, pags 33 a 45